

Eierskap, organisering og norsk landbrukskooperasjon

Innen landbrukssamvirket i Norge er spørsmålet om eierskap og organisering satt på dagsordenen igjen i de senere årene. Det har sammenheng med endringer i ramme-vilkårene og konkurranse- og maktforhold som har ledet til store endringer i organiseringen av sentrale deler av landbrukssamvirket. *Hovedfokuset* i denne artikkelen er rettet mot teorier om eierskap og organisasjonsformer, samvirke eller kooperasjon som eier- og organisasjonsform, spesielle egenskaper ved salgssamvirke innen landbruket, hvordan endringer i rammevilkårene påvirker valg av organisering, og hvordan organisering påvirker makt- og styringsforhold.

Det er særlig forskjeller og likheter mellom en føderativ organisering og konsernorganisering, og tesen om føderasjonenes død innen samvirke, som oppmerksomheten i denne artikkelen er rettet mot. I løpet av de siste årene har både meieri-, kjøtt- egg- og skogeiersamvirket i Norge gjennomgått store organisasjonsendringer. Vi vil se nærmere på de tilpasninger som er valgt her, og hvilke konsekvenser det har.¹

Eierskap, organisering og kontroll

Eierskap innebærer retten til å disponere en eiendom, retten til å bruke den på enhver måte som ikke spesifikt er forbudt ved lov eller tidligere avtaler, retten til utbytte fra salg av den eller avkastningen generelt ved bruk av den, og ansvaret for å bære risikoen forbundet med å besitte og kontrollere eiendommen. Eierskap omfatter noe forenklet retten til den residuale makten og det residuale utbytte. Denne eierretten kan være samlet eller splittet på flere personer og tilhørende organisasjonsformer, som eneeie-/enmannsforetak, gruppeeie/sammenslutninger (assosiasjoner), selveie/stiftelser og offentlig eie og virksomhet.

Med den politiske og økonomiske liberalismen mot slutten av 1700- og begynnelsen av 1800-tallet skjedde det et brudd med merkantilismen og privilegerte korporasjoner. Moderne uavhengige og private sammenslutninger vokste frem som en sterk og viktig kraft i moderniseringen. Dette var en revolusjon som innebar et *skille mellom staten og foretak*. De tidligere halvstatlige sammenslutninger i form av korporasjoner ble nå erstattet av genuint private sammenslutninger som opererte uavhengig av staten. Nye former for eierskap og organisering ble tatt i bruk og dette bidro til en kraftig vekst og utvikling i mange land, fordi formen på eierskapet og organiseringen av virksomhet var og er viktige elementer i å skape, vedlikeholde og utvikle verdier (NEB 1991, Milgrom & Roberts 1992, Monks & Minow 1995, Johnstad 1998).

Sammenslutninger

I denne artikkelen blir det særlig fokusert på denne nye typen sammenslutninger som omfatter *foreninger* (medlemssammenslutninger/assosiasjoner) og *selskaper* (kapitalsammenslutninger/assosiasjoner). De har det til felles at to eller flere aktører i fellesskap eier/deltar i virksomheten. For øvrig er de forskjellige i mål, åpenhet, ansvar og kapitalfokusering. Dette nedfeller seg også i

måten ulike sammenslutninger er organisert på (Nial 1991, Gjems-Onstad 1992, Aarbakke 1993, Swartz 1994).

Selskaper

Et selskap, eller en kapitalassosiasjon, er et rettsforhold mellom gjerne to eller flere parter, der virksomheten drives i felleskap for partnes felles regning og risiko. Selskaper er *lukkede* sammenslutninger, der deltagerne har *eiendomsrett* til sammenslutningens *formue*. Det betyr at deltageren har rett til sin del av formuen når vedkommende trekker seg ut. Dette ordnes på ulike måter avhengig av formen på selskapet. Disse kan deles inn i fire hovedgrupper etter deltagerens ansvar for selskapsgjelden utad. Det gjelder selskaper med ubegrenset deltageransvar, delt ansvar, begrenset ansvar, og blandet ansvar.

Ansvarlige selskaper med *ubegrenset deltageransvar* er en grunnform i selskapsretten, og reguleres i Norge gjennom selskapsloven. Ansvar er her solidarisk mellom deltagerne og selskapet, og mellom deltagerne innbyrdes. Ansvarlige selskaper opprettes vanligvis mellom parter som har innsikt i den virksomhet de går inn i, og som skal delta aktivt i den. Profesjonelle partnerskap som vi bl a finner innen konsulentbransjen, er eksempler på dette.

I selskaper med *begrenset deltageransvar* har deltagerne vanligvis avtalt å begrense ansvaret for selskapets gjeld til et bestemt beløp, som gjerne tilsvare det innskudd deltageren gjør i selskapet. Selskap som har avtalt begrenset ansvar for samtlige deltagere, er i utgangspunktet et *aksjeselskap*, og reguleres i henhold til aksjeloven. Ved siden av enmannsforetaket er aksjeselskapet den vanligste eier- og organisasjonsform i næringslivet.

Formålet med aksjeselskapet er i alminnelighet fortjeneste og avkastning til eierne, gjennom å tjene penger, konsolidere virksomheten og derigjennom øke verdien av selskapet, og/eller utbytte til aksjonærene. Det er fire sentrale kjennetegn ved aksjeselskaper som gjør de så vitale og tiltrekkende for mange som skal organisere næringsvirksomhet. Det er begrenset ansvar for inve-

storene; fri overførbarhet av investors interesser; juridisk personlighet; og sentralisert ledelse (Monks & Minow 1995).

Foreninger

Foreninger, eller medlemsassosiasjoner, er en sammenslutning av medlemmer for å fremme felles interesse. Foreninger eller lag er *åpne* sammenslutninger, der deltagerne *ikke har eiendomsrett* til sammenslutningens formue.

En forening har videre til oppgave å drive en virksomhet i felleskap, men ikke for partenes regning og risiko utover en eventuell medlemskontingent. Formålet med en forening er som regel ikke å tjene penger, men å fremme andre verdier av ideell eller allmennyttig karakter. Enkelte foreninger er allikevel rettet mot økonomiske resultater for medlemmene, men disse må i tilfelle oppnås indirekte, i det medlemmene ikke, som i et selskap, har eiendomsrett til foreningens formue.

I snever forstand har ikke foreninger eiere, men kun medlemmer (Woxholt 1994). Slike foreninger kan deles inn i to hovedgrupper, nemlig ideelle eller allmennyttige foreninger, og økonomiske foreninger.

Med *ideelle, eller ikke-økonomiske* foreninger, menes foreninger som arbeider for medlemmenes ikke-økonomiske interesser. Dette er en stor og sammensatt gruppe av sammenslutninger. Den omfatter alt fra større nasjonale nærings- og arbeidslivsorganisasjoner, politiske partier, idrettsforeninger, humanitær organisasjoner, m.v., til mindre og mer lokale foreninger for fritid og andre interesser.

En *økonomisk forening* er en medlemsammenslutning med økonomisk formål, eller som arbeider for å fremme medlemmenes økonomiske interesser ved selv å drive økonomisk virksomhet. Ulike medlemmer (interesser) kan organisere seg igjennom slike foreninger. Forbrukere, beboere, produsenter, ansatte og andre kan gå sammen om å danne *samvirkelag* eller kooperasjoner.

Organisering og kontroll av selskaper

Det første viktige skrittet i utviklingen av moderne sammenslutninger og selskaper, og kapitalisme som økonomisk system, var som nevnt skillet mellom staten og denne type virksomhet. Den klassiske kapitalismen var imidlertid først og fremst preget av familiebedrifter. Etter hvert kom aksjeselskaper og samvirke, og en relativt omfattende litteratur om eierskap og organisering av aksje- og investoreide selskaper er vokst frem under betegnelsen "corporate governance" (Milgrom & Roberts 1992, Blair 1995, Monks & Minow 1995).

Ledelsesrevolusjonen og skillet eierskap og kontroll

Chandler (1966, 1977, 1990) har gjort omfattende studier av utviklingen av foretaksstrukturen i USA, og andre land. Han viser at det de siste 150-årene har skjedd en utvikling fra marked og "den usynlige hånd" til storforetak (hierarki) og "den synlige hånd". Det var markedssvikt, i form av manglende eller ineffektive markeder, som ledet til utvikling av storforetak gjennom at man tok ut skalafordeler (economies of scale) og samspillsfordeler (economies of scope). Dette skapte videre et stort behov for og styrket dramatisk rollen til profesjonelt lederskap i større organisasjoner. Vi fikk en revolusjon i moderne drift og ledelse av foretak, den såkalte "*managerial revolution*".

Skillet eierskap og kontroll

Denne fremvekst av moderne storforetak mot slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet, med konsentrasjon av ressurser og beslutningsmakt, ledet til et skifte i forholdet mellom eierskap og kontroll. Berle og Means (1932) fremhever at de store aksjeselskapene i moderne kapitalistiske samfunn på begynnelsen av 1900-tallet i praksis i hovedsak ble kontrollert og ledet av ansatte og profesjonelle ledere som hadde få eierinteresser i selskapet de ledet. Dette førte til et faktisk *skille mellom eierskap og kontroll*.

Denne utvikling hadde sammenheng med at, ved siden av en

bedre utdanning og profesjonalisering og styrking av den daglige ledelsen, skjedde det en sterk oppsplitting og *svekking av eiersiden* gjennom at antall aksjonærer i selskapene ble svært stort. Dette bidro til at hver eier mottok kun en liten del av avkastningen, og derigjennom hadde relativt liten interesse i å engasjere seg i forhold til den daglige ledelsen av virksomheten. Videre ble det ofte vanskelig å danne eierkoalisjoner som var store nok til å ha muligheter og evne til mer aktivt å følge og kontrollere disposisjonene til den daglige ledelse. Resultatet ble at den daglige ledelsen i praksis overtok makten til bruken av produksjonsmidlene, mens eierne kun beholdt retten til avkastningen av selskapets virksomhet, gjennom utbetaling av utbytte og verdistigning på aksjene.²

En stor fare med denne utviklingen med økt skille mellom eierskap og kontroll var videre, ifølge Berle og Means (1932), at den daglige ledelsen kunne *forfølge egne mål* isteden for å ta hensyn til aksjonærenes interesser. Dette er et argument som senere ble forsterket av Baumol (1959). Han hevdet at ledelsen i større selskaper ikke arbeidet for å øke overskuddet i selskapene, men å øke selskapenes størrelse. Dette er en strategi som bidrar til å øke lederens egen makt, prestisje og avlønning. Denne form for *direktørmakt* er preget av at "kapteinene" i næringslivet tar makten.³

Aktive eiere

Ledelsen, som er eiernes representant i en bedrift og som er satt til å ivareta deres interesser, har særlig vunnet mer makt gjennom den økte kompleksitet i produksjonen og forvaltningen, og gjennom utvikling av bedre kompetanse til å ivareta ledelsesoppgaven. De har gjerne lenge, og innen mange bransjer, hatt bedre kunnskap enn eierne om drift og forvaltning av virksomheten.

Eierne i aksjeselskaper kan først og fremst utøve sin makt og innflytelse gjennom generalforsamlingen (årsmøtet) ved utforming/ending av vedtekter, de overordnede retningslinjer for virksomheten, og valg av styret. Gjennom styret kan man løpende kon-

trollere ledelsen og møte utfordringene fra "the managerial revolution". Dette er imidlertid vanskeliggjort med den sterke fragmentering av eiersiden. De siste tiårene derimot har det vokst frem større og mer aktive eiere, gjennom fremvekst av institusjonelle investorer og et mer aktivt aksjemarked, som har bidratt til økt eiermakt.⁴

"Kjernen i "corporate governance"-forskningen er at eierskap er en faktor som har reell økonomisk betydning for selskapene. Denne forskningen forutsetter at det faktisk gjør en forskjell om et selskap kontrolleres av sine eiere eller av de daglige, ansatte lederne" (Gulbrandsen 1999:66). Reelle *alternative private eiersystemer* til investoreide selskaper er personlig- eller familieeie og samvirke. Innen mindre partnerskap og entreprenør- og familiebedrifter er det vanligvis ikke et skille mellom eierskap og kontroll, da den daglige ledelsen ivaretas av personer som samtidig er eiere i bedriften. Egenskapene ved familiebedriftene varierer imidlertid med bedriftenes størrelse. Det er først og fremst i mindre bedrifter at eieren og flere medlemmer av hans familie til daglig arbeider i bedriften. I større familiebedrifter bekler oftere familien utelukkende posisjonen som toppleder eller først og fremst deltar i bedriftens styre.

Organisering og kontroll av foreninger

Foreninger er, som vi har vært inne på tidligere, forskjellige fra selskaper. Foreninger er åpne og frivillige medlemssammenslutninger rettet mot å fremme deltagerens felles mål, mens selskaper er lukkede kapitalsammenslutninger rettet mot å ivareta deltagerens kapital. Foreninger har ikke eiere, men medlemmer (Woxholt 1994). Allikevel er spørsmålet om styring og kontroll med foreningen viktig, og den utøves gjennom retten og muligheten for deltagelse, medbestemmelse og demokrati.

Det systematiske foreningsarbeidet i Norge startet ut fra midten av 1800-tallet og vokste i styrke ut mot århundreskiftet. Foreninger av ulike slag, ble etablert innenfor en rekke felt i sam-

funnslivet. Historikerne kommenterer dette med at "associations-ånden" gikk som en bølge over landet (Seip 1981, NOU 1988:17).

Tocqueville (1848/1969) argumenterer sterkt for hvordan sammenslutninger spilte en viktig rolle i utviklingen av demokratiet og samfunnet i USA på første halvdel av 1800-tallet. Sammenslutningens kunst blir handlingenes mor, studert og anvendt av alle, ifølge Tocqueville. Ved siden av ideelle foreninger og selskaper gjaldt det også offentlige sammenslutninger som kommuner, byer og distrikter. I likhet med hos oss var den siste halvdel av 1800-tallet den gyldne tidsalder for dannelsen av sammenslutninger i USA (Schlesinger 1944, Putnam 1995).

Kollektiv handling og skillet medlemskap og kontroll

Retten og evnen til frivillig organisering og sammenslutning står sentralt i liberale demokratier og er viktig for den økonomiske utvikling. For å få til kollektiv/felles handling er det nødvendig med en viss grad av tillit, gjensidighet og positivt omdømme mellom partene. Dette er elementer som positivt kan forsterke hverandre. På den annen side kan reduksjon i nivået på en av elementene bidra til en negativ utvikling. Disse forhold er videre knyttet til muligheten for kommunikasjon som igjen er sterkt knyttet til nærhet. Samarbeidsnivået øker kraftig når deltagerne kan oppnå ansikt-til-ansikt kontakt. Slik kollektiv handling er særlig viktig i situasjoner preget av usikkerhet, høy risiko og styrings- og markedssvikt (Ostrom 1990, 1998).

Kollektiv handling gjennom foreninger er i prinsippet medlemsstyrt, og i mindre lokale foreninger skjer dette gjennom et direkte demokrati. Gjennom dannelse av *føderasjoner*, i form av regionale eller nasjonale sammenslutninger av lokale foreninger, skjer det en kraftig utvidelse av virksomhetens medlemsbasis. Videre finner det etter hvert sted en profesjonalisering, byråkratisering og sentralisering av ledelse og forvaltning av disse sammenslutninger (Selle 1991). Foreninger gjennomgår med andre ord en "managerial revolution" i likhet med mange selskaper slik

Chandler har bekreftet det. Den kraftige veksten i antall medlemmer bidrar til en fragmentering av medlemsiden, samtidig som det utvikles et representativt demokrati til erstatning for det direkte demokrati i de lokale foreninger. Resultatet blir et større *skille mellom medlemskap og kontroll*.

Innen mange større og sentraliserte foreninger, som fagforeninger, politiske partier og økonomiske foreninger m v, er man i tillegg helt eller delvis utsatt for Michels (1949) berømte *oligarkiets jernlov*. Det var gjennom studiet av det tyske sosial-demokratiske parti at han formulerte denne loven, som sier at det er organiseringen som gir opphav til de tillitsvalgte dominans over velgerne, de med mandat over dem som gir dem mandatet, delegatene over delegatørene. Den som sier organisasjon sier også oligarki uttrykker Michels. Dette understreker at han så oligarki, eller konsentrasjon av makt i hendene på valgt og ansatt ledelse, som en uuntendert konsekvens av organisering. Vi kan følgelig snakke om mer generell *ledermakt* i slike foreninger, mens selskaper opplever direktørmakt.

Aktive medlemmer og foreningsdemokrati

Lipset et al (1977) har fokusert på hvordan man vellykket kan bekjempe oligarkitendenser og opprettholde demokrati og desentralisert kontroll innen en stor nasjonal forening. Noen av betingelsene de fant var tilstedeværelsen av sterke og autonome lokale enheter, aktiv medlemsdeltagelse og kontroll av organisasjonen, dens agenda og beslutningsprosess. En føderativ struktur er særlig viktig som vern mot oligarki og et for stort skille mellom medlemskap og kontroll. Gjennom sterke og autonome medlemsenheter som "eier" og styrer fellesenheten sikret man større deltagelse, informasjonsflyt og mulighet for i større grad å styre agendaen og beslutningsprosessen i organisasjonen.

Det understrekes også av andre at for medlemsstyrte enheter er det viktig å mobilisere til deltagelse blant medlemmene, og å oppruste og aktivisere medlemmene i fundamentale og strategiske

beslutninger, hvis man vil bevare og dra nytte av egenskapene ved denne type medlemsbaserte og demokratiske organisasjoner (Bonus 1986; Røkholt 1992).

Samvirke som eier- og organisasjonsform

Samvirke eller kooperasjon er tradisjonelt organisert som økonomiske foreninger. De er brukereid og -kontrollert virksomhet som fordeler nytte på basis av bruken, og organiseres og styres etter bestemte prinsipper (MacPherson 1996). I egenskap av en økonomisk forening har et samvirke både en forenings- og en forretningside, det vil si det skal ivareta medlemmenes interesser og samtidig drive virksomhet for brukerne. Det er dette som kalles samvirkets *dobbelte natur* (Draheim 1955, Bonus 1986). Dette skille mellom forening og forretning er også et skille mellom "sentrifugale" og "sentripetale" krefter som er med å opprettholde balanse i organisasjonen og å gi det dets spesielle preg.

"Sentrifugale" og "sentripetale" krefter

Foreningsdelen, som organiserer og representerer medlemmenes interesser, trekker i retning av deltagelse, demokrati og desentralisering og utgjør de "*sentrifugale*" krefter. Medlemmene er i utgangspunktet selvstendige aktører som på frivillig grunnlag har gått sammen i et samvirke. De er økonomisk uavhengige siden de ikke har fusjonert sin primæraktivitet inn i virksomhet, men kun gått sammen om å samordne definerte funksjoner. Siden de ikke har slått seg fullt og helt sammen, er det fordeler ved uavhengig primærvirksomhet (Hansmann 1996).

Forretningsdelen som representerer den økonomiske virksomhet, effektivitet, samordning og sentralisering av beslutninger og kontroll, utgjør de "*sentripetale*" krefter. Medlemmene har i utgangspunktet gått sammen om en felles virksomhet fordi de har sett at det er fordeler ved samarbeid. Disse fordeler er først og fremst av

økonomisk natur, og for å ta ut disse er det nødvendig med en løpende effektivisering av virksomheten. I mange sammenhenger betyr det sterkere samordning og sentralisering av virksomheten for å ta ut skala- og samdriftsfordeler.

Et samvirke er kjennetegnet ved den spesielle balansen mellom "sentrifugale" og "sentripetale" krefter, mellom desentralisering og sentralisering, mellom solidaritet, tillit og deltagelse og kalkulerende effektivitet, mellom forening og forretning. For sterk desentralisering og lokal deltagelse kan true samholdet og gi splittelse, mens for sterk sentralisering og vekt på effektivitet kan true engasjementet, erodere verdiene og transformere virksomheten til et enhetsselskap. Å skape en legitim balanse mellom de to sidene av et samvirke krever lederskap og intern dialog. Hva som oppfattes som den riktige balansen vil imidlertid endre seg over tid. I de senere årene er det blitt et økende konkurransepress mot ulike samvirke med krav om større effektivitet og styring.

Styring og kontroll av samvirke

Innen de ulike deler av et tradisjonelt samvirke, det vil si innen henholdsvis forenings- og forretningssiden, utøves forskjellige former for makt og kontroll.

Foreningsiden og medlemsmakt

Foreningssiden innen samvirke representerer *medlems- eller eiermakt* som utøves gjennom demokratisk styring og kontroll. Denne er tett og direkte i små lokale foreninger. Selv om det kan være likheter mellom investoreide selskaper og samvirke, er de ifølge Hansmann (1999) svært forskjellige i sin interne styringsstruktur. Samvirke er vanligvis mye tettere kontrollert av sine eiende medlemmer enn investoreide selskaper. Samvirke har utviklet ulike teknikker for å fremme denne responsiviteten til medlemmene, som at de fleste styremedlemmene er medlem av samvirket; styremedlemmene er valgt av regionene; de aller fleste styremedlemmene må ikke være ansatte ledere i samvirket; og store

samvirkeenheter har ofte en føderativ struktur, der medlemmene tilhører en regional enhet som er medlem av en nasjonal enhet.

Beatrice Potter (1899) understreket allerede mot slutten av forrige århundre betydningen av den føderative struktur for utviklingen av samvirke. Dette ble videre understreket av Carr-Saunders mfl. (1938) i deres omfattende studie av det britiske forbrukersamvirket. De så grunnleggelsen av Rochdale-foreningen som det viktigste steget i utviklingen av samvirkebevegelsen. Derneft kom etableringen av en føderal struktur kontrollert, ikke av medlemmene, men de enkelte medlemsforeningene. I den videre utvikling skulle dette vise seg å bli en kraft som bragte bevegelsen et betydelig steg videre.

I pionerfasen startet samvirke ofte som en lokal forening. Etter hvert som flere lokale foreninger ble etablert, meldte det seg et behov for nærmere samarbeid mellom disse. Lokale samvirkeforeninger dannet derfor en føderasjon eller et samvirke mellom samvirke, på regionalt eller nasjonalt nivå. På denne måten forenes fortrinnet med storskala-organisering, samtidig som de beholder fordelene ved lokal deltagelse og eierskap.⁵

Ved en slik oppbygning av en kompetent fellesenhet tilføres organisasjonen viktige ressurser, men det kan også bidra til å skape en spenning og etter hvert en avmaktsfølelse mellom en sterk administrasjon og lokallag/medlemmer. Her ligger kimen til et skille mellom medlemskap og kontroll, slik vi så det innen foreninger mer generelt.

Forretningssiden og ledermakt

Samvirke driver økonomisk virksomhet og har i den egenskap en viktig forretningsside der økonomisk nytte og effektivitet er rasjonale. Denne ble ivaretatt av medlemmene i de første enkle foreningene på slutten av 1800-tallet. Etter hvert som foreningene ble større og kravet til driften økte ble det behov for mer profesjonell og ansatt ledelse. I likhet med aksjeselskaper og ideelle foreninger opplevde også samvirke en "managerial revolution" utover på

1900-tallet, og særlig etter siste verdenskrig. I store samvirkeenheter som forbrukersamvirket, "gjensidige" forsikringsselskaper og banker er det i dag et klart skille mellom eierskap og kontroll, på grunn av det store antall medlemmer og oppbygning av en stor og profesjonell ledelse (Hansmann 1999).

En annen prosess som også kan observeres innen samvirkeorganisasjoner er såkalt "bolagisering" eller "*selskapsgjøring*". Dette innebærer en oppdeling av virksomhet i selvstendige selskaper. Det er dette som skjer når et foretak skiller virksomhetsområder ut i egne selvstendige (datter-)selskaper som samles under et felles holdningselskap (konsern). Dette er en form for fisjon som ofte motiveres ut fra ønsket om å oppnå større resultatorientering, enklere organisasjon og høyere motivering. Ved å danne datterselskaper settes det klare grenser for virksomheten i forhold til en intern organisering. Videre vil egne styre kunne stille økonomiske krav og kontrollere virksomheten (Sjöstrand 1985; Reve og Grønhaug 1988).

Innen samvirke har vi sett tilsvarende utvikling der samvirkeorganisasjoner har etablert datterselskaper i form av aksjeselskaper. Dette er gjort for mer effektivt å ivareta spesiell og avgrenset forretningsvirksomhet. Innen samvirke kan denne selskapsgjøring være problematisk da disse datterselskaper ikke like lett er gjenstand for kontroll fra medlemmene, og skaper en blanding av selskapsformer. Transformasjon av hele eller deler av virksomheten fra forening til selskap vil bety et ytterligere skille mellom eier/medlemskap og kontroll, og en styrking av *ledermakten* i virksomheten.

Livsyklus-teorien

I løpet av 70 og 80-årene og begynnelsen av 90-tallet opplevde deler av den etablerte samvirkebevegelsen i Europa store endringer og økonomiske kollapser. Brazda & Schediwy (1989) har redigert en omfattende analyse av forbrukersamvirkebevegelsens utvikling i denne perioden. Den ble særlig hardt rammet.

Forfatterne har særlig registrert at forskjellige føderative samvirkesystemer har kollapset økonomisk, eller gitt opp på grunn av alvorlige økonomiske problemer og/eller intern institusjonell strid.

Brazda & Schediwy (1994) har på basis av denne og andre erfaringer søkt å utvikle en livssyklus-teori for føderative samvirkesystemer. Grunnelementene i denne teorien er en utvikling gjennom flere faser fra etablering av en ideologisk og karismatisk bevegelse, via byråkratisering og avideologisering, til dominans av bedriftslogikken, nedbrytning av solidaritet og etablering av en hierarkisk struktur. I denne prosessen gjennomgår samvirket en transformasjon fra bevegelse via føderasjon til konsern og/eller kollaps av samvirkestrukturen. Transformasjon fra føderasjon til konsern, eller "føderasjonenes død" understrekes også av andre studier (Jonnergård 1994, Søgård 1994).

Sammenslutning, samordning og transformasjon

Vi kan søke å oppsummere noe av diskusjonen så langt. Vi har drøftet ulike sammenslutningsformer, som medlemsassosiasjoner (foreninger) og kapitalassosiasjoner (selskaper) og egenskaper ved disse. Vi har sett nærmere på egenskapene ved samvirke, som vanligvis er en økonomisk forening, med en forenings- og forretnings-side, men også kan ta form av et selskap. Disse ulike sammenslutningene kan videre samordne seg på ulik måte. I vår sammenheng er føderasjon og konsern de mest interessante samordningsformer.

Begrepet *konsern* brukes som betegnelse på en gruppe av selskaper m v som er forbundet slik at det er naturlig å betrakte dem som en enhet. I henhold til aksjeloven foreligger det et konsern hvis et aksjeselskap eier så mange aksjer i en annet selskap at det har flertall av stemmene. I dette tilfellet kalles eierselskapet *morselskap*, og det eide selskapet for *datterselskap*. Et slikt konsern kan bli gjennom konsernbidrag utjevne over- og underskudd mellom de kontrollerte datterselskapene, gitt at disse er aksjeselskaper og morselskapet eier mer enn 90 prosent av deres aksjer og kontrollerer et tilsvarende antall stemmer (Gjems-Onstad 1992).

En *føderasjon* er ikke et juridisk begrep, men er allikevel en organisasjonsform som foreninger og samvirke bruker for å samordne sin virksomhet. Føderasjonen skiller seg imidlertid klart fra konsernet ved at medlemmene er morselskaper til en felles datter. Vi står her på et vis overfor et *omvendt konsern*. En føderasjon er en form for integrasjon og samordning mellom virksomheter, som er løsere og annerledes enn et konsern, og som gir større autonomi til medlemmene og deres demokratiske kontroll over virksomheten.

Det er i utgangspunktet forskjeller mellom selskaper og foreninger når det gjelder hvilken form for samordning de velger. Selskaper, og da særlig aksjeselskaper, er lukkede og opptatt av å håndtere risiko, opportuniste og evnen til å maksimere kapitalavkastningen. Eierne sitter på utsiden og utøver sin kontroll gjennom styret og daglig ledelse. Dette forutsetter en større sentralisering og i det minste en konsernbasert samordning mellom virksomheter for at ledelsen skal kunne utføre sine oppgaver tilfredsstillende. Foreninger er åpne, tillits- og interessebaserte organisasjoner der medlemmene er brukere og eiere av virksomheten. Dette forutsetter en desentraliserte og føderative organisering av virksomheten for at man skal opprettholde medlemmenes deltagelse og lojalitet.

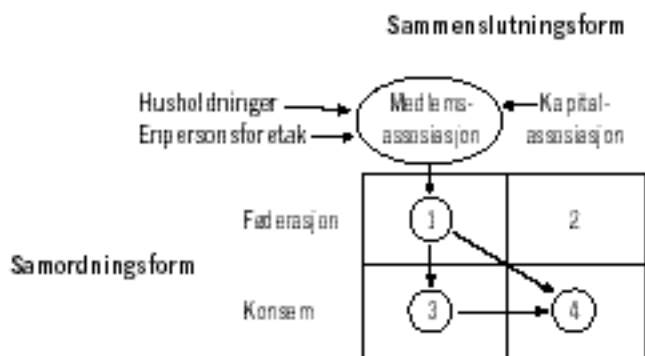
Utvikling og transformasjon av samvirke

Disse ulike sammenslutnings- og samordningsformer kan illustreres i Figur 1 (Swartz 1994). Videre kan vi her oppsummere en del av den utvikling som livssyklusenes beskriver med hensyn til utvikling av samvirke.

Husholdninger, enpersonsforetak og kapitalsammenslutninger (aksjeselskaper) kan danne lokale/regionale *medlemsassosiasjoner* (foreninger) for å fremme felles interesser. I en tidlige fase er dette gjerne mindre enheter preget av en klar *eiermakt*.

I neste runde slutter foreningene seg sammen i en *føderasjon* (1) for å dra nytte av skalafordeler samtidig som man beholder det lokale primærsamvirke og derigjennom sterk eiermakt. På den

Figur 1.
Transformasjon av samvirke.

andre side gir denne samordningen eller integrasjonen en større organisasjon med mange medlemmer og mulighet for større profesjonalisering. Dette skaper et skille mellom medlemskap/eierskap og kontroll, og derigjennom større behov og rom for *ledermakt*. Etter hvert vil det innen et slikt føderativt samvirke finne sted en fusjonering av foreninger til større enheter og mulighet for økt profesjonalisering regionalt. Dette trekker i flere retninger. På den ene siden styrker det eierforeningene i forhold til det føderative nivå, men det øker også ledermakten regionalt.

Den neste fase er omdanning av et samvirke fra føderasjon til *konsern* (3). Her blir de regionale enheter datterselskaper underlagt et felles konsern og medlemmene blir direkte medlemmer i konsernet. Dette øker skillet mellom medlemskap/eierskap og kontroll og sterkt økt makt til lederne.

En viss *selskapsføring* (4) av bi- og sideaktiviteter har funnet sted innen mange føderativt organiserte samvirke. Dette er aktiviteter som ofte er direkte underlagt føderasjonen og følgelig fjernere fra medlemmenes kontroll. En transformasjon av

kjernevirksomheten fra en medlemssammenslutning til kapital-sammenslutning ved at deltagerne går over fra å være medlemmene i en forening til eiere av et selskap er derimot en dramatisk endring. Dette endrer også fokuset fra medlemsnytte til kapitalavkastning.

Organisering av salgssamvirke

En viktig undergruppe av samvirke er salgssamvirke, som dannes mellom uavhengige produsenter som går sammen om å selge sine produkter (varer/tjenester). Det har en sterk stilling innen landbruket, og er gjerne organisert på varebasis. Det vil si at hver organisasjon helt fra grunnplanet til toppen er innrettet på kun å ta seg av salg av ett bestemt produkt eller produktgruppe. Det kan være for eksempel egg og fjærfeprodukter (eggsamvirket) eller melk og melkeprodukter (meierisamvirket).

Egenskaper

Salgssamvirke er *"en forlengelse av gården"* fremover i verdikjeden gjennom vertikal integrasjon for den enkelte bonde. På samme måte som det gjøres vurderinger om drift og videreutvikling av produksjon på gården, må bonden som eier av et salgssamvirke også ta stilling til samvirkets drift og videreutvikling.

Et salgssamvirke gjør at medlemmene kan oppnå skalafordeler på de områder der de er betydelige, slik som foredling og markedsføring/salg. Dette kombinerer noe av fordelene ved vertikal integrasjon, samtidig som det opprettholder familieeie på områder der det er mest effektivt. For de aller fleste avlinger er den familieeide gården den mest effektive produksjonsenhet. Det individuelle eierskap skaper sterke insentiver til å arbeide når og på den måten som er mest effektiv (Hansmann 1996).

Gjennom passende bruk av innkjøps- og salgssamvirke har "mindre" familieeide gårder klart å bevare sin stilling som den grunnleggende produksjonsenhet innen jordbruket i svært mange

land, samtidig som de er blitt integrert med store virksomheter både foran og bak dem i verdikjeden. Dette er virksomheter som er deres egne og der de kan utøve betydelig deltagelse og kontroll.

En kritisk fordel for salgssamvirke er den ekstreme *homogeniteten i interesser* blant medlemmene (Hansmann 1996). De fleste håndterer bare en vare, som igjen gjerne er svært homogen. Dette betyr at alle medlemmene deler det enkle målet å maksimere verdien av varen. Dette minimerer beslutningskostnadene. Et samvirke som håndterer flere enn en vare i et "multi-pool"-system er avhengig av at hver vare håndteres for seg når det gjelder kostnader og inntekter (eget profitsenter), hvis ikke oppstår det lett energikrevende uenigheter. Kravet til homogenitet gjør at samvirke også generelt står sterkere innen områder der avlinger lett kan graderes, som melk og korn, enn innen de hvor dette ikke er så lett, som grønnsaker.

Forvaltningsoppgaver

I tillegg til at salgssamvirke innen landbruket i Norge har forenings- og forretningsfunksjoner har de også fortsatt *forvaltningsoppgaver*. Dette er en oppgave mange samvirkesektorer har tatt på seg for myndighetene der man gjennom bl.a. tilpasning av produksjonen og utjevningsordninger søker å sikre stabile inntekter og kundene forsyning til relativt stabile priser. I 1930 ble omsetningsloven vedtatt av Stortinget, og den hadde som fremste mål "å fremme omsetning gjennom samvirke". I tillegg etablerte Norge et grense- eller importvern for jordbruksvarer. Den samfunnsmessige rollen og posisjonen til landbrukssamvirket ble ytterligere styrket og presisert gjennom hovedavtalen for landbruket som ble vedtatt av Stortinget i 1950. "Her ble det slått fast at landbrukssamvirket lojalt skal følge opp de tiltakene som avtalepartene, bøndernes faglige organisasjoner og staten blir enige om" (Røkholt og Borgen 1999: 140).⁶ Resultatet av dette er at samvirket får preg av å være vel så mye en forvaltningsbedrift som en uavhengig og selvstyrt markedsaktør.

Det er faglagene Norges Bondelag og Norges Bonde- og Småbrukerlag som ivaretar medlemmenes næringspolitiske interesser og forhandler med staten om råvarepriser og overføringer til næringen, ordninger som samvirkeorganisasjonene forvalter. Dette system er en hjørnestein i et landbrukspolitisk regime der også importvernet inngår.

Gjennom dette system har faglagene, eller bøndernes interesseorganisasjoner, etablert en relativt stor *organisasjonsmakt* knyttet til avtale- og markedsreguleringssystemet som igjen har stor innflytelse over rammevilkårene og derigjennom tilpasningen innen samvirket.

”Markedet for jordbruksprodukter har helt siden 1950-tallet vært sterkt regulert, med sterke importrestriksjoner og politisk-administrativ prissetting” (Røkholt og Borgen 1999:148). De siste 10–15 årene er forvaltningsrollen satt under press, til dels bygget ned eller lagt om, og større vekt er lagt på forretningsrollen og markedet for landbrukssamvirket.

Strukturendringer, styring og kontroll

Salgssamvirke innen landbruket i Norge og internasjonalt har gjennomgått store strukturendringer som har hatt konsekvenser for makt, kontroll og styring i organisasjonene. Innen f.eks. meierisamvirket har det skjedd nedleggelse og sammenslåing av enheter helt fra begynnelsen av dette århundre i alle de nordiske land (Nyström og Utterström 1983; Søgaard 1991; Johnstad 1998). Det har skjedd en horisontale konsentrasjon i færre selskaper og en vertikal brytning mellom det føderative prinsipp om medlemsstyring og behovet for en sentralisert styring (hierarkisering). Dette har styrket den forretningsmessige siden ved landbrukssamvirket, men prisen har vært en svekkelse av foreningssiden. ”Den enkelte andelshaver har fået svært ved at overskue virksomhedens situasjon og drift og oplever det som vanskelig at få indflydelse på beslutningsprocessen. Der er med andre ord en voksende adskillelse af ejerskab og kontroll...” (Søgaard 1991: 46).

Økt markedsliberalisering og konkurranse de siste 10-20 årene har også innen landbruket i mange land ledet til kollaps av tradisjonelle føderative systemer, særlig innen den kapitalkrevende meieri- og slakterisektor. Dette er tilfellet bl a i Danmark (Søgaard 1990, 1994), Finland (Volk 1993) og Irland (Bager 1994), m v. Vi kan også her se hvordan salgssamvirke er berørt av livssyklus-teorien og tesen om "føderasjonenes død".

Organisering av forening og forretning

De to kjernefunksjonene til et tradisjonelt salgssamvirke, nemlig foreningssiden og forretningssiden, kan som vi har sett organiseres enten desentralisert som en føderasjon, eller sentralisert som et konsern (enhetlig) organisasjon. En forening er føderativt organisert når valg av tillitspersoner skjer indirekte gjennom et regionalt ledd. På den annen side er foreningen sentralisert eller enhetlig der tillitspersoner velges direkte til en nasjonal forsamling (årsmøte). Videre er forretningssiden tilsvarende en føderasjon når organiseringen er bygget opp via regionselskaper som er morselskaper for en felles nasjonal datter, eller konsern når et nasjonalt morselskap eier og styrer regionale døtre.

Utfra dette står vi overfor følgende *valgmuligheter i organisering* av et tradisjonelt samvirke:

- (1) Territoriell, desentralisert og *føderativ organisering* av forening og forretning.
- (2) *Blandet* organisering, med føderativt/territorielt organisert forening og en sentralisert konsernorganisering av forretnings-siden.
- (3) En *konsernorganisering* av både forening og forretning, som gir større muligheter for en funksjonell orientering i virksomheten.

Innen mange samvirkeorganisasjoner har det historisk vært et sammenfall mellom måten forenings- og forretningssiden har vært organisert, og da gjerne føderativt og territorielt. Dette har gitt

stor mulighet for eierdeltagelse og styring. Krav til økt effektivitet og diversifisering har ledet til at enkelte samvirke har valgt en gjennomført en mer enhetlig og funksjonell struktur.

Hovedformer for makt og kontroll

Salgssamvirke innen landbruket i Norge har i tillegg til en forenings- og forretningsfunksjon også en forvaltningsfunksjon. Dette gjenspeiler seg også i de hovedformer for makt og kontroll som utøves i forhold til denne typen samvirke (vi kan illustrere dette ved hjelp av Figur 2).

Figur 2.
Interne og eksterne maktgrupperinger i forhold til salgssamvirke.

(a) Samvirke er i sitt vesen som økonomisk forening en brukereid og -styrt form for organisering. Det har en klar og sterk *eierstyring og -makt* med engasjerte og aktive eiere. Gjennom en sterk lokal forankring og føderativ form for organisering har man søkt å holde eierdeltagelsen og -styringen oppe.

(b) Med en ledelses- og forvaltningsrevolusjon i tiårene etter krigen, på grunn av fusjoner og profesjonalisering av virk-

somhet, ble forretningsiden og forvaltningen av virksomheten styrket. Dette gav økt skille mellom medlemskap/eierskap og kontroll og derigjennom økt *ledermakt* innen samvirket.

(c) Den korporative revolusjon innen landbruket på 30- og 50-tallet brakte organisasjon/faglagene på banen for å få til en lovregulering og et forhandlingssystem med staten som part. Resultatet ble en markedsregulering velsignet av staten, fremforhandlet av organisasjonene og forvaltet av salgssamvirkene. Dette gav rammer som bidro til et sterkt og stabilt samvirke og stor (ekstern) *organisasjonsmakt* i forhold til tilpasningen innen sektoren, og vel en svekkelse av foreningssiden og behovet for og evnen til mobilisering av medlemmene. Alternativet er en større *markeds*makt.

Gjennom endringer av rammevilkårene og reorganisering av salgssamvirket skjer det en endring i relasjonen og balansen mellom disse ulike former for makt.

Organisasjonsendringer innen norsk landbrukssamvirke

Innen landbruket i Norge står salgssamvirket sterkt innen flere sektoren. Det gjelder (foredling og) omsetning av melk, kjøtt, egg (hvit kjøtt), poteter, honning, pelsdyrskinn og tømmer (Johnstad 1998). I de senere årene har det skjedd endringer i eierskap og organisering innen flere av de tunge sektorene.

Jordbrukssamvirket

De tre store samvirkesektorer innen jordbruks- eller matproduksjonen, kjøtt-, egg- og meierisamvirket, har alle gjennomgått markert omorganisering fra desentralisert føderasjon til sentralisert konsern de siste to årene. *Bakgrunnen* for denne omorganiseringen var at det vokste frem et krav om sterkere samordning og styrking av ledelsen i samvirket, særlig på grunn av økt kundemakt, svakere

økonomiske resultater i samvirket og hos medlemmene, og forventede endring i rammevilkårene som kunne bidra til å presse økonomien ytterligere. Gjennom etablering av et landsomfattende samvirke med felles økonomi og ledelse er tanken at det ville gi klarere ansvars- og arbeidsforhold og større kraft til å møte endringer i konkurranseforhold og rammebetingelser for øvrig.

Norsk Kjøtt

Kjøttssamvirket i Norge er landets ledende slakterivirksomhet med en markedsandel på rundt 75 prosent innen slakting og rundt 50 prosent innen nedskjæring og foredling. De gjennomførte en omfattende intern debatt og reorganisering fra 1997–1999 som endte med at etableringen av et konsern og morselskapet Norsk Kjøttssamvirke BA fra 1/1 2000. Før omorganiseringen var kjøttssamvirket et føderativ organisasjon der 39 000 kjøttprodusenter var medlemmer i (og eiere av) 8 regionale (Gilde-)bedrifter, som igjen var medlemmer i (eiere av) den nasjonale fellesenheten Norsk Kjøtt (og Gilde Norge).

Gjennom den nye konserndannelsen er det oppstått et klarere skille mellom organisering av drifts- og eiersiden innen Kjøttssamvirket, og de to delene har for tiden ulik organisering. I det nye konsernet er de medlemmene (kjøttprodusentene) *direkte-medlemmer* i Norsk Kjøtt sentralt. Videre er Gilde-bedriftene styringsmessig underordnet morselskapet og dets divisjoner og inngår i en større hierarkisk organisasjon. Selv om medlemmene er direkte-medlemmer av Norsk Kjøtt er representasjonen av medlemmene i de styrende organer i hovedsak organisert på samme måte som under den føderative modellen. Lokale medlemmer velger via 339 *medlemsmøter* utsendinger til 8 *distriktsmøter*. Dette er enheter beholdt fra den tidligere organisasjonen. Distriktsmøtet velger videre utsendinger til *årsmøtet* i Norsk Kjøtt, foruten innstiller på medlemmer til styret og representantskapet i konsernet, og medlemmer og nestleder til det lokale styret i Gilde-bedriftene.

Prior

Eggsamvirket er den ledende virksomhet for foredling/omsetning av egg, eggprodukter og kylling- og kalkunkjøtt, og har en markedsandel på 50–80 prosent. I likhet med kjøttssamvirket var eggsamvirket også føderativt organisert. Etter en intern diskusjon i 1999–2000 ble et konsern etablert med Prior Norge BA (Prior) som morselskap for tre regionale datterselskaper fra 1/1 2001. Medlemmene samles i 7 kretser, som velger årsmøteutsendinger til Prior Norge. Disse kretsene samles videre til 3 regioner, tilsvarende inndelingen i regionselskapene. På regionmøtet drøftes spørsmål innen samvirket og regionselskapet, og man innstiller på nestleder og 3 medlemmer til styret i regionselskapet.

Tine Gruppa

Meierisamvirket er landbrukets organisasjon for omsetning av melk og produksjon og omsetning av melkeprodukter, med en markedsandel på rundt 98 prosent. Dette samvirkesystemet er landets største næringsmiddelvirksomhet og har vært en pioner innen utvikling av landbrukssamvirket (Johnstad 1998). I likhet med Norsk Kjøtt og Prior har også meierisamvirket fått en omfattende debatt om organisering og har fattet prinsippvedtak om å gå over fra en føderativ organisasjon til konsernet Tine Gruppa fra 1/1 2002.

Med dannelsen av et konsern vil det oppstå et skille mellom drifts- og eiersiden innen meierisamvirket, ved at de organiseres forskjellig, og styring og kontroll blir sentralisert. I alt 22 000 leverandører blir direktemedlemmer i Tine Gruppa, og de 5 nye TINE-selskapene blir underlagt morselskapet. Leveranser og oppgjør innen Norsk Kjøtt skjer mellom medlem og regionselskap, mens i Tine skjer transaksjonene direkte i forhold til morselskapet. Dette fordi leveransene kan gå ut av egen region og til andre kunder. Dette skaper et større skille mellom eier og drift.

Skogeiersamvirket

Skogeiersamvirket arbeider for å sikre de 50 000 medlemmene god avsetning og pris på sitt tømmer, og har 78 prosent av omsetningen, men har opplevd en helt annen utvikling enn de store samvirkesektorer innen jordbruket. Isteden for å styrke og omdanne fellesleddet fra føderasjon til et konsern der de regionale virksomheter fusjonerer inn og blir datterselskaper, har skogeiersamvirket overført mer makt til sine medlemsforeninger og beholdt en føderativ organisasjonsstruktur. Videre har mange av foreningene fusjonert til 8 enheter, slik at der har skjedd en klarere *regionalisering* på foreningssiden.

Videre har skogeierne utviklet til dels en annen organisering av sitt *industriengasjement*. De har lenge vært sterkt engasjert gjennom samvirke på foredlingssiden. Ett av de største løftene var etableringen og utviklingen av det som nå er Norske Skog ASA. I en internasjonal og konkurranseutsatt næring der foredling krever stadig større investeringer og strukturendringer for at man skal henge med i konkurransen, og at det ikke alltid og i alle foreninger har vært lett å reise kapital, har det vært nødvendig i slippe eksterne investorer til innen skogeiersamvirkets bedrifter. Dette har vannet ut skogeierne innflytelse og til dels endret fokus fra avsetning og pris på tømmer til avkastningen på investert kapital.

Ulike tilpasninger

Utviklingen innen Norsk Kjøtt, Prior og TINE har ganske godt fulgt *livssyklusenes* fra lokale lag og bevegelse, via regional og nasjonal føderasjonens til nasjonalt konsern med større vekt på drift og forretningssiden enn tidligere. Integrasjon i større enheter, profesjonalisering og sentralisering av styring og kontroll via konserndannelse er med å støtte opp under tesen om "føderasjonenes død". Utviklingen innen skogeiersamvirket viser imidlertid at dette ikke er noen generell lovmessighet.

Den tilpasning vi har sett innen jorbrukssamvirket innebærer at de regionale bedriftene som tidligere eide fellesleddet er blitt dat-

terbedrifter av et konsern. Videre er medlemmene i samvirket blitt direktemedlemmer i konsernet isteden for indirekte gjennom regionbedriftene. Med innføringen av et konsern og et mer sentralisert samvirke, men samtidig opprettholdelse av en mer føderativ foreningsside, har man tatt et viktig skritt i retning av et klarere *skille mellom forening og forretning* innen samvirke. Tradisjonelt har denne koplingen vært tett og synkronisert. I dette skillet ligger det også et klarere *skille mellom medlemskap og kontroll*, og økt *ledermakt* på bekostning av medlemsmakten. Dette har vært bevisst og en del av omstruktureringen for å øke beslutningsevnen og effektiviteten i organisasjonen. Med større vekt på videreforedling, nisjeproduksjon og sideaktiviteter vil imidlertid heterogeniteten øke og dermed øker også de organisatoriske utfordringer.

Videre vil eventuelle endringer i rammevilkår med nedbygging av grensevern, fremvekst av internasjonale kunder og økt nasjonal og internasjonal konkurranse være med på å *reducere organisasjonsmakten* til fordel for markedsrett innen norsk landsbruks-samvirke. Faglagenes rolle blir mindre viktige, mens det blir viktigere med sterke samvirkeorganisasjoner for å utøve markedsrett. Dette vil i neste runde bidra til ytterligere transformasjon av samvirket.

Veier videre

På dagsorden innen landbrukssamvirket i Norge i dag står spørsmålet om *samordnings- og integrasjonsform*, det vil si overgangen fra føderativ organisering til konsernorganisering. Det som kan komme opp i neste runde er *sammenslutnings- eller selskapsformen*, det vil si en overgang fra forening til selskap for kjerne- og hovedvirksomheten. Spørsmålet om *eierformen* er heller ikke på dagsordenen nå, det vil si om samvirke skal åpne for investormedeie ikke bare i bivirksomhet, men i hovedvirksomheten. Dette er et tema som har stått sentralt i skogeiersamvirket i flere tiår, men det kan nå presse seg mer på innen resten av landbrukssamvirket. Skal

imidlertid samvirke ha sjanse til å overleve som eierform innen landbruket er det viktig med et aktivt og bevisst medlems- og eierskap.

Litteratur

- Bager, T. (1994): "Isomorphic Processes and the Transformation of Cooperatives" i *Annals of Public and Cooperative Economics*, Vol. 65, No. 1/94: 35-58.
- Baumol, .J. (1959): *Business Behavior, Value and Growth*. New York: Macmillan
- Berle, A.A. og Means, G.C. (1932): *The Modern Corporation and Private Property*. New York: Commerce Clearing House
- Blair, M. M. (1995): *Ownership and Control*. Washington DC: The Brookings Institution
- Bonus, H. (1986): «The Cooperative Association as a Business Enterprise: A Study in the Economics of Transactions», *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, Vol. 142, No.2: 210-339.
- Borch, Odd Jarl og Egil Petter Stræte (red.)(1999): *Matvareindustrien mellom næring og politikk*. Oslo: TanoAschehoug
- Brazda, J. og Schediwy, R. (eds.)(1989): *Consumer Co-operatives in a Changing World*. Vol. 1 og 2. Geneva: ICA.
- Brazda, J. og Schediwy, R. (1994): "Lessons from the Recent Collapse of Various Federative Systems of Co-operatives", paper til seminaret Co-operative Development Strategies, Cracow, July 11th-14th 1994. ICA, Geneva.
- Carr-Saunders, A.M.; Florence, P. S. og Peers, R. (1938): *Consumers Co-operation in Great Britain*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Chandler, Jr., A. D. (1966): *Strategy and Structure*. New York: Anchor Books
- Chandler, Jr., A. D. (1977): *The Visible Hand*. Cambridge, Mass.: The Belknap Press.
- Chandler, Jr., A. D. (1990): *Scale and Scope. The Dynamics of Industrial Capitalism*. Cambr., Mass.: The Belknap Press.
- Draheim (1955): *Die Genossenschaft als Unternehmungstyp*. Göttingen: Vanderhoek & Ruprecht.
- Eisenhardt, K.M. (1989): "Agency Theory: An Assessment and Review". *Academy of Management Review*, 14: 57-74
- Gjems-Onstad, O.G. (1992): *Valg av selskapsformer*. Oslo: Ad Notam Gyldendal AS.
- Gulbrandsen, T.(1999): "Internasjonal forskning om eierskap og kontroll i privat næringsliv", *Rapport 99:2*, Institutt for samfunnsforskning, Oslo
- Hansmann, H. (1996): *The Ownership og Enterprise* Cambr., Mass: Belknap

- Hansmann, H. (1999): "Cooperative Firms in Theory and Practice", *LTA* Vol. 48, No. 4: 404-417
- Jensen og Meckling (1976): «Theory of the Firm: Managerial Behaviour, Agency Costs and Ownership Structure», *Journal of Financial Economics*, 3: 305-360.
- Johnstad, T. (1998): *Samarbeid og samvirke. Utvikling og organisering av samvirke*. Oslo: TanoAschehoug.
- Johnstad, T. (2001): "Eierskap og organisering. Utfordringer innen landbrukssamvirket" *NIBR prosjektrapport 2001:25*
- Jonnergård, K. (1994): "The Life and Death of the Federative Organization" i *Annals of Public and Cooperative Economics*, Vol. 65, No. 1/94: 127-148.
- Lipset, S. M., Trow, M. and Coleman, J. (1977 [1956]): *Union Democracy*. New York: The Free Press.
- MacPherson, I. (1996): *Co-operative Principles for the 21st Century*. Geneva: ICA.
- Michels, R. (1949 [1911]): *Political Parties*. Glencoe, Ill.: Free Press.
- Milgrom, P. og Roberts, J. (1992): *Economics, Organization & Management*. New Jersey: Prentice Hall
- Monks, R.A.G. og Minow, N. (1995): *Corporate Governance*. Cambridge, Mass.: Blackwell
- NEB (The New Encyclopædia Britannica) (1991): "Business Organisation" Vol. 15: 381-391
- Nial, H. (1991): *Svensk Associationsrätt*. NJF
- Nordby, T. (1994): *Korporatisme på norsk 1920-1990*. Oslo: Universitetsforlaget.
- NOU 1988:17 *Frivillige organisasjoner*
- Nyström, H. og Utterström, C. (1983): "Myth, Issue and Ideology - Reorganization by Merger among farmer Cooperatives in Sweden", i Goldberg: *Merger*. Aldershot: Gower.
- Ostrom, E. (1990): *Governing the Commons*. New York: Cambridge University Press
- Ostrom, E. (1998): "A Behavioral Approach to the Rational Choice Theory of Collective Action", *American Political Science Review*, Vol. 92, No. 1: 1-22.
- Potter, B. (1899 [1891]): *The Co-operative Movement in Great Britain*. London: Swan Sonnenschein.
- Putnam, R. (1993): *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton

- Reve, T. (1993): "Sandpåstrøer eller strategi- og kontrollorgan?" i Torger Reve og Tore Grønlie (red.): *Styrets rolle*. TanoAschehoug.
- Reve, T. og Grønhaug, K. (1988): *Strategi og organisasjon*. Oslo: Tano.
- Reve, T. og Grønlie, T. (red.) (1993): *Styrets rolle*. TanoAschehoug.
- Røkholt, Per Ove (1992): "Samvirke i samfunnet – Utvikling og behov for nye løsninger". Foredrag på samvirkekonferansen, Leangkollen 30-31 januar.
- Røkholt, P. O. og Borgen, S. O. (1999): "Landbrukssamvirket – fra forvaltning til marked" i Odd Jarl Borch og Egil Petter Stræte (red.): *Matvareindustrien mellom næring og politikk*. Oslo: TanoAschehoug
- Schlesinger, A.M. (1944): "Biography of a Nation of Joiners", *American Historical Review*, 50 (October): 1-25
- Seip, J. Arup (1981): *Utsyn over norsk historie*. Gyldendal
- Selle, P. (red.) (1991): *Organisasjonssamfunnet i en brytningstid*. Bergen: Alma Mater.
- Sjöstrand, S-E. (1985): *Samhällsorganisation – en ansats till en institutionell ekonomisk mikro teori*. Lund: Doxa.
- Swartz, E. (1994): *Ledning och organisering av federationer*. Stockholm: Nerenius & Santéus Förlag.
- Søgaard, V. (1990): *Spiltdt mælk?* Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag.
- Søgaard, V. (1991): «Stadier på den nordiske landbrugskooperations vej» i *Årsskrift 1991 fra Foreningen for studier i andelsbevægelse og kooperation*, Andelsudvalget, København.
- Søgaard, V. (1994): "Power-dependence relations in federative organizations" i *Annals of Public and Cooperative Economics*, Vol. 65, No 1: 103-125
- Tocqueville, A. de (1848 [1969]): *Democracy in America*. New York
- Volk, R. (1993): "Behöver kooperationen federativa organisasjoner? – en fallstudie över finska slakteriföreningar" i *Kooperativ Årsbok 1993*: 35-48
- Woxholt, G. (1994): *Foreningsretten*. Oslo: Juridisk Forlag.
- Aarbakke, M. (1993): "Sammenslutningenes rett" i Birger Stuevold Lassen: *Knophs oversikt over Norges rett*. Oslo: Universitetsforlaget.

Slutnoter

1. Denne artikkelen bygger på NIBR prosjektrapport 2001:25 om "Eierskap og organisering. utfordringer innen landbrukssamvirket". Den er skrevet med finansiering fra Norges forskningsråds program "Levekår, utvikling og omstilling i landbruket".
2. Dette var annerledes og ikke noe problem i familie-, partner- eller mindre samvirkeide virksomheter, der eierne vanligvis hadde større interesse for og mulighet til kontroll (Johnstad 1998, Gulbrandsen 1999).
3. En annen viktig revolusjon som også fant sted i forlengelsen av den vi har omtalt ovenfor er *fagforeningsrevolusjonen*. Den startet i det små allerede på midten av 1800-tallet, men fikk styrke og tyngde med fremveksten av de store industriforetakene. Der de ansatte hadde mulighet og evne til å organisere seg og stod i opposisjon til ledelsen bidro dette til å svekke ledelsens makt og styringsmulighet. Der man fikk til et godt samarbeid kunne dette styrke ledelsen og de ansatte på bekostning av eierne (Monks & Minow 1995).
4. Berle og Means (1932/) og Baumols (1959) innsikt i at skillet mellom eierskap og kontroll i store selskaper øker farene for opportuniste blant ansatte ledere er senere ført videre innen en mer generell prinsippal-agent teori (Jensen og Meckling 1976, Eisenhardt 1989, Reve 1993).
5. Dette var en parallell utvikling til dannelsen av løse holdingselskaper innen mange bransjer i USA frem mot første verdenskrig. Chandler (1977 og 1990) kaller mange av disse føderasjon, hvilke er en gal bruk av begrepet.
6. Dette gav opphavet til den *korporative revolusjon* der faglagene og samvirke ble part i utforming av offentlig politikk og forvaltning av denne (Nordby 1994).

Oppslutning om den norske "velferdsmodellen" blant ledere i samvirkebedrifter

Norge er et stabilt demokrati med en godt utbygget velferdsstat, utstrakt samarbeid mellom partene i arbeidslivet, og et politisk beslutningssystem preget av korporatisme, dvs. hvor viktige beslutninger tas etter konsultasjon med eller etter medvirkning av berørte interessegrupper. Det er et viktig spørsmål om Norge i årene framover vil holde på disse nasjonale særtrekkene, eller om våre nasjonale institusjoner og løsninger vil nærme seg dem man finner i andre land.

Det er naturligvis mange ulike forhold som kan påvirke den videre utviklingen i det norske samfunnet. I denne artikkelen er jeg opptatt av at det vi grovt kan kalle "den norske modellen" bare vil fortsette å eksistere så lenge de viktigste elitene i samfunnet har tro på den og slutter opp om den. Med eliter mener jeg de personene som bekler posisjonene som ledere i viktige institusjoner og organisasjoner i Norge. Det er med andre ord viktig at det er et visst monn av enighet eller konsensus mellom de ulike elitegruppene om hvordan det norske samfunnet skal innrettes.

Jeg skal i det følgende konsentrere oppmerksomheten om holdningene til én elitegruppe i det norske samfunnet – *lederne i de største bedriftene i næringslivet*. Innenfor denne ledergruppen vil jeg særlig se nærmere på lederne i de store samvirkebedriftene og sammenligne dem med lederne i det private næringslivet.

De store bedriftene tilbyr arbeidsplasser og gir skatteinntekter, begge deler viktige bidrag til velferden i samfunnet. Det valg deres ledere tar om hva de respektive bedriftene skal produsere, hvor og på hvilke måter, kan derfor ha store konsekvenser for både lokalsamfunn og for storsamfunnet. Dette gir næringslivslederne stor makt. Deres synspunkter blir lyttet til av både politikere, embetsmenn og ledere av andre organisasjoner i samfunnet. Det blir dessuten i stor grad tatt hensyn til interessene til de store bedriftene.

Flere toppledere i næringslivet har gjort seg til talsmenn for blant annet større grad av privatisering, for å redusere statens innflytelse i næringslivet og for større lønnsforskjeller. De synes følgelig å være innstilt på vesentlige endringer i flere av bærebjelkene i den norske "velferdsmodellen". I denne artikkelen skal jeg med hjelp av data fra "Lederskapsundersøkelsen" til den norske Makt- og demokratiutredningen undersøke hvor utbredt slike holdninger er blant lederne i næringslivet. Er det konsensus blant næringslivsledere om endring av viktige elementer i den norske "modellen"? Jeg skal også kartlegge om næringslivslederne står nær eller fjernt andre leder- eller elitegrupper i samfunnet i synet på disse hovedelementene i velferdssystemet i Norge.

Næringslivet i Norge består imidlertid av ulike typer bedrifter. Et hovedskille går mellom (i) bedrifter som eies av private personer eller institusjoner, (ii) offentlige eide bedrifter, og (iii) det en kan kalle samvirkebedrifter. *Samvirkebedrifter* produserer varer og tjenester for et marked, men eies av personer eller organisasjoner som er *medlemmer* i en bestemt forening eller sammenslutning som på sin side er ansvarlig for driften i virksomhetene (Johnstad 1998). Flere av de store norske samvirkebedriftene har sine røtter i og er

knyttet til sentrale interessegrupper og massebevegelser i det norske samfunnet, som for eksempel bondeorganisasjonene og arbeiderbevegelsen. Et viktig element i verdigrunnet for disse samvirkebedriftene er å ivareta sine medlemmers behov og interesser. En annen viktig verdi er at medlemmene skal ha demokratisk medinnflytelse på virksomheten i bedriftene. Lederne i disse samvirkebedriftene står derfor overfor utfordringen å forene hensynet til effektiv økonomisk drift og hensynet til medlemmenes interesser og oppfatninger. Lederne i samvirkebedrifter har således et bredere sett av hensyn å gi akt på enn ledere i vanlige private bedrifter. Det er et interessant spørsmål om denne situasjonen påvirker hvordan de tenker om det norske samfunnet. Jeg skal derfor spesielt undersøke i hvilken grad samvirkelederne er enige med sine kolleger i de private bedriftene i synet på hovedelementene i det norske velferdssystemet.

Den norske "velferdsmodellen"

Ett hovedelement i det jeg her grovt har kalt den norske modellen, er en stor velferdsstat med velferdsordninger som omfatter alle samfunnsborgerne, ikke bare de dårligst stilte. Velferdsordningene omfatter både konkrete tjenester og ulike typer økonomiske utbetalinger, og begge typer velferdsgoder har vært administrert av offentlige organer. Dette har ført til utviklingen av en stor offentlig sektor, som har blitt finansiert gjennom et forholdsvis høyt skatte- og avgiftsnivå. Jeg skal se nærmere på næringslivsledernes holdninger til offentlig sektor og til skattenivået.

En annen viktig bærebjelke i den norske velferdsmodellen er ulike ordninger som har hatt til formål å redusere ulikhetene i inntekter og levekår mellom ulike grupper i samfunnet. Ett viktig element i denne utjæmningspolitikken er ulike typer økonomiske støtteordninger for personer som av ulike grunner har falt utenfor arbeidslivet. Dette omfatter blant annet ordningene med arbeidsledighetsstrygd, uføretrygd og sosialstøtte. Ett annet viktig element her er en solidarisk lønnspolitikk som særlig LO og i de senere

årene også YS har forfeftet. Den solidariske lønnspolitikken har lagt vekt på å utjevne arbeidstakernes lønn før skatt ved å redusere lønnsforskjellene mellom bedrifter i samme bransje, mellom bransjer, regioner og mellom ulike yrker. Denne solidariske lønnspolitikken har tradisjonelt hatt forholdsvis god støtte ute i befolkningen (Langeland 1998). Den norske utjevningspolitikken har særlig blitt søkt realisert gjennom et sentralisert system for lønnsfastsettelse med aktiv deltakelse både fra landsomfattende organisasjoner på arbeidstaker- og arbeidsgiversiden og fra de offentlige myndighetene. I tråd med dette har jeg også lagt vekt på å kartlegge den økonomiske elitens syn på utjevningspolitikken og på systemet med sentraliserte lønnsoppgjør.

De sentraliserte lønnsoppgjørene er også uttrykk for en annen viktig side ved den norske modellen, nemlig det utstrakte samarbeidet mellom partene i arbeidslivet. Andre hjørnesteiner i dette samarbeidet er Arbeidsmiljøloven og systemet med avtale- og lovbasert medbestemmelse for de ansatte. Jeg har derfor også tatt med næringslivsledernes vurderinger av disse to ordningene.

Elitekonsensus

I nyere eliteforskning og -teori har en rekke bidragsytere vært opptatt av at konsensus og kompromisser mellom elitene er vesentlige forutsetninger for politisk stabilitet. Burton, Field og Higley (Field og Higley 1980, Field og Higley 1985, Burton og Higley 1987, Higley og Burton 1989) har for eksempel i en rekke arbeider lagt vekt på hvordan slik elitekonsensus er selve nøkkelen til en overgang til et demokratisk styresett og til en fortsatt bevaring av demokratiet som styringssystem. Tilsvarende har Lijphart (1969a, 1969b) og Presthus (1973) hevdet at tilpasning og kompromisser mellom de nasjonale eliter er en forutsetning for stabilitet i samfunn som ellers er preget av splittelser mellom ulike etniske, religiøse eller språklige grupper.

Andre forskere igjen har lagt vekt på å studere forholdet mellom ulike elitegrupper i termer av nasjonal integrasjon. Bürklin,

Rebenstorf et al (1997) har for eksempel undersøkt i hvilken grad elitene i det tidligere Øst-Tyskland kunne sies å være integrert i det samlede elitesystemet i det nye Tyskland. De kartla her blant annet i hvilken grad elitene var integrert ideologisk, dvs. i hvilken grad det var forskjeller mellom dem i politiske holdninger, verdier og problemoppfatninger.

Gøran Therborn (1992) har framhevet at det kan være nyttig å skille mellom ulike typer konsensus eller konsensus på ulike nivåer. Han skiller mellom konsensus om de grunnleggende institusjoner og spilleregler og konsensus om sentrale politiske stridstemaer. Han viser til Østerrike som et eksempel på en nasjon hvor det i en lang periode var konsensus blant de ledende interessegrupper eller elitegrupper langs begge dimensjoner. De skandinaviske landene er, i følge Therborn, eksempler på land hvor det er konsensus om hovedtrekkene i det demokratiske systemet, men til dels sterk uenighet om mer konkrete politiske saker og løsninger.

I Norge har etter mitt syn bestemte områder vært viktigere som arenaer for kompromisser og konsensus enn andre. Jeg vil spesielt peke ut arbeidslivet som en slik arena. Opp gjennom årene har det i arbeidslivet vært mange konflikter og streiker. For å dempe motsetningene mellom arbeid og kapital og holde konfliktnivået nede har de berørte partene i stor grad vært innstilt på å gi innrømmelser og kompromisser. Både Arbeidsmiljøloven, arbeidstakernes medbestemmelse og de sentraliserte lønnsoppgjørene er viktige resultater av disse kompromissene. Jeg antar derfor at det blant de norske elitene er stor grad av konsensus rundt disse ordningene. I tråd med dette venter jeg å finne bare små forskjeller mellom lederne i næringslivet og øvrige ledergrupper i samfunnet i synet på de tre elementene i samarbeidsmodellen i arbeidslivet. Jeg venter heller ikke å finne vesentlige forskjeller mellom henholdsvis ledere i det private næringslivet, ledere i offentlige bedrifter og samvirkeledere.

På en rekke andre områder innenfor den norske velferdsmodellen synes det derimot i dag å være langt mindre enighet om løsnin-

gene. Det er en god del diskusjon og strid om (i) størrelsen på offentlig sektor, (ii) statens rolle i næringslivet, og (iii) utjamningspolitikken generelt. Det er særlig på disse punktene som en rekke ledere i næringslivet har markert ønsker om forandringer. Innenfor disse politikk områdene venter jeg derfor å finne at næringslivsledernes oppfatninger generelt skiller seg ut fra synspunktene til andre ledergrupper i samfunnet.

Lederne i samvirkebedriftene

Flere forskere har pekt på at samvirkebedrifter i Norden i løpet av de siste tiårene har gjennomgått vesentlige endringer i både organisasjonsform, styring og orientering (Bjørklund 1987; Bager 1994; Hvang 1995; Johnstad 1998). Bjørklund (1987) pekte for eksempel på 80-tallet hvordan det innenfor forbrukersamvirket i Norge for det første hadde skjedd en samling av virksomheten i større enheter og en sterkere orientering mot økonomisk overskudd og effektivitet. For det andre hadde det funnet sted en konsentrasjon av beslutningsmyndigheten til de sentrale leddene i de enkelte samvirkeorganisasjonene, og en utvikling fra direkte til mer indirekte demokrati. En økende andel av de valgte representantene i forbrukersamvirkets styrende organer var dessuten heltidsansatte tjenestemenn og ikke medlemmer. Parallelt med denne utviklingen, og delvis som resultat av den, hadde en kunnet registrere en nedgang i medlemmenes deltakelse.

Tilsvarende fant Hvang (1995) at den svenske forbrukerkooperasjonen i perioden fra 1945 til begynnelsen av 1990-tallet mer og mer framsto som et rent forretningsforetak. I denne perioden kom det inn nye ledere med holdninger som nærmet seg det en kunne finne i det private næringslivet. Lederne ble i økende grad opptatt av å utvikle forbrukerkooperasjonen til et stort foretak som kunne ta opp konkurransen med og vinne markedsandeler fra de andre private foretakene i markedet. Omsorgen for medlemsdemokratiet ble skjøvet til side til fordel for den forretningsmessige ambisjonen. Hvang (1995) hadde inntrykk av at flere av lederne i denne perio-

den kom til å betrakte demokrati som et hinder for økonomisk effektivitet.

I følge Bager (1994) er disse endringene dels et resultat av økt konkurranse innenfor varehandelen, særlig fra de store kjedene. Dels ser han omdanningen av forbrukersamvirket som et resultat av et økt antall ansatte med en utdanning som orienterer dem mer mot økonomiske hensyn og markedets krav enn mot medlemmenes interesser. I tomrommet etter den reduserte deltakelsen fra medlemmenes side, har disse ansatte fått større makt til å prege organisasjonens politikk.

Landbrukssamvirket i Norge har derimot hatt en annen utvikling, mener Bager (1994). Samvirkeorganisasjonene innenfor landbruket (han nevner særlig meierisamvirket) har fått monopolrettigheter innenfor sine markeder, men samtidig en rolle som administratorer av offentlig regulering. De domineres av de store bondeorganisasjonene og styres utenfra gjennom et tett samarbeid mellom de offentlige myndighetene og disse bondeorganisasjonene. Denne utviklingen har, i følge Bager (1994), bidratt til å svekke identiteten til samvirkeorganisasjonene innenfor landbruket og gjort dem til en slags kvasi-offentlige organisasjoner.

Mot Bager kan en innvende at også de ulike bedriftene innenfor landbrukssamvirket i dag opplever et langt sterkere press fra markedet. De store og krevende kjedene i forbrukermarkedet presser på for lavere priser, økt kvalitet og et bedre og mer variert produktutvalg. I tillegg har det siste tiårets landbruksoppgjør medført større krav til effektiv utnyttning av ressursene i landbruket. Også lederne i samvirkebedriftene innenfor landbrukssektoren står derfor i økende grad overfor utfordringen å sikre størst mulig økonomisk effektivitet og tilpasningsevne.

Det er et interessant spørsmål om den mer rendyrkede forretningsmessige orienteringen en ser i mange av samvirkebedriftene også har konsekvenser for hvilke politiske holdninger lederne i disse bedriftene har. Hvang (1995) fant i sin studie at ledelsen i den svenske forbrukerkooperasjonen ikke lenger var så opptatt av å

være forbrukernes talsmenn. I likhet med ledere i næringslivet for øvrig, la de først og fremst vekt på å ta vare på foretakets økonomiske interesser. Det kom også fram i hans undersøkelse at i synet på skattepolitikken lå den svenske forbrukerkooperasjonen nærmere holdningene til det private næringslivet enn til de store fagorganisasjonene i Sverige.

På bakgrunn av dette er det ikke urimelig å tro at lederne i samvirkebedriftene og ledere i det private næringslivet også står hverandre nær i synet på andre politiske spørsmål. I tråd med dette kan en vente å finne stor grad av likhet mellom disse to gruppene av ledere i næringslivet i vurderingen av de ulike hovedelementene i den norske "velferdsmodellen".

Det er imidlertid også argumenter for å vente at ledere i samvirkebedrifter i større grad enn ledere i private bedrifter likevel slutter opp om hjørnesteinene i den norske modellen. De grunnleggende verdiene knyttet til demokrati og sosial nytte for medlemmene ligger fremdeles til grunn for virksomheten for mange av de organisasjonene som er "eiere" av samvirkebedriftene. Dette verdigrunnlaget har sannsynligvis betydning for de menneskene som søker seg til disse bedriftene.

Dette gjelder sannsynligvis også de som går inn i lederstillinger i bedriftene. Dessuten er det grunn til tro at det finner sted en viss seleksjon av hvilke personer som når til topps som ledere i de ulike samvirkebedriftene. Enten topplederne rekrutteres internt eller utenfra, vil trolig deres oppslutning om samvirkeorganisasjonenes ide- og verdigrunnlag være ett viktig element i vurderingen av deres egnethet for de aktuelle posisjonene.

I tillegg kan en tenke seg at det skjer en viss sosialisering av medarbeidere i samvirkebedriftene til de grunnleggende samvirkeverdiene. I det minste vil sannsynligvis lederne konfronteres med disse verdiene i alle sammenhenger hvor de møter "menige" medlemmer eller representanter for de lavere nivåene i organisasjonen.

Jeg antar at ideene om medlemsdemokrati og sosial nytte for

medlemmene som mål for en organisasjon eller bedrift henger nært sammen med en ideologisk orientering som også vil omfatte sympati med den norske velferdsmodellen.

Hvis dette er riktig, kan en vente at de menneskene som velger å bli ansatt i samvirkebedriftene ikke bare har sympati med de verdiene som bedriftene (opprinnelig) bygger på. Disse arbeidsplassene virker sannsynligvis også tiltrekkende for personer med en politisk orientering som støtter oppunder både den norske samarbeidsmodellen i arbeidslivet, utjevningspolitikken og velferdspolitikken for øvrig. Og i den grad oppslutningen om samvirkeverdiene er et resultat av sosialisering i samvirkebedriftene, er det trolig at denne sosialiseringen også disponerer for en positiv holdning til den norske "modellen".

Utover dette har en rekke av de norske samvirkebedriftene direkte fordel av et sterkt og aktivt statsapparat, særlig innenfor næringspolitikken. Dette gjelder spesielt samvirkebedriftene innenfor landbrukssektoren. De er avhengige av at staten subsidierer landbruksnæringen og regulerer konkurransen. Av den grunn skulle en vente at mange av samvirkelederne generelt har et positivt syn på offentlig sektor og på statens rolle i næringsliv og samfunn.

Jeg antar således at lederne i samvirkebedriftene, på grunn av selvseleksjon, utvelgelse, sosialisering, eller direkte egeninteresse vil være mer positive til hovedelementene i den norske velferdsmodellen enn lederne i det private næringslivet.

Data

For å vurdere holdbarheten til de empiriske forventningene som er formulert ovenfor, har jeg benyttet data fra den såkalte Lederskapsundersøkelsen. Lederskapsundersøkelsen er en stor intervjuundersøkelse av norske toppledere som ble gjennomført av Statistisk sentralbyrå på oppdrag av Makt- og demokratiutredningen sommeren og høsten 2000 og vinteren 2001. Sammenstilling av utvalget av ledere og arbeidet med å utforme spørreskjemaet har blitt koordinert av Institutt for samfunnsforskning (ISF) i Oslo, i

nært samarbeid med ledelsen i Makt- og demokratiutredningen.

Hensikten med Lederskapsundersøkelsen har vært å få innsikt i toppledernes sosiale bakgrunn og karrieremønster, kontaktnett, forholdet mellom ledere på ulike samfunnsområder, samt ledernes holdninger til sentrale samfunnsspørsmål. Utvalget var opprinnelig på 1969 personer. Det ble gjennomført personlige intervjuer basert på et strukturert spørreskjema med til sammen 1710 av lederne. Det betyr at til sammen 87,3 prosent av lederne i utvalget gjennomførte intervjuet. Dette er en svært høy svarprosent i internasjonal sammenheng.

I et samfunn som det norske innehas og utøves makt av personer med framtrødende posisjoner i viktige organisasjoner. Utvalget av toppledere til Lederskapsundersøkelsen er derfor sammensatt etter en såkalt "posisjonsmetode". Vi har valgt ut de personene som bekler de viktigste lederposisjonene innen følgende ti sektorer i samfunnet; (1) Forskning og høyere utdanning, (2) forsvaret, (3) sentralforvaltningen, (4) kirken, (5) kultur, (6) media, (7) næringsliv, (8) organisasjonene, (9) politikken, og (10) politi- og justisvesenet. Næringslivet ble igjen delt inn i ledere i (i) det private næringslivet, (ii) det offentlige næringslivet, og (iii) samvirke-sektoren. Intervjuobjektene er kun intervjuet en gang hver. De som innehar mer enn en lederposisjon, er blitt intervjuet som innehaver av sin hovedposisjon.

Av de 1 710 lederne som deltok i undersøkelsen, er 398 ledere i næringslivet, – 297 i det private næringslivet, 58 i det offentlige næringslivet og 43 i samvirkebedrifter. Vi valgte ut styreleder og daglig leder i selskaper med 400 ansatte eller mer. I tillegg tok vi med den øvrige konsernledelsen i selskaper med 4 000 eller mer. Samvirkebedriftene omfatter i hovedsak bedrifter innenfor forbrukersamvirket og bedrifter knyttet til landbruket. Samvirkebedriftene knyttet til landbruket omfatter både salgslag, felleskjøp og rene produsentbedrifter. Svarprosenten blant lederne i samvirkebedriftene var for øvrig på hele 97,7. I de analysene som presenteres i det følgende, har jeg i gruppen av ledere i private

bedrifter utelatt nestledere og styreledere og daglig ledere som samtidig er hovedeiere i selskapene. På den måten blir gruppen av ledere i private bedrifter og samvirkelederne mer sammenlignbare.

Ledernes holdninger til offentlig sektor og skattenivået er forsøkt kartlagt ved å be dem ta stilling til følgende tre utsagn: (1) "I Norge bør man vektlegge mer privatisering og en mindre offentlig sektor". (2) Den statlige innflytelsen over privat næringsliv bør reduseres. (3) "Det er viktigere å bygge ut offentlige tjenester enn å sette ned skatten". Elitenes syn på utjevningspolitikken kommer fram i deres oppslutning om følgende utsagn: (4) "I Norge har vi kommet langt nok i å redusere økonomiske forskjeller". Deres holdning til sentraliserte lønnsoppgjør er kartlagt ved hjelp av følgende spørsmål: (5) "Etter ditt syn, hvor viktig for Norge er det at de sentraliserte inntektsoppgjørene blir ført videre i årene framover?" Dessuten ba vi de norske lederne om å rapportere hvor enig eller uenig de er i følgende to utsagn: (6) "Arbeidstakernes avtale- og lovfestede medbestemmelse er til stor fordel for norsk næringsliv", (7) "Arbeidsmiljøloven har stort sett vært meget gunstig for utviklingen av norsk arbeidsliv".

Ofte benyttes flere av disse spørsmålene som komponenter i indekser som skal representere høyre-venstre dimensjonen i norsk politikk. I det følgende skal jeg imidlertid se på hvordan lederne svarer på disse syv spørsmålene hver for seg.

Resultater

Tabell 1 viser prosentandelen i de ulike ledergruppene som har sagt seg "helt enig" eller "delvis enig" i utsagnene 1, 2,3,4,6 og 7, og som har svart "meget viktig" eller "noe viktig" på spørsmål 5.

Tabell 1 viser for det første at det blant norske toppledere, som ventet, er stor oppslutning om hovedelementene i samarbeidssystemet i norsk arbeidsliv. Det er en høy andel ledere som har en positiv vurdering av både arbeidsmiljøloven og de ansattes avtale- og lovbestede medbestemmelse. Men det er også svært mange ledere som ønsker å videreføre de sentraliserte lønnsoppgjørene.

Tabell 1.

Holdninger til ulike politiske stridsspørsmål og temaer innenfor elitegrupper. Prosentandel som sier seg helt, eller delvis enig i utsagnene.

	Kikke forvaktning	Sentral- kultur	Mass- medier	Næringsliv privat	Næringsliv offentlig	Organis- sjoner	Forskning/ høyere utd. utdanning	Politikk	Politiikk	Bj. strukt		
Mer privatisering	52	47	74	95	69	76	56	47	63	76	35	62
Redusere statlig innflyt i privat næringsliv	60	54	71	92	64	79	60	49	56	81	51	65
Viktigere å bygge ut offentlig tjenestemann å sette ned skatten	73	77	62	22	55	39	61	62	59	48	75	60
Økonomisk forskning er nok redusert	29	24	29	76	38	51	38	33	44	44	26	40
Fortsette sentraliserte lønnsforh.	79	80	82	69	93	71	79	79	76	76	79	78
Åbne opp loven er gunstig	66	66	80	81	88	80	87	85	93	82	87	86
Bedrøft demokratisk i et for de!	93	93	90	91	100	92	98	90	88	82	94	88

Mange ledere i det private næringslivet har i de siste årene tatt til orde for å overføre ansvaret for lønnsdannelsen til partene i de enkelte bedriftene. Til tross for dette kan en altså registrere at så mange som 69 prosent av topplederne i det private næringslivet likevel ønsker å holde på systemet med sentraliserte lønnsoppgjør.

Arbeidslivet er det området av samfunnet hvor klassemotsetningene opp gjennom har kommet sterkest til uttrykk. Arbeidslivet har i løpet av de siste hundre årene har vært scenen for mange og opphetede konflikter. Dette synes å ha vært bakgrunnen for toppledernes oppslutning om de ordningene som har vokst fram gjennom kompromisser mellom arbeidsgiverne og arbeidstakerne og deres respektive politiske representanter.

Men selv i synet på hovedelementene i det norske samarbeidssystemet er det slående forskjeller mellom lederne i samvirkebedriftene og lederne i bedriftene i både det private og det offentlige næringslivet. Spesielt er det tydelig forskjell i synet på de sentraliserte lønnsoppgjørene med 24 prosentpoengs forskjell mellom samvirkelederne og lederne i det private næringslivet. Samvirkelederne er faktisk den ledergruppen i Norge som slutter mest opp om både de sentraliserte lønnsoppgjørene og bedriftsdemokratiet.

I synet på privatisering, statens innflytelse i næringslivet, skatteinivået og utjevningspolitikken er det derimot store forskjeller mellom de forskjellige elitene i det norske samfunnet. Et flertall av norske toppledere er for mer privatisering av offentlige oppgaver og for å redusere statens innflytelse i næringslivet. Her skiller ledere i det private næringslivet seg ut i den ene enden ved at henholdsvis 95 og 92 prosent av dem er for ytterligere privatisering og redusert statlig innflytelse. I den andre enden finner vi kirkelederne som bare i begrenset grad (henholdsvis 38 og 49 prosent) støtter utsagnene om å redusere offentlig sektors betydning. Vi kan merke oss at også politikerne, som omfatter stortingsrepresentantene, partilederne, statssekretærene i Arbeiderpartiregjeringen og et lite utvalg ordførere, har liten sans for tanken om økt privatisering (35 pst), og er delt på midten i synet på statens rolle i næringslivet. Et

stort flertall av lederne i samvirkebedriftene er for både å vektlegge mer privatisering og redusere den statlige innflytelse i næringslivet. Men det er likevel langt færre som mener dette enn blant lederne i det private næringslivet, henholdsvis 69 og 64 prosent.

Støtten til mer privatisering blant norske ledere innebærer imidlertid tydeligvis ikke en støtte til å redusere skattenivået i særlig grad. 59 prosent av de norske topplederne sier seg enig i utsagnet om at det er viktigere å bygge ut offentlige tjenester enn å sette ned skatten. Her skiller lederne i det private næringslivet seg nok en gang ut ved at bare 22 prosent av dem er enig i en slik politikk. Blant ledere i det offentlige næringslivet er det også bare et mindretall (39 prosent) for å prioritere offentlige tjenester framfor skattenedsettelse. Tabell 1 viser at samvirkelederne derimot nok en gang avviker fra sine kolleger i det private (og det offentlige) næringslivet. 55 prosent av dem støtter tanken om å holde oppe skattenivået for å bygge ut de offentlige tjenestene. Samvirkelederne ligger her klart nærmere de øvrige ledergruppene i det norske samfunnet enn lederne i de private bedriftene.

Også i synet på reduksjonen av økonomiske forskjeller plasserer samvirkelederne seg nærmere de andre ledergruppene i samfunnet enn lederne i det private næringslivet. Mens hele 76 prosent av lederne i private bedrifter synes at de økonomiske forskjellene er nok redusert, er det bare vel en tredjedel av samvirkelederne som mener det samme. Samvirkelederne gir således en klar støtte til den norske utjevningspolitikken, sammen med hele 9 av de andre ledergruppene i det norske samfunnet.

Mange norske samvirkebedrifter har i dag de samme ytre rammebetingelser som de private bedriftene. Samvirkebedriftene er løpende utsatt for markedets krav og dom. Deres ledere må derfor, som sine kolleger i det private næringslivet, legge stor vekt på å tilpasse sin virksomhet til kundenes ønsker og på å sikre en mest mulig effektiv bruk av ressursene. Til tross for denne likheten i ytre rammebetingelser, er det likevel klare forskjeller i politiske holdninger mellom samvirkelederne og lederne i det private

næringslivet. Det synes således i forholdsvis liten grad å ha funnet sted noen likedanning i synet på den norske velferdsmodellen mellom disse to gruppene av næringslivsledere. Viktige elementer i den norske velferdsmodellen har en stor oppslutning blant norske toppledere. De foregående resultatene viser at i de fleste politiske spørsmålene skiller lederne i det private næringslivet seg ut fra de øvrige ledergruppene i samfunnet. Samvirkelederne er derimot godt plantet i det en kan kalle hovedretningen eller sentrum i politisk tenkning blant norske toppledere. Riktignok er et flertall av dem for det vi tidens terminologi kan kalle en viss "modernisering" av offentlig sektor. De er for å redusere statens innflytelse i næringslivet og overlate flere oppgaver til private aktører. Men de forsvarer fortsatt noen av kjerneverdiene i velferdsstaten – utjevning av økonomiske forskjeller mellom borgerne og vedlikehold av et offentlig tjenestetilbud ved hjelp av et høyt skattenivå.

Hva kan så forklare disse forskjellene mellom samvirkelederne og lederne i det private næringslivet? Foran antydet jeg tre mulige mekanismer: (i) Seleksjon – samvirkebedriftene rekrutterer medarbeidere og ledere med en ideologisk orientering som både omfatter sympati med samvirkeverdiene og oppslutning om den norske velferdsmodellen; (ii) sosialisering – at lederne tilegner seg både samvirkeverdiene og den bestemte ideologiske orienteringen i den tiden de er ansatt i samvirkebedriftene; og (iii) egeninteresse – at lederne ser det til sine bedrifters (og dermed egen) fordel at Norge har en stor offentlig sektor og en aktiv stat.

Jeg har ikke data som gjør det mulig å avgjøre hvilke av disse mulige forklaringer som har mest relevans. At i alle fall den første mekanismen kan være virksom, kan imidlertid illustreres ved å sammenligne den sosiale bakgrunnen til de to gruppene av ledere. I tabell 2 har jeg sammenlignet samvirkelederne og lederne i private bedrifter etter deres egen utdanning (lengde og fagfelt) og fars utdanning (lengde og fagfelt) og yrkesnivå. Jeg har også sammenlignet ledernes egen partitilhørighet målt ved hvordan de stemte ved siste stortingsvalg.

Tabell 2.

Sosiale forskjeller mellom ledere i samvirkebedrifter og ledere i det private næringslivet. Prosentandeler

	Ledere i samvirkebedrifter	Ledere i privat næringsliv
Egen utdanning		
Andel med høyere utdanning	74	96
Fagfelt egen utdanning:		
(1) Administrasjon, økonomi, samfunnsvitenskap og jus	51	67
(2) Industri, håndverk, naturvit. og teknikk	12	25
(3) Jordbruk, skogbruk og fiske	22	1
(4) Annen type utdanning	15	7
Fars utdanning:		
Andel med utdanning med høyere utdanning (utøver videregående)	14	40
Fagfelt fars utdanning:		
Jordbruk, skogbruk og fiske	48	10
Andel som ved siste stortingsvalg stemte:		
Arbeiderpartiet	21	14
Senterpartiet	24	3
Høyre	19	52
Ledernes klassebakgrunn ved fars yrkesnivå:		
(1) Bedriftsleder	12	27
(2) Akademiker (profesjoner)	0	10
(3) Offentlig leder/sv.ing.	7	8
(4) Funksjonær på mellomnivå privat sektor	9	12
(5) Funksjonær på mellomnivå offentlig sektor	0	5
(6) Eiere av småbedrifter	9	14
(7) Lavere funksjonær	12	4
(8) Yrke innenfor primærnæring	38	8
(9) Faglært arbeider	5	7
(10) Ufaglært arbeider	7	4

Tabellen viser at det er klare forskjeller mellom lederne i samvirkebedrifter og i private bedrifter for øvrig. Langt flere av lederne i det private næringslivet har høyere utdanning. De har oftere utdanning innenfor fagfeltgruppene "administrasjon, økonomi, samfunnsvitenskap og jus" og "industri, håndverk, naturvitenskap og teknologi". Det betyr sannsynligvis at de oftere er utdannet som økonomer, jurister eller ingeniører enn samvirkelederne. Til gjengjeld, og ikke overraskende, har samvirkelederne oftere utdanning knyttet til primærnæringene. Forskjellene er nesten enda tydeligere dersom vi ser på fars utdanning. Langt færre av samvirkelederne hadde fedre med høyere utdanning, og deres utdanning var nesten i halvparten av tilfellene knyttet til jordbruk, skogbruk eller fiske. Dette gjaldt bare for åtte prosent av lederne i det private næringslivet. Tilsvarende viser tabell 2 at langt flere av fedrene til samvirkelederne hadde et yrke innenfor primærnæringene enn fedrene til lederne i de private bedriftene, 38 versus 10 prosent. Disse resultatene viser at samvirkelederne kom fra en annen sosial bakgrunn enn lederne i det private næringslivet.

Med disse forskjellene i sosial bakgrunn og utdanning er det kanskje ikke så uventet at de to ledergruppene også er meget ulike i partipolitisk orientering. Forskjellen er størst i oppslutningen om henholdsvis Senterpartiet og Høyre. Mens hele 24 prosent av samvirkelederne stemte Senterpartiet ved siste stortingsvalg, gjaldt dette for bare 3 prosent av lederne i det private næringslivet. Blant de siste stemte imidlertid 52 prosent på Høyre, mot 19 prosent blant samvirkelederne. Derimot var det mindre forskjell i andelene som stemte på Arbeiderpartiet (henholdsvis 21 og 14 prosent).

Disse resultatene viser at det er ulike veier fram til en lederposisjon i henholdsvis en samvirkebedrift og en bedrift i det private næringslivet, og at de to ledergruppene til dels har ulik politisk orientering. Samvirkebedriftene rekrutterer således andre personer som ledere enn bedriftene i det private næringslivet. Disse forskjellene er antakelig én viktig grunn til at de to ledergruppene har ulik vurdering av hovedelementene i den norske velferds-

dellen. Det betyr at seleksjon er én viktig mekanisme bak de holdningsforskjellene jeg har presentert i det foregående. Men samvirkeledernes politiske sympati kan naturligvis også være et resultat av sosialisering etter hvert som de har gått gradene innenfor samvirkeorganisasjonene eller bedriftene.

Det er velkjent fra valgforskningen at sosial bakgrunn og egen utdanning påvirker ens ideologiske og politiske orientering. Samtidig viser valgforskningen at sosiale bakgrunnsvariabler ikke er nok til å forklare hva en person stemmer i et valg (Aardal 1999). Vedkommendes ideologiske orientering har en selvstendig betydning for hans eller hennes politiske preferanser, uavhengig av hvor han eller hun kommer fra. I lys av dette er det et interessant spørsmål hvor mye av forskjellen mellom ledergruppene i synet på den norske velferdsmodellen som skyldes forskjeller i utdanning og sosial bakgrunn og hvor mye som kan tilbakeføres til ledernes selvstendige ideologiske orientering.

Med det foreliggende datamaterialet er det strengt tatt ikke mulig å svare helt fyllestgjørende på dette spørsmålet. For å nærme meg et svar har jeg imidlertid gjennomført separate regresjonsanalyser av sammenhengene mellom de to ledergruppenes holdninger og deres egen utdanning, oppvekststed og fars yrkesnivå.

Jeg har i tråd med tabell 2 skilt mellom fire grupper av utdanningsfelt: (1) "Administrasjon, økonomi, samfunnsvitenskap og jus", (2) "administrasjon, økonomi, samfunnsvitenskap og jus" og "industri, håndverk, naturvitenskap og teknikk", (3) utdanning innenfor jordbruk, skogbruk og fiske, og (4) gruppen andre. Variablen oppvekststed er utarbeidet av Statistisk sentralbyrå. Den kombinerer opplysninger om den enkelte kommunes viktigste næringsvei og grad av geografisk sentralitet.

Variablen har 9 verdier. Fars yrkesnivå er en variabel med ti verdier eller grupper, jf. tabell 2: (1) Bedriftsledere, (ii) akademikere/profesjonsutøvere, (3) offentlige ledere og sivilingeniører, (4) funksjonærer på mellomnivå i privat sektor, (5) funksjonærer på mellomnivå i offentlig sektor, (6) eiere av små-

bedrifter, (7) lavere funksjonærer, (8) yrke innenfor primærnæringene, (9) faglært arbeider, og (10) ufaglært arbeider.¹ I analysene har jeg i tillegg tatt med antall ansatte i bedriftene som kontrollvariabel. Gjennomsnittlig antall ansatte i bedriftene i utvalget er 1 651.

Resultatene av analysene vises i tabellene 3 og 4. I tabell 3 presenteres først en analyse hvor jeg har sammenliknet de politisk-

Tabell 3.
Holdninger til politiske stridsspørsmål blant samvirkeledere og ledere i private bedrifter. Lineær regresjon.

	Mer privati- sering	Redusere statlig innflyt. i nærings- livet	Viktigere å bygge ut off. tjenester enn å sette ned skatten	Økonom. forskjel- ler er nok redusert	Fortsette sentr. Lønns- forhand- linger	Arbeids- miljø- loven er gunstig	Bedrifts- demo- krati er fordel- aktig
Konstant- ledd	2,631 (0,051)***	2,906 (0,056)***	0,838 (0,070)**	2,058 (0,066)***	1,984 (0,070)***	2,152 (0,055)***	2,428 (0,049)***
Samvirke- ledere sammen- liknet med ledere i det private næringslivet	-0,703 (0,119)***	-0,696 (0,132)***	0,876 (0,163)**	-0,724 (0,156)***	0,539 (0,166)***	0,204 (0,129)	0,333 (0,115)***
R ² Justert	0,13	0,10	0,11	0,08	0,04	0,01	0,09
N	231	231	226	231	231	231	230

*** Signifikant på 1 % nivå ** Signifikant på 5 % nivå * Signifikant på 10 % nivå

Tabell 4. Holdninger til politiske stridsspørsmål blant samvirkeledere og ledere i private bedrifter kontrollert for sosiale bakgrunnsvariabler. Lineær regresjon.

	Mer privatisering	Redusere statlig innfl. i næringslivet	Viktigere å bygge ut off. tjenester	Økom. forskjeller er nok redusert	Fortsette sentralis. lønns- forhandlinger
Konstantledd	2,351 (0,265) ^{***}	2,356 (0,291) ^{***}	1,771 (0,364) ^{***}	1,453 (0,344) ^{**}	2,354 (0,360) ^{***}
Samvirkeledere (sammenliknet med priv ledere)	-0,497 (0,137) ^{***}	-0,554 (0,151) ^{***}	0,702 (0,186) ^{***}	-0,523 (0,177) ^{***}	0,415 (0,186) ^{**}
Lederens egen utdanningstype: (sammenliknet med "andre" fagfelt)					
Økonomi/adm.	0,241 (0,179)	0,248 (0,197)	-0,884 (0,245) ^{***}	0,422 (0,233) [*]	-0,231 (0,244)
Industri/tekn.	0,358 (0,198) [*]	0,439 (0,218) ^{**}	-0,929 (0,270) ^{***}	0,804 (0,257) ^{***}	-0,394 (0,269)
Primær sektor	0,290 (0,277)	0,405 (0,305)	-0,865 (0,378) ^{**}	0,715 (0,360) ^{**}	-0,414 (0,377)
Oppvekst sted	0,0063 (0,024)	-0,017 (0,026)	0,00082 (0,032)	0,030 (0,031)	-0,030 (0,032)
Fars yrkesnivå: (sammenliknet med "bedriftsleder")					
Akademiker	0,082 (0,191)	0,136 (0,210)	-0,182 (0,261)	0,099 (0,248)	-0,231 (0,260)
Off. leder	-0,050 (0,188)	0,124 (0,207)	0,0024 (0,257)	-0,235 (0,244)	-0,354 (0,256)
Privat funk.	-0,016 (0,168)	0,0058 (0,184)	-0,178 (0,229)	-0,038 (0,217)	0,235 (0,228)
Off. funk.	-0,044 (0,256)	0,193 (0,282)	0,196 (0,349)	-0,519 (0,332)	0,016 (0,349)
Smeier	-0,047 (0,158)	0,017 (0,174)	-0,105 (0,218)	-0,058 (0,205)	0,290 (0,214)
Lav funk.	0,056 (0,225)	0,223 (0,247)	-0,209 (0,306)	-0,202 (0,292)	0,357 (0,306)
Primærnær ing	-0,533 (0,186) ^{**}	-0,535 (0,205) ^{**}	0,117 (0,260)	-0,503 (0,242) ^{**}	0,322 (0,253)
Faglært	0,117 (0,223)	0,104 (0,256)	-0,090 (0,305)	-0,148 (0,290)	-0,326 (0,304)
Ufaglært	-0,288 (0,232)	-0,118 (0,256)	0,256 (0,317)	-0,174 (0,301)	0,557 (0,316) [*]
Antall ansatte (x 100)	0,0013 (0,0018)	-0,00005 (0,002)	-0,0027 (0,0025)	0,0001 (0,002)	0,0029 (0,0025)
R2 Justert	0,17	0,15	0,15	0,12	0,08
N	223	223	219	223	223

*** Signifikant på 1 prosent nivå ** Signifikant på 5 prosent nivå * Signifikant på 10 prosent nivå

Økom. forskjeller er nok redusert	Fortsette sentralis. lønnsforhandlinger	Arbeidsmiljøloven er gunstig	Bedrifts-demokrati er fordelaktig
1,453 (0,344) ^{***}	2,354 (0,360) ^{***}	2,377 (0,295) ^{***}	2,236 (0,264) ^{***}
-0,523 (0,177) ^{***}	0,415 (0,186) ^{**}	0,270 (0,152) [*]	0,281 (0,136) ^{**}
0,422 (0,233) [*]	-0,231 (0,244)	-0,138 (0,200)	0,090 (0,178)
0,804 (0,257) ^{***}	-0,394 (0,269)	0,0092 (0,221)	0,195 (0,197)
0,715 (0,360) ^{**}	-0,414 (0,377)	-0,220 (0,309)	0,274 (0,276)
0,030 (0,031)	-0,030 (0,032)	-0,020 (0,026)	0,0067 (0,024)
0,099 (0,248)	-0,231 (0,260)	-0,086 (0,213)	-0,091 (0,190)
-0,235 (0,244)	-0,354 (0,256)	0,262 (0,210)	-0,080 (0,187)
-0,038 (0,217)	0,235 (0,228)	-0,165 (0,187)	-0,087 (0,166)
-0,519 (0,332)	0,016 (0,349)	-0,262 (0,286)	-0,337 (0,255)
-0,058 (0,205)	0,290 (0,214)	-0,038 (0,176)	0,078 (0,159)
-0,202 (0,292)	0,357 (0,306)	0,0084 (0,251)	0,063 (0,223)
-0,503 (0,242) ^{**}	0,322 (0,253)	-0,109 (0,207)	0,148 (0,185)
-0,148 (0,290)	-0,326 (0,304)	-0,289 (0,249)	0,184 (0,222)
-0,174 (0,301)	0,557 (0,316) [*]	-0,080 (0,239)	0,274 (0,231)
0,0001 (0,002)	0,0029 (0,0025)	0,0033 (0,0020)	0,0009 (0,0018)
0,12	0,08	-0,01	0,01
223	223	223	222

vå

økonomiske holdningene til samvirkelederne og lederne i det private næringslivet uten å trekke inn de andre variablene. Denne tabellen viser, som tabell 1, at samvirkeledernes svar på de syv spørsmålene atskiller seg signifikant klart fra svarene til de private lederne. I tabell 4 har jeg så tatt inn de andre variablene.

Analysene i tabell 4 viser at forskjellene i holdninger mellom de to ledergruppene riktignok reduseres noe når egen utdanning, oppvekststedet, fars yrkesnivå og bedriftsstørrelse tas inn. Dessuten framkommer det at egen utdanning har en selvstendig betydning for ledernes vurdering av den norske velferdsmodellen. For eksempel er ledere med utdanning innenfor fagfeltet "industri, håndverk, naturvitenskap og teknikk" signifikant mer skeptiske til statens innflytelse i næringslivet, til å bygge ut offentlige tjenester framfor å sette ned skatten, og til opprettholde utjevningspolitikken.

Videre er også ledere med en økonomisk/administrativ utdanning skeptiske til en videre utbygging av det offentlige tjenestetilbudet og til fortsatt reduksjon av økonomiske forskjeller. Omvendt er ledere som hadde en far med yrke innenfor primærnæringene, uavhengig av om disse lederne arbeider i en samvirkebedrift eller en privat bedrift, mer positive til den norske velferdsmodellen. Disse resultatene antyder at noe av holdningsforskjellene mellom de to gruppene av bedriftsledere kan føres tilbake til deres egen utdanning og sosiale bakgrunn.

Men til tross for dette, viser tabell 4 at samvirkelederne fremdeles er signifikant mer positive til de ulike elementene i den norske velferdsmodellen enn lederne i det private næringslivet. Dette indikerer at samvirkeledernes politiske holdninger er et resultat av en ideologisk orientering som de har tilegnet seg uavhengig av utdanning og sosialt og geografisk oppvekstmiljø. Men om denne ideologiske orienteringen var noe de brakte med seg inn i samvirkebedriftene eller utviklet underveis i sin karriere i disse bedriftene kan jeg fremdeles ikke svare på. De foregående resultatene gir heller ikke mulighet for å fastslå om deres ideologiske

orientering er et resultat av en rasjonell vurdering av hva som best tjener deres interesser som samvirkeledere.

Daglig ledere og styreledere

Gruppen av samvirkeledere er imidlertid ikke homogen. Gruppen omfatter både daglige ledere og styreledere. De daglige lederne i bedriftene har det direkte ansvaret for å sikre at bedriftene går med økonomisk overskudd. I rekrutteringen av dem er det sannsynligvis også tatt spesielt hensyn til at de har en utdanning og en erfaring som gjør det trolig at de kan aksle et slikt ansvar. Det er derfor mulig at de daglige ledernes holdninger til den norske velferdsmodellen ligner mer på det en finner blant ledere i det private næringslivet.

Styrelederne representerer derimot i større grad eierne, medlemmene i samvirkeorganisasjonen. De vil selv for det første ha gått gradene innenfor organisasjonen eller bevegelsen og dermed både ha nært kjennskap til og sannsynligvis også ha innforlivet seg i organisasjonens verdigrunnlag. For det andre vil de som valgte ledere hele tiden stå mye mer direkte ansvarlig overfor medlemmene enn de ansatte topplederne. For det tredje, i kraft av sin egentlige stilling og sitt yrke, lever styrelederne antakelig nærmere det liv og de utfordringer som mange av medlemmene har. Alle disse forholdene gir grunn til å tro at styrelederne står nærmere samvirkebedriftenes (opprinnelige) verdigrunnlag og av den grunn også har et mer positivt syn på den norske velferdsmodellen.

Styrelederne og de daglig lederne er dessuten forskjellige langs enkelte viktige sosiale dimensjoner, jf. vedlegg 1. Mens hele 75 prosent av de daglige lederne i samvirkebedriftene har utdanning utover videregående skole (ulike typer høyskole- og universitetsutdanning), gjelder dette bare for 55 prosent av styrelederne. 73 prosent av de daglige lederne har sin utdanning innenfor administrasjon, økonomi, samfunnsvitenskap og jus. Bare 26 prosent av styrelederne har en slik utdanningsbakgrunn. Til gjengjeld er 37

prosent av styrelederne mot 9 prosent av de daglige lederne utdannet innenfor jordbruk, skogbruk og fiske. Også fedrenes utdanning er forskjellig for de to gruppene. En kan spesielt merke seg at langt flere av styrelederne har/hadde fedre med utdanning innenfor fagfeltet jordbruk, skogbruk og fiske.

Men til tross for ulikheter i roller og sosiale kjennetegn viser tabell 5 at det likevel er forholdsvis små forskjeller mellom styrelederne og daglige lederne i synet på den norske velferdsmodellen.

Tabell 5.

Holdninger til utvalgte politiske spørsmål blant samvirkeledere etter type lederposisjon. Prosentandel som er helt enig/delvis enig eller svarer at et utsagn er meget/noe viktig.

	Mer privati- sering	Redusere statlig innflyt. i nærings- livet	Viktigere å bygge ut off. tjenester enn å sette ned skatten	Økonom. forskjel- ler er nok reduisert	Fortsette sentral. Lønns- forhand- linger	Arbeids- miljø- loven er gunstig	Bedrifts- demo- krati er fordel- aktig
Styre- leder	70	65	55	40	95	95	100
Daglig leder	68	64	54	37	90	81	100

Prosentandelen ledere som på hver av spørsmålene svarer helt enig eller delvis enig/meget viktig eller noe viktig er omtrent lik i de to ledergruppene, med ett unntak. Det er noen flere styreledere enn daglig ledere som vurderer arbeidsmiljøloven positivt. Men alt

i alt er hovedtendensen likevel den store likheten mellom de to gruppene samvirkeledere.

Ledere innenfor forbrukersamvirket
versus ledere innenfor landbrukssamvirket

Foran refererte jeg Bager (1994) som har pekt på at forbrukersamvirket og landbrukssamvirket i Norge har hatt ulik utvikling. Mens bedriftene innenfor forbrukersamvirket har blitt mer like private bedrifter for øvrig innenfor varehandelen, har samvirkebedriftene og organisasjonene innenfor landbruket, i følge Bager, blitt en slags kvasi-offentlige organisasjoner. En kunne tenke seg at denne forskjellen også gjenspeiler seg i samvirkeledernes holdninger til den norske velferdsmodellen. Samvirkelederne innenfor landbruksbedriftene er, i kraft av å være ledere av "kvasi-offentlige" organisasjoner, i stor grad avhengig av de ytelsene og fordelene som staten tilbyr dem. En skulle derfor vente at lederne innenfor landbrukssektoren er mer positive til statens rolle i samfunnet enn lederne innenfor forbrukersamvirket.

For å etterprøve denne forventningen har jeg i tabell 6 sammenlignet hvordan lederne innenfor disse to delene av samvirkesektoren i Norge har svart på de syv spørsmålene.

Tabellen viser at det faktisk er visse forskjeller i holdninger til den "norske" modellen mellom lederne innenfor henholdsvis forbrukersamvirket og landbrukssamvirket. De går imidlertid i ulike retninger. Som forventet er det flere av lederne i forbrukersamvirke som er for privatisering og for å redusere den statlige innflytelsen i privat næringsliv enn lederne innenfor landbrukssamvirket. Derimot er lederne innenfor forbrukersamvirket mer positive til utjevningspolitikken og til å bygge ut offentlige tjenester framfor å sette ned skatten. Forskjellene er imidlertid ikke store. Begge gruppene av samvirkeledere skiller seg dessuten fremdeles klart ut fra lederne i det private næringslivet.

Til tross for at forbrukersamvirket og landbrukssamvirket i Norge har utviklet seg i ulik retning, har ikke dette ført til vesent-

Tabell 6.

Holdninger til utvalgte politiske spørsmål blant samvirkeledere innenfor ulike deler av samvirkesektoren. Prosentandel som er helt enig/delvis enig eller svarer at et utsagn er meget/noe viktig.

	Mer privati- sering	Redusere statlig innflyt. i nærings- livet	Viktigere å bygge ut off. tjenester enn å sette ned skatten	Økonom. forskjel- ler er nok reduert	Fortsette sentral. Lønns- forhand- linger	Arbeids- miljø- loven er gunstig	Bedrifts- demo- krati er fordel- aktig
Ledere i bedrifter innenfor forbrucker- samvirket	72	72	64	28	93	93	100
Ledere i bedrifter innenfor landbruks- samvirket	65	58	54	38	96	98	100

lige forskjeller blant lederne i de respektive bedriftene i synet på den norske velferdsmodellen. Foran pekte jeg på at en mulig mekanisme bak positive holdninger til denne modellen kan være rasjonell egeninteresse. Det vil si at lederne ser sin bedrifts og sine personlige interesser best tjent med å slutte opp om den. Dersom denne mekanismen var en avgjørende faktor bak samvirkeledernes holdninger, skulle en vente at lederne innenfor landbrukssamvirket var klart mer opptatt av statens rolle i samfunnet enn lederne innenfor forbrukersamvirket. De er, som vist tabell 6, riktignok noe mindre opptatt av å redusere statens rolle i næringslivet. Men

forskjellen er ikke større enn at en kan hevde at det først og fremst er ledernes egen ideologiske orientering som bestemmer deres oppslutning om den "norske" modellen.

Avslutning

Internasjonale utviklingstrekk som økt internasjonal konkurranse, en rask teknologisk utvikling, globalisering av finansmarkedene, og forpliktende overnasjonale avtaler har vesentlig innvirkning på hvordan vi innretter oss i Norge. Denne situasjonen har fått mange til å reise spørsmålet om framtiden til den norske velferdsmodellen. Etter mitt syn vil denne modellen bare overleve så lenge toneangivende elite- og ledergrupper fortsetter å slutte opp om den. I Norge har en rekke ledere innenfor næringslivet tatt til orde for å endre viktige elementer i den "norske" modellen. I denne artikkelen har jeg vært særlig opptatt av om også lederne i norske samvirkebedrifter deler disse synspunktene.

En rekke forskere har pekt på at mange samvirkebedrifter i løpet av de siste tiårene har gjennomgått endringer i både organisasjon og ledelse som har fjernet dem fra deres opprinnelige verdi grunnlag. Isteden har de nærmet seg private forretningsforetak både i måten de styres på og i ledelsens orientering. Jeg har undersøkt om denne likedanningen med privat næringsliv også har hatt konsekvenser for samvirkeledernes vurderinger av den norske velferdsmodellen. Er lederne i norske samvirkebedrifter blitt mer like lederne i det private næringslivet i sine politiske og ideologiske holdninger? Er også samvirkelederne blitt en ledergruppe som nå presser i retning av å endre den "norske" modellen?

De analysene som har blitt presentert ovenfor, tyder ikke på at den større likheten mellom private bedrifter og samvirkebedriftene har hatt noen konsekvenser for samvirkeledernes ideologiske orientering. Tvert om, viser dataene fra Makt- og demokratiutredningens Lederskapsundersøkelse at samvirkelederne og lederne i det private næringslivet skiller lag i synet på mange viktige elementer i den norske velferdsmodellen. Samvirkelederne synes rik-

tignok å være for en viss modernisering av offentlig sektor, men de står fast på kjerneverdier som blant annet sosial og økonomisk utjevning. De økonomiske utfordringene de står overfor som ledere i sine respektive bedrifter, har således ikke påvirket dem til å bli lik lederne i det private næringslivet i politisk og ideologisk orientering.

Gruppen av samvirkeledere i Lederskapsundersøkelsen omfatter både styreleder og daglige ledere, ledere innenfor forbrukersamvirket og ledere innenfor landbrukssamvirket. Lederne har således ulike funksjoner, og de er i ulik grad utsatt for markedets krav. Til tross for disse forskjellene er det en stor grad av homogenitet i holdningene blant samvirkelederne til viktige spørsmål i den norske politiske debatten. Det kan se ut til at samvirkebedriftene i Norge rekrutterer ledere som har en generell ideologisk orientering som både omfatter en sympati med samvirkeverdiene og en støtte til den norske velferdsmodellen.

Vedlegg 1.

Utvalgte sosiale forskjeller mellom styreledere og daglig ledere i samvirkebedrifter. Prosentandeler.

	Styreledere	Daglig ledere
Egen utdanning:		
Andel med universitets- og høyskole	55	75
Fagfelt egen utdanning:		
Andel med utdanning innenfor jordbruk, skogbruk og fiske	37	9
Andel med utdanning innenfor administrasjon, økonomi, samfunnsfag og juss	25	73
Fars høyeste utdanning:		
Andel med utdanning på universitets- og høyskolenivå	5	23
Fagfelt fars utdanning:		
Andel med utdanning innenfor jordbruk, skogbruk og fiske	67	36
Andel med utdanning innenfor administrasjon, økonomi, samfunnsfag og juss	11	21
Andel som ved siste		
Stortingsvalg stemte:		
Arbeiderpartiet	20	23
Senterpartiet	30	18
Kristelig folkeparti	20	9
Høyre	15	23

Litteratur

- Bager, T. (1994), "Isomorphic Processes and the Transformation of Cooperatives". *Annals of Public and Comparative Economics*. 65:35-58.
- Bjørklund, T. (1987), "Forbrukerkooperasjonen mellom bevegelse og butikk". *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*. 3:45-62.
- Bürklin, W., H. Rebenstorff et al. (1997), *Eliten in Deutschland*. Opladen: Leske und Budrich.
- Burton, M.G. og J. Higley (1987), "Invitation to Elite Theory". I Domhoff og Dye, *Power Elites and Organizations*. Newbury Park, CA: Sage.
- Field, G.L. og J. Higley (1980), *Elitism*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Field, G. L. og J. Higley (1985), "National Elites and Political Stability". I G. Moore, *Research in Politics and Society: The Structure of National Elite Groups*. Vol 1. Greenwich, Ct: JAI Press.
- Higley, J. og M.G.Burton (1989), "The Elite Variable in Democratic Transitions and Breakdowns". *American Sociological Review*. 54:17-32.
- Higley, J. U. Hoffmann-Lange, C. Kadushin og G. Moore (1991), "Elite integration in stable democracies: a reconsideration". *European Sociological Review*. 7:35-53.
- Hvang, S.-J. (1995), *Folkrørelse eller afførsforetag. Den svenske konsumentkooperationen 1945-1990*. Stockholms Universitet: Statsvetenskapelige Institutionen. Edsbruk: Akademitrykk AB.
- Johnstad, T. (1998), *Samarbeid og samvirke. Utvikling og organisering av samvirke*. Oslo: Tano – Aschehoug.
- Langeland, O. (1998), *Kompensasjon og motivasjon. Overskuddsdeling og medeierskap i norske bedrifter*. Doktoravhandling. Oslo: FAFO.
- Lijphart, A (1969a), *The Politics of Accommodation*. Berkeley: Univ. Of California Press.
- Lijphart, A. (1969b) "Consociational democracy". *World Politics*. 21:207-225.
- Nordli Hansen, M. (1995), *Class and Inequality in Norway*. Rapport 1995:15. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Presthus, R. (1973), *Elite Accommodation in Canadian Politics*. Toronto: McMillan.
- Therborn, G. (1992), "Lessons from "Corporatist" Theorizations". I Pekkarinen, J., M. Pohjola og B. Rowthorn, red., *Social Corporatism: A Superior Economic System?* Oxford: Clarendon Press.
- Aardal, B. (1999), "Politikerforakt og politisk mistillit". Kapittel 8, i B. Aardal i samarbeid med H.Valen, H.M. Narud og F. Berglund, *Velgere i 90-årene*. Oslo: NKS-Forlaget.

Slutnot

1. Inndelingen er utarbeidet av Trond Beldo Klausen ved Institutt for samfunnsforskning og bygger på Appendix 1 i Nordli Hansen (1995).

Inledning till

”Konsumentkooperativa föreningar i Finland”

Den finske forskaren Kari Inkinen vid Kooperativa Institutet i Helsingfors publicerade 1999 sin avhandling *“Consumer societies in Finland. Diffusion of an innovation and its dynamics”*. Arbetet behandlar den finska konsumentkooperationen som en innovation, och beskriver både den totala förekomsten och föreningarnas geografiska spridning. Upp- och nergångar studeras i ljuset av samhällsliga skeenden och förändringar i utbud och efterfrågan. Till dessa faktorer kopplar författaren rörelsens förändrade synsätt. Perspektivet kom allt eftersom att domineras av en ekonomisk rationalitet.

Utvecklingen delas in i tre faser: Inledningsvis sker under åren 1900 till 1930 en stark tillväxt. På detta följer en stabilisering fram till ungefär 1960. De sista decennierna resulterar så i en stark minskning av antalet föreningar. Författaren noterar en slående likhet med utvecklingen i den svenska konsumentkooperationen. Hugo Kylebäck har i Kooperativ årsbok 1999 resonerat kring denna med utgångspunkt i sina tre band som beskriver den svenska konsumentkooperationens historia. Sun-Joon Hwang skrev utifrån sin forskning om konsumentkooperationens omvandling i samma årsbok. Ett annat förslag på läsning i detta ämne är Carin B. Ericssons studie om den konsumentkooperativa identiteten i Kooperativ årsbok 1996.

Den splittring i Finland som Kari redogör för kräver en förklaring. Konsumentkooperationen i Finland delade sig 1916 i två grupper enligt politiska linjer. Sedan dess har Finland haft två konsumentkooperativa grupper eller sektorer i sin detaljhandel. Den ena är den ”neutrala” (borgarlīga) konsumentkooperativa sektorn som har kallats SOK-, eller numera, S-gruppen. Den andra, ”framstegvänliga” (vänstersinnade) sektorn, har varit nära arbetarrörelsen och benämns KK- eller E-kooperativa gruppen. SOK och KK är båda centralorganisationer.

Kari Inkinen har gett oss möjlighet att publicera sammanfattningen av hans avhandling. Den följer här i översättning från engelska. För översättningen svarar Britt-Mari Medin.

K A R I I N K I N E N
Kooperativa Institutet, Helsingfors

Konsumentkooperativa föreningar i Finland

En innovations utbredning och dynamik 1901–88

(översättning Britt-Mari Medin)

De konsumentkooperativa sällskapen i Finland startade sin verksamhet vid förra sekelskiftet med lokalt samarbete och självhjälpsaktiviteter. De konsumentkooperativa föreningarna, och den kooperativa rörelsen som helhet, "importerades", men orsaken till att de kunde få fäste och breda ut sig hade sitt ursprung i Finlands egna ekonomiska och sociala förhållanden och i behovet att förbättra dem.

De primära orsakerna till de konsumentkooperativa föreningarnas inträde och framgång på marknaden låg i detaljhandelns allvarliga brister: Oregelbundenheterna på marknaden, de oklara reglerna kring ekonomiska transaktioner, konsumentens svaga förhandlingsposition och helt enkelt bristen på service inom detaljhandeln. Men det sociala fenomen, som uppkomsten av de kooperativa föreningarna och den kooperativa rörelsen i stort var, gynnades också av andra förhållanden och tendenser i samhället. Det nationella uppvaknandet vid förra sekelskiftet, andra sociala

rörelsers uppkomst och expansion och de gamla, folkliga, kooperativa traditionerna bidrog också till den konsumentkooperativa rörelsens framgång.

Mot den här bakgrunden blir den viktiga omständigheten tydlig, att konsumentkooperationens grundtanke kunde accepteras och omfattas av olika grupper av människor, oavsett politisk och social hemvist. De konsumentkooperativa föreningarna kunde knyta till sig medlemmar från såväl höger som vänster på den politiska skalan, utan att det innebar någon som helst oförenlighet med konsumentkooperationens grundläggande idéer.

Ett gemensamt karakteristikum för fenomen som folkliga rörelser av det här slaget är att de, i takt med att de blir organiserade och institutionaliserade, förlorar många av sina ursprungliga kännetecken och särdrag efter starten och det första, inledande stadiet. Deras ursprungliga, innovativa innehåll förändras alltså väsentligt. Detta har också varit fallet för de finska konsumentkooperativa föreningarnas utveckling.

Under 1900-talets första decennier gick tendensen inom den konsumentkooperativa rörelsen mot att stärka den interna effektiviteten och integrationen. De federativa organisationer som bildats av oberoende konsumentföreningar, och som ursprungligen hade en struktur som rörde sig nerifrån och uppåt – från de olika konsumentföreningarna, mot deras centrala organisationer – antog gradvis en ganska toppstyrd organisatorisk struktur. *Sociala och konkurrensmässiga förändringar medförde att kravet på effektivitet i verksamheten, liksom ekonomisk effektivitet, ökade inom de kooperativa föreningarna, vilket i sin tur bidrog till att de centrala organisationernas inflytande på de lokalt verksamma konsumentkooperativa föreningarna ökade.*

Den konsumentkooperativa rörelsen, som initialt expanderade som en svallvåg, med hundratals oberoende konsumentkooperativ och tusentals butiker, rationaliserades efter hand allt mer. Enskilda konsumentkooperativ började i allt större utsträckning att gå upp

i större enheter och följa deras olika utvecklingsprogram, planeringar och organisatoriska strategier. Samtidigt minskade antalet butiker radikalt. I och med den här processen förändrades den kooperativa rörelsen, från att ha haft till uppgift att lösa problem på lokal nivå, till att komma att utgöra ett antal organisatoriska system. Dessa förvaltades och styrdes som självständiga enheter och fungerade som integrerade och konkurrenskraftiga grupper inom detaljhandeln.

Samtidigt förändrades medlemsförhållandena inom konsumentkooperativen. Medlemskapet "privatiserades", som ett resultat av strukturella förändringar i det finska samhället. Detta innebar förändringar vad gäller attityder och ideal, och har inneburit en förskjutning från en situation där förhållandet mellan medlemmar och organisation var innehållsrikare och mer mångsidigt, och där föreningarna delvis också stöddes av andra organisationer, till ett rent affärsmässigt förhållningssätt, som enbart betonar vikten av ekonomisk vinning.

Syftet med den här avhandlingen var att undersöka de konsumentkooperativa föreningarnas utbredning i Finland, liksom utbredningsprocessens samtida och efterföljande rumsliga och strukturella dynamik. I metoden för avhandlingen ingår också att undersöka den utveckling som konsumentkooperationen själv har gått igenom och de förändringar som har uppstått i basen för konsumentkooperativens verksamhet. Det är den processen som slutgiltigt har kommit att avgöra hur utvecklingen av konsumentkooperativens utbredning har sett ut.

Avhandlingen täcker tidsperioden mellan 1901, då de finska kooperativa föreningarnas stadgar antogs, och 1998. Uppkomsten och den rumsliga expansionen av konsumentkooperativ betraktades som en innovation på marknaden. I enlighet med det har konsumentkooperativens utbredning undersökts med hjälp av teorin för innovationers utbredning. Som ett komplement till traditionell innovationsutbredningsteori har viss tonvikt lagts på

vilken roll tillgångsaspekterna har spelat för utbredningen, d v s på den institutionella sidan och dess roll i utbredningsprocessen.

För detta syfte har avhandlingen som stomme för hänvisningar begagnat sig av Lawrence Browns marknads- och infrastruktursperspektiv för innovationers utbredning (1981). Brown betonar den roll som marknader, infrastruktur och deras utveckling spelar för utbredning av innovationer som sprids av marknadsorienterade institutioner. Han lägger också stor vikt vid den inverkan som olika organisatoriska och beslutsfattande organisationer har vad beträffar styrning och påverkan av utbredningsprocesser i kontexten marknad och infrastruktur.

I Finland har den här bakgrunden historiskt sett orsakat motsättningar mellan de centrala organisationerna och konsumentkooperativen på lokalnivå, vad gäller utvecklingsstrategier inom konsumentkooperationen. Tendensen inom hela det område som rör konsumentkooperationen har emellertid varit en gradvis förskjutning från ett decentraliserat beslutsfattande till en mer centraliserad struktur. En betydelsefull faktor i konsumentkooperativens utbredningshistoria har också de motsatta synsätt varit, som de två respektive sektorerna inom konsumentkooperationen har haft, i fråga om rumslig och strukturell utveckling.

På rumslig nivå betraktades de konsumentkooperativa föreningarnas och deras butikers utbredning som ett resultat av tre grundläggande element: Rumslig utbredning (expansion), rumslig omstrukturering (sammanslagningar) och rumslig begränsning (nedläggning av konsumentkooperativ och butiker). Eftersom traditionella teorier om innovationers utbredning nästan uteslutande koncentrerar sig på frågor som rör rumslig expansion (och berör dem som gäller rumsliga begränsningar) behövdes ett kompletterande teoretiskt tillvägagångssätt för att täcka också fenomenet rumslig omstrukturering, d v s rumsligt centrumorienterande processer, förorsakade av sammanslagningar.

Detta slags kompletterande ståndpunkt fanns i teorin om inflytandecentrum och inflytandesfärer. Genom att kombinera traditionella innovationsutbredningsteorier och teorin om sfärer och centrum i inflytande, konstruerades en stomme som täcker hela området för avhandlingen. På denna grundval kunde konsumentkooperativens historiska utbredningsdynamik granskas i en fullständig framställning, som var såväl logisk som substantiellt och begreppsmässigt sammanhängande.

Konsumentkooperativens rumsliga spridnings första period, den initiala fasen och takeoff-perioden, kan förstås med två termer: Utbredningscentrum och innovationsutbredning. I enlighet med det utkristalliserar sig två termer för den efterföljande sammanslagings- och omstruktureringsfasen: Sammanslagingscentrum och förändring av innovationsutbredningen. Den senare terminologin talar för att den rumsliga omstruktureringen av konsumentkooperativens utbredning, liksom den rumsliga minskningen och förändringar i utbredningsbilden i allmänhet, i sista hand kan tolkas som ett rumsligt förverkligande av förändringar i konsumentkooperativens innovativa innehåll.

Kombinationen av dessa två teoretiska metoder och deras terminologi inom den kontext som behandlar innovationsutbredningsforskning, kan betraktas som denna avhandlings teoretiska bidrag.

Sett ur ett vidare perspektiv betraktades konsumentkooperativens utbredning som en återspeglning av allmänna miljöbetingade processer. Dessa processer sågs i sin tur som kanaliserade till konsumentkooperativens utbredning genom tillgång- och efterfrågefaktorer inom detaljhandeln. Konsumentkooperativens utbredningsdynamik tolkades alltså som resultatet av konsumentkooperationens förmåga att kombinera tillgång- och efterfrågefaktorerna med ett innovativt innehåll.

Som ett mer abstrakt fenomen tolkades förändringarna i konsumentkooperationen – både förändringar vad gällde hur utbred-

ningen utvecklades och förändringar i det innovativa innehållet – i termer av "acculturation", dvs sammanslagning av kulturer.

Medan konsumentkooperativen ursprungligen representerade en unik sorts kultur, tydligt avgränsad från annan verksamhet inom detaljhandeln, har deras funktionella och andra särdrag senare blivit allt svårare att skilja från "vanliga" affärsföretag. Konsumentkooperationen har anpassat sig till det moderna samhället och det ekonomiska livet, och agerar i enlighet med det alltmer accentuerade kravet på ett strikt ekonomiskt rationellt förhållningssätt för verksamheten.

Den empiriska forskningen och de viktigaste resultaten

Avhandlingens empiriska del, dvs observationen och analysen av konsumentkooperativens utbredningsdynamik, utfördes i två steg. Först konstruerades på populationsnivå tidsserier, för att visa den historiska utvecklingen för de konsumentkooperativa föreningarna och deras butiker och medlemmar. Dessa tidsserier analyserades också i relation till händelser, av såväl intern som extern art, som hade betydelse för konsumentkooperationen.

Detta följdes av en kartografisk granskning av utbredningen. Med tidsserierna som bas placerades de utvalda åren på kartan. På rumslig nivå var en basenhet för observationen en kommun. I termer av rumslig utbredning granskades kommunen dikotomiskt, dvs som ett konsumentkooperativs verksamhetsområde räknades en hel kommun, även om det bara fanns en enda butik inom kommungränserna. De empiriska observationerna tolkades och analyserades, där det var tillämpligt, i relation till teorierna för innovationers utbredning och de fenomen som upptäckts av äldre innovationsforskning.

Tillsammans med de konsumentkooperativa föreningarnas rumsliga utbredning granskades också tillgångsaspekterna och de

ras roll för att främja utbredningsprocesserna. Under de decennier som konsumentkooperationen har utvecklats organisatoriskt och vad gäller beslutsfattande, har de konsumentkooperativa centralorganisationerna lagt fram olika slags program, planer, resolutioner och strategier, i syfte att omstrukturera konsumentkooperationens verksamhetsfält. Som en konsekvens av detta har de haft en växande påverkan på konsumentkooperativens utbredningsdynamik.

Med utgångspunkt från förändringarna av antalet konsumentkooperativ, kan man dela in de finska kooperativens genomsnittliga livslängd i tidsperioder om ca 30 år. Den här indelningen stämmer överens med den del av avhandlingen som diskuterar konsumentkooperationens historiska innehåll och bakomliggande strukturer.

Mellan 1900-talets början och början av 1920-talet fluktuerade antalet konsumentkooperativ kraftigt i takt med de ekonomiska och sociala förhållandena, men på ett ganska märkligt vis. Det var nämligen så, att gynnsamma ekonomiska förhållanden tenderade att minska antalet konsumentkooperativ och vice versa. Antalet konsumentkooperativ tenderade också att stiga under övergångsperioder i samhället. Man kan mycket väl säga, att konsumentkooperationen med den här utvecklingsrytmen på ett konkret sätt gav uttryck för sin dubbelnatur som ekonomiska och sociala institutioner, och samtidigt också för sitt engagemang i hela samhällets utvecklingsprocesser.

Under den här perioden var antalet konsumentkooperativ störst 1908 och 1920 och lägst 1928. Efter det och fram till början av 1960-talet (territoriella koncessioner icke medräknade) förblev antalet konsumentkooperativ mycket stabilt. Från början av 1960-talet till 1990-talet sjönk antalet konsumentkooperativa föreningar drastiskt, till följd av strukturella förändringar i det finska samhället.

Vad gäller antalet konsumentkooperativa butiker ser vi tydligt

två faser i utvecklingen, som i grafisk form skulle kunna ritas som en pyramid. Från början av 1900-talet fram till 1962 växte antalet butiker snabbt. Sedan kom en djup nedgång. Båda de konsumentkooperativa sektorerna följde samma utvecklingslinje, som kulminerade under 1960-talets första del. Som mest uppgick antalet konsumentkooperativa butiker till nästan 10 000. 1998 hade siffran minskat till bara omkring 1 500.

Tillväxten av antalet medlemmar i konsumentkooperativ hade däremot sin höjdpunkt i slutet av 1970-talet, då det totala medlemsantalet i konsumentkooperativa föreningar översteg 1,3 miljoner. Efter detta följde en nedåtgående trend fram till första halvan av 1990-talet. Då började antalet medlemmar stiga igen, särskilt som ett resultat av ökningen av medlemmar i S-gruppen.

Grundläggande för den nya tillväxten var moderniseringen av konsumentföreningarnas gamla innovativa innehåll och deras framgångar vad gällde att etablera sig på den nya marknaden. Fram till 1970-talet är "jämnhet" det mest distinkta ordet för att beskriva medlemsutvecklingen inom de två konsumentkooperativa sektorerna. Båda sektorerna hade praktiskt taget lika många medlemmar och de förändringar som inträffade var samtidiga och parallella. Utvecklingen av medlemskapet speglade också de ekonomiska och sociala utvecklingsperioderna – och deras vändpunkter – i samhället ganska bra. Fram till 1990-talet följde medlemsutvecklingen mer generellt det traditionella mönster som folkliga rörelser brukar ha.

Vad gäller social struktur och representation av yrkesgrupper förändrades medlemskåren inom konsumentkooperativen väsentligt under 1960- och 70-talen. Vid den tiden började den tidigare tydliga dominansen av arbetare inom E-konsumentkooperativen och av lantbrukare inom S-kooperativen att försvinna, samtidigt som det pågick sociala och strukturella förändringar i samhället och medelklassen gick framåt.

På det hela taget kan man tematiskt binda samman granskningen av utbredningens utveckling som en tidsserieanalys, med de förändringar som ägde rum i konsumentkooperativens innehåll. Å ena sidan manifesterade sig dessa förändringar i den cykliska fluktuation som präglar konsumentkooperativens utveckling. Å andra sidan visade sig förändringarna i form av konsumentkooperativens hela historia. Med observationerna av de analyserade tidsserierna som bas skulle den rumsliga forskningen, när det gäller dynamiken hos konsumentkooperativens utbredning, kunna delas in i två faser: Utbredningsfasen (1901–1962) och sammanslagningsfasen (1963–1998).

I början av utbredningsfasen följde de konsumentkooperativa föreningarnas rumsliga expansion järnvägsnätet väldigt tydligt, i enlighet med det så kallade linjära utbredningsmönstret. Samtidigt följde expansionen också, i stora drag, de mer generellt etablerade mönstren för utbredning av innovationer i Finland, med start från landets västra och sydvästra delar, varifrån den spred sig mot öster och nordost. Konsumentkooperativens rumsliga expansion bildade två fronter i riktning sydost–nordväst. Det som fanns däremellan utgjorde under en relativt lång tid en zon, ett ingenmansland, där det inte fanns några konsumentkooperativ.

Konsumentkooperativens rumsliga expansion visar också på mer generella kulturella skillnader mellan olika regioner i Finland, eftersom den är uppdelad i två expansionsmönster: Den täta expansionen i väster och den utspridda expansionen i öster. De cykliska förändringarna i de konsumentkooperativa föreningarna under 1900-talets två första decennier återspeglades rumsligt i en regelrätt expansions- och avmattningssperiod, som följde järnvägsnätet. Detta ganska märkliga fenomen har kallats för den konsumentkooperativa utbredningens ebb och flod.

Efter splittringen inom den finska konsumentkooperativa rörelsen 1916 speglar KK- (eller E-)förbundens utbredning tydligt Finlands uppdelning i politiska och lingvistiska områden. De områden

där KK-kooperativen bredde ut sig långsamt, eller inte lyckades etablera sig alls, hade alla ett starkt icke-socialistiskt politiskt klimat. Samtidigt var de ofta svensktalande regioner.

I den initiala fasen av sin rumsliga utbredning följde KK-kooperativen också järnvägsdragningen. Det här utbredningsmönstret gick tillbaka till den rumsliga expansion som hade ägt rum redan under konsumentkooperativens period av enighet i början av 1900-talet. 1962, som var den definierade utbredningsfasens sista år, då antalet konsumentkooperativa butiker var som störst, hade alla kommuner i Finlands inland konsumentkooperativa butiker, som var anslutna till konsumentkooperativa centralorganisationer. De fyra andra kommuner där det inte fanns några butiker anslutna till en central konsumentkooperativ organisation, låg alla på öarna.

Till att börja med grundade sig de centrala organisationernas vägledning och ledning beträffande konsumentkooperativens utbredning i första hand på olika resolutioner och rekommendationer. Den SOK-konsumentkooperativa sektorn hade som riktlinje att bilda föreningar i kommunstorlek. KK-sektorn, däremot, riktade in sig på större regionala föreningar. Vetenskaplig jämförande forskning om de olika enskilda konsumentkooperativens verksamhetsområden och samtida funktionella områden mellan 1930- och 60-talen, visade mycket få likheter.

Under konsumentkooperativens utbredningsfas (1901–1962) startade totalt 1 043 konsumentkooperativa föreningar verksamhet i Finland. Samtidigt upphörde 580 föreningar, 267 av dem genom sammanslagning med ett annat konsumentkooperativ.

Under konsumentkooperativens sammanslagningsfas (1963–1998) drogs, i bägge de två konsumentkooperativa sektorerna, konkreta och mer detaljerade planer upp för en rumslig omstrukturering av konsumentkooperationen. Behovet av sådana planer hade uppstått till följd av strukturella förändringar i det finska samhället och den migration inom landet, som började accelerera på 1960-talet.

I stora drag fokuserades planeringen på att bilda geografiskt större föreningar genom sammanslagningar, att bilda ett nät av större butiker och att lägga ned små, olönsamma butiker. De första konkreta planerna för nya rumsliga strukturer för konsumentkooperativa föreningar, med sikte på början av 1980-talet, publicerades i SOK 1969 och i E-rörelsen 1973. På 1980-talet utvecklades de här planerna ytterligare. Den finska konsumentkooperationen 1998 hade som sin grund den här utvecklingsbasen; E-rörelsens struktur var 1+1 och S-gruppens 23+21 konsumentkooperativa föreningar.

När nätverket med butiker kraftigt tunnades ut från och med början av 1960-talet, minskade också den geografiska täckning som konsumentkooperationen hade haft. Stora områden försvann från nätverket för kooperativa butiker, särskilt för den E-kooperativa sektorn. Detta gällde i synnerhet för Finlands kustområden och området mellan centrala Österbotten och Satakunta. I dessa områden försvann de E-konsumentkooperativa butikerna nästan fullständigt.

Bakom den här utvecklingen kan man hitta samma rumsliga särdrag som var karaktäristiska för utbredningsfasen: Ett starkt icke-socialistiskt politiskt klimat och en språklig svensk dominans. Dessutom var minskningen av butiker hierarkiskt selektiv. Det är typiskt att de kommuner som hade kvar E-kooperativa butiker också hade en hög rang i centrumhierarkin.

I motsats till E-konsumentkooperativen karaktäriserades utvecklingen inom den SOK-kooperativa sektorn mer av rumslig omstrukturering genom sammanslagningar, än att verksamhetsområden om hela kommuner försvann, p g a att alla butiker lagts ned I både E-rörelsen och S-gruppen följde de observerade rumsliga reduceringarna det teoretiska mönster, enligt vilket sådana här processer börjar från kommuner med ett hierarkiskt lågt rankat centrum. Det stämmer också med det teoretiska synsätt som menar att den här rumsliga kontraktionen bara kan ta sin början efter att utbredningens expansionsfas är avslutad.

Nedläggningarna av butiker och utvecklingen mot ett nätverk av större butiksenheter visar också – och det här gäller båda de konsumentkooperativa sektorerna, men särskilt S-gruppen – att i de kommuner där det finns kooperativa butiker, är det typiskt att en kommun som är lågt rankad i centrumhierarkin bara har en enda butik.

Från och med 1960-talet är den samlade bilden att de konsumentkooperativa sammanslagningarna helt klart har blivit mer hierarkiska till sin natur. Konsumentkooperationens hela karta började se annorlunda ut, med geografiskt stora områden. Som en konsekvens av det nådde S-gruppen 1998 en punkt där det fanns 23 stora regionala föreningar, som hade bildats enligt S-gruppens strategi. De fanns huvudsakligen i provinsiala *centra* och arbetade med ett provinsialt verksamhetsområde, eller, särskilt i södra Finland, i stadscentrum, med verksamhet på nivån stadssfärer.

Dessutom återstod i S-gruppen 21 mindre konsumentföreningar på lokal nivå. I E-rörelsen hade alla enskilda konsumentkooperativ 1983 gått upp i ett förbund med nationell utbredning, endast konsumentkooperativet Elanto, som är verksamt i Helsingforsregionen, förblev oberoende.

Under den beskrivna sammanslagningsfasen (1963–1998) bildades 14 nya SOK- eller E-konsumentkooperativa föreningar. Samtidigt lades 431 föreningar ned sin verksamhet (inklusive dem som lämnade SOK på 1990-talet), 417 av dem för att uppgå i någon annan kooperativ förening. Denna avhandlings forskningsresultat ger vid handen att totalt 1 057 konsumentkooperativa föreningar har bedrivit verksamhet mellan 1901 och 1998, den tid av den finska konsumentorganisationens historia som här har granskats. Under samma period lades 1 011 av dessa ned (bland dem finns också de kooperativ som utelämnades i 1927 års statistik och de kooperativ som hade lämnat SOK), varav 684 gick upp i andra konsumentkooperativ.

För jämförelsens skull kan det, vad gäller den grundläggande strukturen, vara värt att påpeka att utvecklingen av konsumentkooperationen har varit slående parallell i Sverige och Finland. I Sverige växte antalet konsumentkooperativ som var anslutna till KF snabbt från förra sekelskiftet fram till 1910- och 20-talen. Det var vid den tiden, både i Finland och Sverige, som antalet enskilda konsumentkooperativa föreningar var som störst. Medan rekordet var 633 föreningar i Finland (då är också de föreningar som inte var anslutna till någon centralorganisation medräknade) gick det i Sverige upp till 941.

Efter detta följde i båda länderna en period av nedgång och stabilisering, som räckte fram till 1950- och 60-talen. Från dess och framåt kunde man i båda länderna se en stark minskning av antalet konsumentkooperativa föreningar. Dessutom var utvecklingen av antalet nedlagda butiker densamma i Sverige och i Finland, med den skillnaden att toppnivån för butiksnedläggningarna i Sverige inträffade i början av 1950-talet, vilket var 10 år tidigare än i Finland.

Sammantaget visar resultaten i studien hur den finska konsumentkooperationen svarar upp till de ekonomiska och sociala fluktuationerna i den finska samhället i stort, liksom till landets geografiska struktur. Således, den främsta slutsatsen i avhandlingen är att konsumentkooperationen har en dubbel natur. Den utgör både ett socialt och ett ekonomiskt fenomen i den finska kontexten.

Litteratur

- Aaltonen, Esko (1953). *Kuluttajat yhteistyössä* (Consumers in cooperation). Helsinki.
- Allardt, Erik & Littunen, Yrjö (1972). *Sosiologia* (Sociology). Porvoo.
- Berry, John W. & Poortinga, Ype H. & Segall, Marshall H. & Dasen, Pierre R. (1996). *Cross-cultural psychology: Research and applications*. Cambridge.
- Brown, Lawrence A. (1981). *Innovation diffusion: A new perspective*. New York.
- Home, Niilo (1989). Kyläkaupan kuolema ja eloonjääminen (Death and survival of rural stores). *Acta Academiae Oeconomicae Helsingiensis*. Series A:63. Helsinki.
- Ilmonen, Kaj (1986). *The Enigma of Membership*. A sociological study of membership in a Finnish consumer co-operative. Helsinki.
- Ilmonen, Kaj (1992). The End of Cooperative Movement? Sociological Essays on Cooperative Affiliation and Morality. *Labour Institute for Economic Research. Research Report 42*. Helsinki.
- Kallenautio, Jorma (1992). *EKA Suomessa. 128 osuusliikkeestä monialayhtymäksi*. (EKA corporation in Finland. From 128 consumer cooperative societies to a business concern). Hämeenlinna.
- Kooperativa Förbundet (1979). *Consumer cooperatives in Sweden – an introduction*. Nacka.
- Laakkonen, Vesa (1961). *Suomen osuustoiminnallisen vähittäiskaupan levinneisyys ja intensiteetti. Tilastollinen tutkimus*. (The extension and activity of co-operative retail trade in Finland. A statistical study.) Helsinki.
- Perko, Touko (1980). *Med förenade krafter. SOK 1904–1979*. Helsingfors.
- Suonoja, Kyösti (1968). *Suomen osuuskauppaliikkeen jakautuminen*. (The Division of the Finnish Consumers' Cooperative Movement). Helsinki.

Organisationsformer i "den sociale økonomi" i Danmark og disses samspil med det offentlige¹

Hvordan påvirker finansielle rammer, valgt organiseringsform og ledelsesstil i den sociale økonomis organisationer hinanden? Det spørgsmål er temaet i denne artikel. Den argumenterer for at de nyere organisationer i den sociale økonomi ved at vælge "selvejende institutioner" som formel organisationsmodel kommer til at fungere i en organisationsform som kan tilgodese det etiske værdigrundlag – den humanitære sag, men risikerer at komme i modsætning til en arbejdskultur, som er baseret på stor medarbejderindflydelse, som tilfældet er i frivillige organisationer.

På grundlag af empiriske eksempler og case-studier konkluderes analysen med en hypotese om, at det offentlige gennem sine støtteformer og -vilkår er med til at fremme mere eller mindre medlemsbaserede organisationsformer i den sociale økonomi, og at der savnes fokus på at udvikle et demokratisk organisatorisk alternativ i Danmark, der også har de fordele den selvejende institution rummer.

Social økonomi og organisationsformer

Den "sociale økonomi" i et samfund beskrives i den internationale litteratur i hovedsagen ved de organisationer og virksomheder, som ikke er en del af staten og som er ikke-profit-orienterede. Hvis man ser de forskellige organiseringer i samfundet som tilhørende én af tre sfærer: *Civilsamfundet*, *markedet* eller *staten*, så repræsenterer den sociale økonomi *civilsamfundet*². Det er økonomiske aktiviteter, som har et almennyttigt eller "non-profit" formål. EU har siden 1989 haft en speciel enhed inden for EU-kommissionen, som har ansvar for spørgsmål, som ligger inden for den "sociale økonomi". Her defineres "social økonomi" som organisationsformer af typen: Kooperativer (eller andelselskaber), gensidige forsikringselskaber, og kredit- og sparekasser og andre medlemsbaserede foreninger og almennyttige foreninger³.

I Danmark vil anvendelsen af denne klassifikation ikke være dækkende for hvad der faktisk foregår af aktiviteter inden for denne samfundssektor. Specielt vil mange protestere over at se "kooperativer"⁴ inddraget som en del af den "sociale økonomi" som beskrevet ovenfor. Det er den almindelige opfattelse i dag at se kooperativer som stort set identiske med de store andelselskaber inden for dansk agro-industri, med FDB-brugserne, eventuelt også hvad der er tilbage af fagbevægelsens kooperative virksomheder. Denne virksomhedsform bliver normalt ikke opfattet som en del af organisationsbilledet i den "tredje sektor" eller den "sociale økonomi", men som en del af samfundets høj-produktive industrisektor eller store dagligvare-koncerner m v.

At kooperativer er en organisationsform, som er organiseret omkring medlemsdefinerede formål og som, i princippet, ikke er kapitalstyret men medlemsstyret, og dermed har en demokratisk mulighed i sig, betragtes i almindelighed som historisk fortid. Samme opfattelse gælder for de gensidige selskaber, typisk forsikring og kreditvirksomhed. Det vil sige, at der kun er foreninger og "almennyttige organisationer" tilbage fra EU:s definition af den "sociale økonomi" som samfundssektor.

En anden betegnelse for "social økonomi", som internationalt anvendes mere eller mindre synonymt er "den tredje sektor". I Danmark har den betegnelse vundet indpas i en mere restriktiv betydning i de senere år, idet "tredje sektor" forstås som de forskellige non-profit frivillige private organisationer inden for hvad man kan kalde sociale tjenesteydelser, ikke mindst på sundheds- og socialområdet (Socialministeriet 1997).

Hvordan disse opfattelser holder i forhold til en statistisk undersøgelse udgør artiklens første del. Det viser sig, at en stor del af disse aktiviteter er organiseret som almennyttige, selvejende institutioner, når de har fået et økonomisk omfang, som nødvendiggør en formel organisationsform. *Selvejende institutioner* ledes af en bestyrelse som er udpeget og selvsupplerende i overensstemmelse med vedtægterne. Den er ikke medlemsbaseret og dermed ikke direkte demokratisk styret eller kapitalstyret, den er styret af en fundats. For de *almennyttige selvejende institutioner* er der tale om en værdibaseret fundats som er "non-profit" orienteret.

I artiklen argumenteres for, at denne udvikling står i delvis sammenhæng med den særlige dynamik, der hersker i Danmark mellem den offentlige sektor og folkelige organisationer og foreninger. På den ene side fungerer den offentlige sektor i DK i en velfærdsstat, som på mange felter yder en service til sine borgere, som i andre samfundstyper ydes af "tredje sektor organisationer", og på den anden side findes der en blomstrende "tredje sektor" med et væld af organisationer og foreninger i Danmark, som i stor udstrækning finansieres af midler fra den samme offentlige sociale sektor. Med offentlig sektor tænkes her på både kommunalt amtsligt og statsligt niveau.

Forskning af relationen mellem det offentlige og de frivillige organisationer og andre "tredje sektor"-organisationer har i høj grad fokuseret på hvilke funktioner i samfundet som løses af den ene samfundssektor eller den anden, og hvorfor? Denne artikel fokuserer på samspillet mellem de to sektorer i DK og dets konsekvenser for organisationsmønstret i den sociale økonomi. Der er

grundlæggende udviklet to hypoteser om denne relation. Den ene hævder at vi har en situation, hvor den offentlige sektor bruger den frivillige til sit eget formål og kontrollerer hvad der sker, mens den anden hypotese hævder, at der eksisterer en komplementær situation, hvor der foregår et samarbejde, og hvor det offentlige forstår, at visse tjenester og problemer bedst tages vare på af græsrodsorganisationer og andre lokale enheder, og dette støttes økonomisk som en del af den sociale omfordeling via skatten (Klausen 1995)⁵.

I anden del præsenteres nogle historiske data, som i det væsentlige underbygger den anden hypotese, selvom den ikke udelukker rigtigheden af den første hypotese. I den sidste del af artiklen illustreres, hvordan denne specielle sociale dynamik mellem den offentlige sektor og tredje sektor organisationer har fremmet eller betinget, at visse former for organisatoriske løsninger tilsyneladende foretrækkes frem for andre og som på deres side påvirker den sociale kultur og ledelsesdynamik i disse sektorer. Der konkluderes med en hypotese om, at den foretrukne formelle struktur – selvejende institution – på den ene side løser et behov for en interessent-baseret ledelse, og på den anden side virker hæmmende for en udvikling af mere demokratiske og partcipative styreform i sektoren.

Organisationer og beskæftigelse
i "den sociale økonomi" i Danmark

Sundheds- og socialsektoren, i bred forstand, er en af de samfundssektorer, hvor der har været meget "tredje sektor aktivitet" i de senere år i samspil med det offentlige, og hvor der har manifesteret sig både megen kreativitet og social energi i meget forskellige sektorer i befolkningen, og hvor nye organiseringer er opstået. Her tænkes specielt på de forskellige lokale initiativer og programmer, som er udviklet af grupperinger og organisationer i den tredje sektor, og som er rettet mod at integrere forskellige marginaliserede befolkningsgrupper socialt og arbejdsmæssigt (kvinder uden uddannelse, indvandrere, unge, langtidsarbejdsløse m v).

Dette er ikke noget specielt fænomen for Danmark, men den nyligt afsluttede internationale CIRIEC-undersøgelse⁶ af organisationer og beskæftigelse inden for hvad her kaldes det "Tredje System", har vist, at de nyere organiseringer i den tredje sektor i de europæiske lande benytter forskellige former. Danmark adskiller sig her fra de øvrige lande, også fra Sverige og Finland, ved et totalt fravær af kooperative organisationsformer blandt de nyere organiseringer. I andre europæiske lande er ny kooperative former en af de alternativer, som er udviklet i forbindelse med forskellige projekter for (gen)indslusning på arbejdsmarkedet af marginaliserede og arbejdsløse. Derimod viser det sig, at selvejende institutioner er meget udbredte som valgt organisationsform for disse aktiviteter i Danmark.

Den mere anvendte betegnelse "tredje sektor" associeres især med økonomiske aktiviteter på det sociale og sundhedsmæssige område, men mere generelt også sociale aktiviteter i et non-profit service perspektiv. Denne betegnelse står i et ambivalent forhold til kooperative organisationsformer, eftersom en stor del af disse i dag udelukkende fungerer på det kommercielle marked og på meget konkurrenceprægede markeder. Det store internationale studie: "The John Hopkins comparative nonprofit sector project" har således valgt ikke at inddrage kooperativer i undersøgelsen (Salamon et al 1999:3).

Som det "tredje system" blev defineret i CIRIEC-undersøgelsen udgør det i det væsentlige et billede af den sociale økonomis omfang i Europa og i de enkelte lande. Tabel 1 blev udviklet til denne undersøgelse og giver en oversigt over antal organisationer og virksomheder inden for hver af de organisationsformer som indgår i den sociale økonomi i EU:s forstand og som beskæftiger lønnet personale, og antal lønansatte (Jakobsen 2001c).

Hvad angår antallet af organisationer i den sociale økonomi, er det derfor vigtigt at huske, at udover de, som er inkluderet i denne statistisk, findes der er stort og ukendt antal organisationer og foreninger, der er aktive inden for den tredje sektor, som

udelukkende beror på frivilligt arbejde og som derfor ikke er medregnet i denne tabel. Ligesom man skal være opmærksom på, at medarbejder-ejede andelsvirksomheder, som ikke har ansatte, heller ikke vil indgå i denne opgørelse, da de ville være registreret som virksomheder uden ansatte, hvor ejerne selv udgør arbejdskraften.

Tabel 1 (nedenfor) viser at næsten 11% af lønmodtagerne i Danmark arbejder i godt 18 000 virksomheder og organisationer inden for den sociale økonomi som den her er defineret. De udgør 14% af alle virksomheder med ansatte i DK. I forhold til føromtalt tredeling af samfundet i henholdsvis *civilsamfund*, *stat* og *marked*, så fremstår her at ca 11% af beskæftigelsen i Danmark findes inden for *civilsamfundet*, 29% i *staten*, d v s det offentlige (kommunalt, amtlig og statslig) og de resterende 60% i den private sektor (=markedet^{fl}).

De to sidste kolonner i tabel 1 viser, hvordan denne beskæftigelse er fordelt på økonomiske sektorer som opererer henholdsvis overvejende på det kommercielle produkt-orienterede område (42%) eller overvejende på social og service området (58%). Inden for de enkelte organisationstyper viser tabellen klart, at 1% af *kooperativerne* i Danmark opererer inden for social og service området og 99% i resten af økonomien. Dette står i modsætning til *selvejende institutioner* som har 91% af deres beskæftigelse på social og service området. Denne statistisk bekræfter i høj grad den almindelige opfattelse af, hvad kooperativer er i Danmark.

Tabel 2 viser beskæftigelsens omfang i hver af de tre organisationstyper. Sammenstillingen viser, at 45% af beskæftigelsen i "den sociale økonomi" i DK foregår i Selvejende institutioner, mens resten er ligeligt fordelt mellem kooperativer og foreninger, henholdsvis 27% og 28%. Når datamaterialet splittes op i forhold til økonomiske sektorer er fordelingen helt anderledes. I "produkt-markedssegmentet" er 65% af beskæftigelsen at finde inden for kooperativer. 25% i foreninger og 10% inden for selvejende insti-

Tabell 1. Antal virksomheder og organisationer med lønnet beskæftigelse i den sociale økonomi/"tredje system" i Danmark 1997.

"Tredje system" – organisationsformer	Antal organisationer og virksomheder	Lønansatte		Beskæftigelse fordelt efter økonomisk segment (i procent)	
		Antal	Procent	Markedsorienteret segment	Overvejende social service segment
Kooperativer	3.142	77.883	2,9	99	1
Foreninger	10.640	79.806	-3,0	38	62
Selvejende institutioner	4.702	128.250	4,7	9	91
I alt "tredje system"	18.484	285.939	10,6	42	58
Virksomheder i alt, DK	129.477	2.699.300	100,0	65	36

Kilde: gengivet fra CIRIEC, 2001b:55. Tabellen er baseret på en sørkørsel fra Danmarks Statistik i 1999, samt Statistisk Årbog 1999, tabel 259. **Note 1:** Tallene angiver organisationer og virksomheder som har lønnet personale. Den inkluderer altså ikke organisationer og virksomheder som udelukkende har frivillig arbejdskraft, eller hvor ejerne er eneste arbejdskraft. Hvis man inkluderer momsregistrerede virksomheder uden ansat personale var der i 1997, i alt 421.408 virksomheder. Den sociale økonomis virksomheder og organisationer udgør 4% heraf. **Note 2:** "Produkt-markedsorienteret segment" grupperer følgende statistiske økonomiske sektorer: landbrug, industri, byggeri, biler, handel, bankvæsen, forretningservice, sanitet, hotel m.v., transport, IT, Energi, vand, bolig, øvrige kategorier. "Social service segment" grupperer: offentlig administration, forskning, uddannelse, sociale ydelser, sundhed, fritids- og sportsforeninger, media og kunst.

Tabell 2. Beskæftigelsen inden for den "sociale økonomi" i Danmark 1997 fordelt på organisationstyper og økonomiske sektorer (absolutte og relative tal).

Økonomiske sektorer	Organisationstyper							
	Kooperativer		Foreninger		Selvejende institutioner		I alt	
Produkt-marked segment	77.104	65%	30.326	25%	11.543	10%		118.973
Social og service segment	779	-	49.480	3%	116.707	70%	166.966	100%
I alt "sociale økonomi"	77.883	27%	79.806	28%	128.250	45%	285.939	100%

Kilde: CIRIEC 2001. Note: "Produkt-markedsorienteret segment" grupperer følgende statistiske økonomiske sektorer: landbrug, industri, byggeri, biler, handel, bankvæsen, forretningservice, sanitet, hotel m.v., transport, IT, energi, vand, bolig, øvrige kategorier. "Social service segment" grupperer: offentlig administration, forskning, uddannelse, sociale ydelser, sundhed, fritids- og sportsforeninger, media og kunst.

tutioner. Omvendt findes 70% af beskæftigelsen i social og service segmentet inden for selvejende institutioner, 30% i foreninger og under 1% i kooperativer.

Talmaterialet handler om beskæftigelse, men det giver en indikation på at ny-kooperative organisationsformer er fraværende inden for de senere års græsrodsinitiativer, og forskellige sociale og lokale initiativer inden for socialt arbejde og arbejdsintegration. Kooperativer i Danmark findes i alt væsentligt inden for de øko-

nomiske sektorer, hvor de blev etableret i tidligere historiske perioder med kooperativ organisering, i e i forbindelse med forarbejdning og forhandling af madvarer, social infrastruktur som vand og energi i land- og småbysdistrikter, boligområdet m.v. Der har indtil nu ikke manifesteret sig ikke en *ny-kooperation* i Danmark i lighed med hvad man finder i andre lande i Europa i disse år som f.eks. Italien, Spanien, Frankrig, England, Finland og Sverige. Man vælger andre organisationsformer i Danmark, ikke mindst *den selv-ejende institution*. I næste afsnit præsenteres træk af relationen mellem stat og tredje sektor i Danmark.

Offentlig støtte til tredje sektor aktiviteter inden for sociale serviceforanstaltninger

På det generelle plan og i et historisk perspektiv har interaktionen mellem det offentlige og de forskellige dele af den "tredje sektor" været mere sameksistens og samarbejde end dominans. Grundloven i 1849 gav danske borgere ret ytrings- og foreningsfrihed⁸.

Relationen mellem det offentlige og "tredje sektor" organisationer har været et af forskningstemaerne i de senere år. Den almindelige opfattelse er, at den tredje sektor er økonomisk domineret af offentlige midler. Men tilsyneladende findes der ikke præcise beregninger af hvor meget forskellige offentlige finansieringskilder vejer i den samlede finansiering af organisationer og virksomheder i den "tredje sektor".

For specielt de frivillige og humanitære organisationers vedkommende har man estimeret omfanget i 1994. Det viste at omkring 38 procent var offentlig støtte, mens resten var medlemskontingent, indsamlinger donationer, renter, salg m.v. (Ibsen 1994, Anker 1995). Det varierer ganske meget mellem de enkelte organisationer hvor står en andel af budgettet kommer fra medlemskontingent⁹ og anden finansiering end gennem offentlige kilder.

Der har været en kraftig vækst i de offentlige midler, som er blevet kanaliseret gennem tredje sektor organisationer på det humanitære og det sociale område. Den statslige del af den offent-

lige støtte voksede fra 137 millioner kr til 245 millioner mellem 1991 og 1995. (Berndtson 1995, Socialministeriet 1997:260-263).

Historisk tilbageblik

Den anden hypotese, dvs at denne væsentlige økonomiske støtte til aktiviteter i den tredje sektor kan tolkes som en del af en "komplementaritetspolitik" snarere end som "statens kontrol over civilsamfundets organisering", understøttes af den kendsgerning, at offentlig støtte til frivillige organisationer har en lang historie i Danmark. Som eksempel kan nævnes offentlig støtte folkeoplysningsaktiviteter går tilbage til 1890-erne. Det samme gælder for idræts- og andre fritidsforeningsaktiviteter.

Det almindelige har været, at det var midler som blev givet til at sikre udførelse af de normale aktiviteter i foreningen, ikke exceptionelle aktiviteter. Endvidere har det været karakteristisk ved den offentlige støtte, at den har været ret fri fra ideologisk kontrol fra det offentlige side. Selvom væsentlige dele af budgettet i mange frivillige organisationer gennem mere end 100 år er kommet fra offentlige fonde så har det politiske klima ikke talt for ideologisk kontrol af frivillig sektoren. Kontrollen har grundlæggende koncentreret sig om det regnskabsmæssige.

Et tredje element som skal nævnes i denne sammenhæng er at der har i mange år været tradition for at invitere repræsentanter fra frivillig sektoren og andre tredje-sektor-organisationer til at deltage i høringer og kommissionsarbejde som konsulenter i relevante lovgivningsspørgsmål.

De seneste år – ny støtteform

Siden 1988 har Socialministeriet reserveret forholdsvis store beløb til støtte til sociale projekter udført af organisationer i den tredje sektor. Mellem 1988 og 1991 anvendtes 350 millioner Dkr på Sociale Udviklingsmidler¹⁰. Efter 1991 er andre støtteprogrammer blevet sat op, og i 1997 var andre 250 millioner kr blevet anvendt. Disse midler havde som udtalt formål at blive anvendt af

organisationer i den "tredje sektor" til at styrke lokale sociale initiativer til fordel for sårbare befolkningsgrupper, og især til projekter, som indeholdt innovative elementer, som var fornyede den sociale arbejde ved at starte nye initiativer og nye typer af projekter lokalt. Der er således tale om store pengebeløb som er blevet kanaliseret over i den tredje sektor fra Socialministeriet til socialt orienterede projekter.

Socialministeriets støtteprogram fra 1988 og fremefter har faktisk vakt opsigt i internationalt, også i Skandinavien på grund af dets meget frie kriterier og liberale principper med hensyn til indholdet i programmerne (Bengtsson 1998). De vigtigste kriterier for støtte var at projektideerne var innovative og kunne forventes at hjælpe målgrupperne (typisk unge, syge, handikappede og indvandrere). Til forskel fra de mere traditionelle offentlige støtteformer til de forskellige frivillige organisationer og foreninger i sektoren¹¹, som nævnt ovenfor, er der tale om støtte til projekter og ikke til drift, og der er ikke noget krav om, at den modtagende organisation er en medlemsorganisation.

Argumenter til støtte for den første hypotese, om at der er tale om et øget kontrol fra staten og tab af autonomi fra tredje-sektor organisationerne, er blevet præsenteret af kritikere af den nuværende politik fra Socialministeriet. Den udtrykker bekymring for at de frivillige organisationer er på vej til at miste deres uafhængighed og karakter af folkelig bevægelse til fordel for at blive en "forlænget arm" for Socialministeriets socialpolitik. Sammenlignet med de traditionelle former for offentlig støtte fra offentlige myndigheder til "tredje sektor organisationer" er der nu tale om, at et langt større andel gives til enestående projekter, som udgør usædvanlige og innovative initiativer, hvor den traditionelle støtteform blev givet til drift af de løbende aktiviteter og i forhold til medlems- og deltagelsesantal. Dette skift i støttemåde ses som en procedure, der åbner op for en tættere ideologisk kontrol fra det offentliges side.

Diskussion af mulige sammenhænge mellem dynamikken i organisationsmønstre i den sociale økonomi og offentlig støtte. Nu 12 år efter at Socialministeriet indledte det første støtteprogram for sociale projekter og arbejdsmarkedsprojekter i den tredje sektor, er det tydeligt, at denne støttepolitik, som stadig følges, har haft konsekvenser for organisationsmønstret i frivilligsektoren. Der er opstået et nyt organisationsmønster, som dels er karakteriseret ved, at det økonomiske grundlag så godt som udelukkende stammer fra offentlige kilder, dels ved at der er tale om et mix af ofte ret komplicerede organisationsopbygninger, og endelig at repræsentanter fra offentlige instanser – typisk på kommunalt niveau – i varierende grad deltager i ledelsen gennem bestyrelsesposter.

Der er endnu ikke konsensus om terminologien. Nogle forskere har valgt at kalde dem *”projektmager-organisationer”* (Gundelach i Bengtsson 1998:163), mens andre bruger betegnelsen *”netværksprojekt-organisationer”*, på grund af de mange enheder og ofte ganske komplekse organisatorisk opbygning (Beck-Jørgensen og Hegland 1999). Jeg vil præsentere et konkret eksempel som baggrund for en analyse af samspillet mellem den formelle opbygningstruktur, det offentlige og de ledelsesformer, som udvikles.

Case: Eksempel på nyere organisationsmønster i den tredje sektor

”Kulturkælderen” startede i 1988 bogstaveligt talt i en kælder i et forsømt boligområde i Randers med et projekt, som tilbød hjælp og kulturelle aktiviteter for indvandrere og flygtninge kvinder – som et middel til at blive integreret i det danske samfund og på arbejdsmarkedet.

I dag udbydes en række aktiviteter – både af praktisk uddannelsesmæssige og kunstneriske art, som er blevet udviklet og som har fortsat i en årrække finansieret gennem forskellige projektstøtteordninger til sociale projekter og beskæftigelsesprojekter: dukketeater, billedvævning, silketryk, computerdesign, tekstildesign, syning og skrædder, butik, sprogundervisning osv.

Målgruppen er blevet udvidet og inkluderer i dag både kvinder og mænd og både indvandrere og danskere. De nyeste projekter har handlet om byfornyelse¹², entrepreneurship (iværksætter) træning og mentorstøtte til deltagere som vil starte egen virksomhed. (Jakobsen, 2001:10).

Juridisk holdes alle disse aktivitetsområder, og -programmer sammen af en "selvejende institution". Den ledes af en bestyrelse, og en daglig leder. Bestyrelsen er udpeget af Randers Kommune og består af medlemmer, som i overensstemmelse med vedtægterne, repræsenterer offentlige, private og tredje-sektor interesser. Den daglige leder er også den person som startede Kulturkælderens og hun er hovedkraften i hele projektet. Afhængig af hvilken teoretisk terminologi, der vælges, er hun *ildsjæl, social entrepreneur eller social iværksætter* for denne institution.

Der er 9 projektledere. I alt er der 40 ansatte i institutionen i dag. Halvdelen er ansatte fuldtids af institutionen, og halvdelen er ansat i forskellige offentlige sociale beskæftigelsesordninger: "jobtræning" eller "puljejobs" for arbejdsløse, eller "flexjob" som er møntet på folk med handicap, en vis invaliditet eller social sårbarhed.

Organisationens økonomi er baseret på projekter, som er finansieret halvt gennem EU-social fondsmidler, og halvt gennem den nationale medfinansiering fra kommuner, amtet eller staten, og på enkelte uddannelsesprogrammer, som er deltagerfinansieret og hvor der findes en rammeaftale med kommunen. Efter 12 års eksistens og vækst er de ansatte i Kulturkælderens stadig aflønnet gennem projektfinsiering, samtidig er der en medarbejdergruppe, som for manges vedkommende har arbejdet flere år i institutionen. Det er en bemærkelsesværdig vedholdenhed og kontinuitet i betragtning af de ret utrygge beskæftigelsesvilkår.

Denne case er kun ét eksempel blandt mange. Der er en hel del af denne type i Danmark i dag, både i by- og landområder. Navne som "Sidegaden", "Økologiske Igangsættere", "Frontløberne", "Vodder Sogneforening" er andre eksempler¹³. Der er variation

med hensyn til hvad der udgør det centrale tema og værdigrundlag – byøkologi, unge utilpassede, pensionister, projektledertræning, lokalsamfundsudvikling osv. Fælles for dem er at de er startet af en eller flere ”projektmagere” – dvs i almindelighed folk, som kombinerer et socialt engagement med ’know how’ om projektformulering og støtteforanstaltninger. Det er folk, som ofte – ikke udelukkende – har en social pædagogisk baggrund, og de har måske også en baggrund som aktive i ungdoms- og/elle politiske bevægelser fra 1970-erne, hvorfor deres sociale værdier ofte indeholder værdier som participation, demokrati, personlig vækst og social solidaritet. Disse organisationer har ofte en ganske stærk karismatisk ledelse. Frivilligt arbejde er en vigtig ingrediens i organisationens aktiviteter også for de lønansatte.

Sociale iværksættermiljøer – social entrepreneurship

Hvilken terminologi der bedst passer til dette fænomen afhænger naturligvis af hvilke aspekter, der lægges vægt på. I denne gennemgang har jeg forsøgt at vise, hvordan den organisatorisk kompleksitet opstår undervejs, efterhånden som de forskellige aktiviteter tager form omkring det sociale formål som motiverer projekterne. Derfor vil jeg argumentere for, at der er tale om et *socialt iværksættermiljø*⁴, som organisatorisk snarere er *et aktivitetscenter der er organiseret i forhold til et bestemt socialt tema og værdigrundlag, og som består af forskellige organisationsformer.*

I lighed med tilfældet med casen – Kulturkælderens – vil den centrale organisation, som administrerer projekternes økonomi, ofte være en *selvejende institution*, som er almennyttig og i sin bestyrelse typisk har repræsentanter fra forskellige interessentgrupper eller brugergrupper, herunder offentlige myndigheder. Der er måske også en *medlemsbaseret forening* tilknyttet, som grupperer brugere og venner der er interesseret i det sociale iværksættermiljøes tema – økologi, lokaludvikling osv – og i sociale projekter inden for dette felt. Der kan også være en *daghøjskole*, som er organiseret som sin egen institution, og som tilbyder forskellige uddannelsesprogram-

mer for de sociale målgrupper. Ofte er der en *støttegruppe eller sparringsgruppe eller bestyrelse* med repræsentanter fra forskellige eksterne interessenter og relevante institutioner og organisationer med sympati for det pågældende "sociale projektmiljø". I flere tilfælde vil der også være en non-profit mere forretningsorienteret aktivitet – som f.eks. en butik, der forhandler produkter som er skabt i de forskellige værksteder og kursusforløb. Organisationskomplekset eller "miljøet" er således i princippet autonomt men har en institutionaliseret kontaktflade med det offentlige.

Brugerindflydelse, deltagerorienteret og medarbejderdemokratiske ledelsesformer – alternativer eller både-og?

Spørgsmålet om hvordan den offentlige støttepolitik påvirker organisatorisk i den sociale økonomi kan belyses ved at se på hvad det er for fremtidige perspektiver sådanne – i det historiske perspektiv – nyere tredje-sektor-organiseringer frembyder som fora for videre udvikling og alternativ organisering i civilsamfundet. Projektpenge er per definition reserveret til innovative projekter, og rummer derfor en høj grad af usikkerhed for de der arbejder i projektet udover det pågældende projekts finansieringsperiode, og finansiering vil i princippet altid være knyttet til et specifikt enstående projekt.

En sådan situation kan naturligt forventes at fremme en ledelsesstil, som i stor udstrækning skubbes af de tidsrammer og krav, der er i de pågældende projekter, hvorved voluntarisme, og den intense, ekstra anstrengelse på overtid og som frivillig indsats for at leve op til tidsfrister osv. kan komme i forkøbet på bekostning af tid og ressourcer til organisatorisk og medarbejderudvikling i et længere tidsperspektiv. Samtidig har mange af disse sociale projektmiljøer gennem årene formet et erfarent og højt kvalificeret personale, som på sin side kræver deltagelse og mere formelle beslutningsstrukturer end den uformelle frivillige organisationsmodel eller den selvejende institution umiddelbart inviterer til, og efterhånden kræver de også en mere forudsigelige beskæftigelses-

situation. Disse betingelser skubber organisationerne mod mere økonomisk autonomi og mindre afhængighed fra offentlige midler. Det opleves som mere og mere presserende at skulle være også økonomisk mere selv bærende.

Samtidig opleves spørgsmålet om mere formel demokratisk ledelse som mere påkrævet, og det bliver et tema hvordan organisationens formelle beslutningsstruktur samspiller eller er i modstrid med de værdier som bærer medarbejdernes engagement. Den selv ejende institution som organisationsform kan virke som en naturlig videreudvikling af den frivillige organisation ved at honorere det humanitære værdigrundlag i arbejdet, og ved at kunne imødekomme et tættere samarbejde lokalt mellem offentlige instanser og tredje sektor gennem bestyrelsesdeltagelse men den understøtter ikke udviklingen demokratiske og partcipatoriske ledelses- og beslutningsformer. De må eventuelt udvikles på trods af dens strukturelle opbygning.

Der er ingen tvivl om, at disse organisationer i visse tilfælde må udvikle en mere autonom og selv bærende økonomi i forhold til offentlige midler og i den forstand udvikle en mere forretningsmæssig tilgang til de økonomiske forhold. Men vil det indebære at omdannes til en virksomhed med tilsvarende ledelseskultur? Eller vil de være i stand til at udvikle en ny form for demokratisk, økonomisk virksomhedsform og ledelsesstil, som er i overensstemmelse med de sociale værdier? Kan det ske nedefra, eller må det støttes institutionelt fra offentlige instanser for at få gennemslagskraft? Jeg vil lade disse spørgsmål stå åbne.

Efterskrift: *Le Monde Diplomatique* havde i sit oktober-nummer 2001 en sektion som omhandlede den sociale økonomi. Her var en notits om en fransk lov om en ny organisationsform der er trådt i kraft i juni i 2001, og som kombinerer en demokratisk beslutningsstruktur med muligheden for offentlig deltagelse. Den er gengivet på sid 99.

Litteratur

- Anker, J. (1995): *De frivillige sociale organisationer*. Socialforskningsinstituttet. København. Rapport 95.
- Anker, J. & I. Koch Nielsen (1995): *Det Frivillige Arbejde*. Socialforskningsinstituttet. København.
- Bengtsson, Sten (1998): "National report on social enterprises and new employment in Denmark" in Borzaga and Santuari: *Social enterprises and new employment in Europe*. Regione Autonoma Trentino-Alto Adige. pp 153-191.
- Berndtsen, Winnie (1995): "Her går det godt..." i Christensen Søren and Jan Molin (eds.) (1995): *I den gode sags tjeneste*. Handelshøjskolens Forlag. København. pp.27-62.
- Borzaga, Carlo and Alceste Santuari, (eds.) (1998): *Social enterprises and new employment in Europe*. Regione Autonoma Trentino-Alto Adige.
- Center for Frivilligt socialt arbejde (1997): *Social vejviser. Frivillige organisationer på det sociale og sundhedsmæssige område*. Center for Frivilligt socialt arbejde. Odense.
- Christensen Søren and Jan Molin (eds.) (1995): *I den gode sags tjeneste*. Handelshøjskolens Forlag. København.
- CIRIEC (2001a): *The enterprises and organisations of the Third System. A strategic Challenge for employment*. Liège.
- CIRIEC (eds) (2001b): *The enterprises and organisations of the Third System. A strategic Challenge for employment. National reports from 12 EU member countries*. Liège.
- Haberman, Ulla and Bjarne Ibsen: "Den frivillige sektor i Danmark – 150 års historisk udvikling" in Socialministeriet (1997) *Frivillige socialt arbejde i Fremtidens velfærdssamfund*, Bilagsdel. Betænkning nr. 1332. Socialministeriet, København.
- Ibsen, Bjarne (1994): "De lokale foreninger i Danmark".
- Jakobsen, Gurli (2001a): *Mentorskab og nye iværksættere. Mentorordning som bro mellem projekt og virksomhed. Evaluering af et forsøgsprojekt under Kulturkælderens i Randers 1999–2000* IKL-working paper: no 41. København 2001.
- Jakobsen, Gurli (2001b): *By i Værk. Et pilot projekt om uddannelse i byøkologisk iværksætteri og projektledelse*. IKL-Occasional paper no. 106. Handelshøjskolen i København.

- Jakobsen, Gurli (2001c) "National report on employment in third system organisations in Denmark" in CIRIEC: *The enterprises and organisations of the Third System. A strategic Challenge for employment. National reports from 12 EU member countries*. Liège.
- Klausen, K.K (1995): "De frivillige organisationer og velfærdsmodellen – en skandinavisk tredje-sektor model" in Christensen and Molin: *I den gode sags tjeneste*. Handel-shøjskolens Forlag. København, pp. 93–107
- Pestoff, Victor (1991): *Between Markets and Politics. Co-operatives in Sweden*. Frankfurt. Campus.
- Salamon, Lester, Helmut K. Anheier and Assoc. (1999) "Civil Society in Comparative Perspective" in Salamon et al. *Global Civil Society. Dimensions of the nonprofit Sector*. John Hopkins University. Baltimore.
- Salamon, Lester M. et al. (eds.) (1999): *Global Civil Society. Dimensions of the nonprofit Sector*. John Hopkins University. Baltimore.
- Socialministeriet (1997) *Frivillige socialt arbejde i Fremtidens velfærdssamfund*. Betænkning nr. 1332. Socialministeriet, København
- Trägårdh, Lars (2000): Utopien om den sociala ekonomin i *Kooperativ Årsbok 2000*. Koopi. Stockholm.
- Westerdahl, Stig (2000): "Definitioner efterfrågas. Att definera den sociala ekonomin" i *Kooperativ Årsbok 2000*. Koopi. Stockholm.

Slutnoter

1. En første og kortere version af artiklen blev præsenteret på konferencen "Celebrating the Centenario of the 1901 French Law of Associations", som blev afholdt i Bruxelles 19/2 2001.
2. Se f eks (Pestoff; 1991)
3. Jeg henviser til artiklerne af henholdsvis Lars Trägårdh (2000) og Stig Westerdahl (2000) for mere dybtgående analyser af brugen af "social økonomi" og terminologien om "civilsamfundets" organisationer, som knytter an til såvel teoridannelse som politisk anvendelse.
4. Af historisk-politiske grunde er der på dansk tre betegnelser for den kooperative organisationsform: *Andelselskab eller -forening*, som hovedsagelig dækker landbrugets kooperative organiseringer, og *kooperativ*, som dækker arbejderbevægelsens kooperative organiseringer, og endelig *brugsforening*, som dækker forbrugerkooperationen. I artiklen anvendes *kooperativ* ikke i denne historiske betydning men i den organisationsteoretisk betydning.
5. Klausen adskiller den skandinaviske tredje-sektormodel fra f eks den anglo-amerikanske model ved 8 karaktertræk: (1) Den sameksisterer med en meget stor offentlig sektor der ved lovgivning sikrer retlige og økonomiske begunstigelser, med traditioner som samspil og gensidig afhængighed. (2) Frivillige organisationer og non-profit-orienterede organisationer er opstået sammen med de folkelige bevægelser – brobygning mellem lokalt og nationalt niveau. (3) Tradition for demokrati og medlemsbasis. (4) En udpræget pragmatisk og konsensuspræget holdning ved forhandlinger mellem parter med potentielt forskellige interesser m v. (5) Tradition for gode relationer til offentlige myndigheder uden formynderi. (6) tendens til at tredje sektorer mere ligner offentlige organisationer end private (som det er tilfældet i den anglo-amerikanske model). (7) Tredje sektor organisationer inddrages i offentlig beslutningstagning – høringer, kommissionsarbejde, offentlig debat. (8) Tradition for ikke-indblanding fra det offentlige med relativt få rammekrav og svag direkte kontrol fra det offentliges side. (Klausen i Christensen og Molin 1995: 1901–102).
6. Denne del af artiklen bygger på resultater fra det belgiske forskningscenter CIRIEC:s komparative undersøgelse af organisationsformer og beskæftigelse inden for "The Third System" i 12 af EU:s medlemslande. Den danske del af undersøgelsen blev foretaget af artiklens forfatter. (CIRIEC 2001b). CIRIEC-studiet benyttede betegnelsen "Tredje System", hvilket dækker organisationer og virksomheder som

opererer på den kommercielle marked såvel som i den sociale service sektor i bred forstand. Den inkluderer EU:s definition af den sociale økonomi, men er ikke begrænset til de herunder nævnte organisationsformer.

7. "Markedet" og "civilsamfundet" refererer til samfundsmodellem: i statmarked-civilsamfund, se f.eks. Pestoff 91 og CIRIEC 2001a: Fordeelingen er udregnet fra tabeller i *Statistisk Årbog 1999*.
8. Danmark har ikke nogen lovgivning i lighed med den franske 1901 lov om foreningsdannelse. En forening har juridisk gyldighed, når den opfylder de almindelige krav om vedtægter som er blevet vedtaget på en medlemsgeneralforsamling. I almindelighed skelnes mellem forretningsdrivende foreninger og andre foreninger. De hører under forskellige skatteregler. I begge tilfælde styres de efter de almindelige regulativer gældende for henholdsvis profit-givende og non-profit organisationer og virksomheder.
9. Nogle af de store humanitære organisationer med flere hundrede tusinde medlemmer får dækket væsentlige dele af deres udgifter gennem medlemskontingent. Men generelt er det opfattelsen, at mange af de nye organisationer inden for den "tredje sektor" ikke anvender medlemsfinansiering eller anden form for selvfinansiering som en væsentlig del af det økonomiske grundlag. Der er tale om "fundraising" gennem forskellige offentlige kilder til støtte til socialt, humanitært, miljøarbejde m.v. Temaet burde undersøges mere systematisk.
10. Forkortet til SUM-midler. De 350 millioner kroner svarer til 44 millioner ECU, hvilket svarer til hele EU:s "poverty 3" program fra samme periode til anvendelse i alle EU-lande (Bengtsson i Borzaga & Santuari, 1998:182).
11. Der tænkes her på love om støtte til folkeoplysning, aftenkoleundervisning, idræts- og gymnastik foreninger og andre social fritidsaktiviteter.
12. "Underværket" – et ambitiøst byggeprojekt med kulturelle aktiviteter, kunsthåndværk og etniske forretninger, som blev gennemført i samarbejde med Randers Kommune.
13. Der mangler stadig en systematisk undersøgelse, som giver pålidelige data hvor omfattende og varierende denne type organisationer er. Denne diskussion er baseret på case-studier, evalueringer og information fra praktikere og forskere i miljøet.
14. På engelsk: Social entrepreneurial milieu.

Efterskrift

Ny demokratisk solidarisk virksomhedsform i Frankrig

Månedssavisen "Le Monde Diplomatique" havde "den sociale økonomi" som et gennemgående tema i flere numre i 2001. I oktobernummeret omtales en ny lov, som blev vedtaget i Det franske Nationalforsamling i juni 2001, der omhandler til at danne en ny form for solidarisk virksomhed. "Société Cooperative d'Interêt Collectif" eller SCIC. Oversat betyder det "andelselskab (eller kooperativ) med kollektivt (eller offentligt) formål". Nedenfor gengives teksten. Den er værd at stifte bekendsskab med som udgangspunkt for at danne en alternativ organisationsform ved siden af den selvejende institution, der åbner op for mere fleksible ejerskabsordninger og en demokratisk ledelsesstruktur. Følgende er oversættelse fra *Le monde Diplomatique*, Supplement d'octobre 2001, side III:

"En "SCIC" fungerer i en markedsøkonomi. Men den adskiller sig fra andre virksomhedsformer ved sit socialt definerede mål og de regler den fungerer under. Kapitalen i en "SCIC" opfattes som et middel til at fremme det formål som den er oprettet for, og det overskud som eventuelt genereres kan ikke uddeles til individuelle¹. Et eventuelt overskud skal anvendes til viderudvikling af det sociale projekt² som "SCIC" er oprettet for.

Det drejer sig med andre ord om en almennyttig virksomhedsform, (non-for profit) som er baseret på *princippet med "en-person-en-stemme"*, uanset størrelsen på den kapital, man måtte have bundet i virksomheden. Denne virksomhedsform udmærker sig ved især 2 specielle træk. Det ene er *flerpartnerskabet*, som betyder, at der kan være flere typer af medlemskaber, og brugere, ansatte, deltagere, private fondsgivere, foreningens egne midler og offentlige instanser kan tegne medlemskab. Det offentlige må dog ikke bidrage med mere end 20% af den indskudte kapital.

Det andet særlige ved loven er, at der er mulighed for via en forenklet procedure at *eksisterende foreninger kan omdannes til en*

"SCIC" uden at der ændres ved formålet (den "moraliske person"). Den nye "SCIC" bibeholder alle foreningens "agrémements", "habilitations" og aftaler (conventions), som har været gældende for den forening, som "SCIC:en" er opstået fra og som "SCIC" får de lov til at kunne tage "ung-i-arbejde" (emplois-jeunes).

Den ordning, som nu er vedtaget, startede som et forsøg i Frankrig i juni 2000 og fortsætter frem til december 2001. De 17 SCOP:s³ eller "associations" udøver aktiviteter inden for kultur, turisme, miljø, før-skole-pasning, aftenskole-oplysningsvirksomhed, og lokalsamfundsudvikling. De er forankret lokalt og opfylder kollektive (almennyttige) behov, som ikke er dækket af markedet, fordi de ikke er rentable og ofte overladt til offentlig service. Disse "SCIC:ere" er en innovation (en fornyelse), som udgår fra et kollektivt initiativ. Og for de lokale fællesskaber drejer det sig om at skitsere og udvikle en form som er et alternativ blandt andre eksisterende virksomhedsformer, hvor økonomien bliver et middel for mænd og kvinder, og som bryder med det liberale tankegang.

Slutnoter til efterskrift

1. Ofte bruges *overskud*, *fortjeneste* og *profit* som synonyme størrelser. Men i den økonomiske litteratur skelnes faktisk mellem det overskud, som tilskrives den investerede kapital – typisk til investorer i *aktieselskaber*, i form af *profit* eller *kapitalfortjeneste*, og det overskud, som tilbagebetales til *medlemmer i andelselskaber* (typisk til leverandørerne, forbrugerne eller medarbejderne) som *dividende* for den brug (handelsmæssig aktivitet henholdsvis arbejdsindsats) man har haft i selskabet, og endelig det overskud, som anvendes til *videreudvikling og vækst af formålet i pågældende virksomhed*, som tilfældet er med *almennyttige selvejende institutioner*, hvor der ikke må være overskud til individuel fordeling. Naturligvis sker der henlæggelser til udvikling og videre vækst i aktieselskaber og i andelselskaber, men det regnes ikke som en del af overskuddet i disse virksomhedsformer.
2. I dansk sammenhæng anvendes betegnelsen "socialt projekt" som modsætning til arbejdsmarkedsprojekter, hvor de førstnævnte er projekter som ikke direkte sigter på at få folk ansat på arbejdsmarkedet. I fransk sammenhæng anvendes det som modsætning til individuelle projekter, og kan altså både være arbejdsmarkedsorienterede formål som at skabe arbejde og socialt orienterede projekter, som f.eks. småbørnspasning.
3. "SCOP" (Societe Cooperative Ouvrière de Production) er medarbejderejede kooperativer, og "associations" er almindelige forretningsdrivende foreninger med et almennyttigt formål.

Social service på andelsform

– en vej till en ansvarlig administration
og en aktiv brugerrolle

Der har været talt om at det offentlige skulle overlade produktionen af sociale service ydelser til kommercielle firmaer. En mulighed der sjældent tages i betragtning er et ikke-offentligt socialt arbejde *uden* profit. Det findes i moderne form i mange lande, og kaldes i EU-sprog social økonomi. Der er store muligheder for at skabe beskæftigelse i denne sektor, og i de lande hvor den sociale service endnu ikke er udbygget har man også brug for flere arbejdspladser. Tilsyneladende er det kun i bestemte egne der er forudsætninger for at en ny kooperativ bevægelse kan udvikle sig, og forudsætningerne det enkelte sted har betydning for hvilke funktioner den kan få. Erfaringer viser imidlertid at almennyttige sociale foretagender kan have de samme styrker som kommercielle, og dertil give mulighed for samarbejde med det offentlige, en aktiv brugerrolle og medvirken af frivillige. Dette illustreres med eksempler fra Ravenna og Helsingborg.

Der kan nævnes mange gode argumenter for at gå bort fra et rent offentligt system til produktion og levering af social service,

men *økonomien* i snæver forstand er ikke noget godt argument. Man skal ikke slå ind på udlicitering af social service eller kontrakter med kommercielle leverandører blot for at spare penge på kort sigt. Vi har i Danmark opbygget den offentlige sociale service som et kompliceret system. Det vil være tåbeligt at slå dette system i stykker blot fordi der blæser nyliberale vinde i disse år. Hvis der er noget i vejen med det system, må vi se det som et langsigtet arbejde at modificere det for at opbygge et bedre.

Da den sociale service blev udviklet i 1960'erne og 1970'erne var det et område der opsugede megen arbejdskraft, og det var med til at give kvinderne muligheder for at komme i arbejde i takt med at deres interesse herfor voksede. Siden er det imidlertid blevet vanskeligt at udvide de offentlige budgetter. I dag taler man om at selv om der er behov for mere social service, er det vanskeligt at udvikle den fordi de offentlige rammer er snærende. Den ekstra betalingsvilje der er, fx hos mange ældre, kan ikke omsættes i en vækst i *beskæftigelsen* på serviceområdet. Med et system hvor private leverandører havde en rolle, var det muligt at leveringen af offentligt betalt service skabte en kompetence som også kunne bruges til at udvikle produkter der kunne sælges på almindelige markedsvilkår, og dermed en afledt merbeskæftigelse.

Det er ikke bare teori: Hvis man spørger en italiener der kender lidt til sagen, fx en hjemmehjælper eller en politiker, om hvad de sociale kooperativer har betydet hos dem, vil det første de nævner netop blive: beskæftigelse. Det er attraktive stillinger, som ikke er svære at få besat når denne arbejdsform er blevet kendt. Medarbejderne ejer disse foretagender, de vælger en bestyrelse og en formand, som kun bliver genvalgt hvis man kan se at hun eller han har gjort noget for medlemmerne. Sociale kooperativer kan derfor også være med til at løse de problemer med *rekruttering* af arbejdskraft som kommunerne – og snart også rengørings selskaberne – vil løbe ind i hvis vi for alvor kommer ind i en højkonjunktur.

Andre argumenter for at gå bort fra et rent offentligt system

handler om *udvikling af organisationen*. Det er snart længe siden dansk social service var det stive bureaukratiske system som den stadig i høj grad er i mange andre lande. En introduktion af private leverandører ville derfor ikke være det samme brud med traditionen som det var tilfældet i Sverige. I sammenligning med de fleste andre lande har den offentlige sociale service i Danmark formået at udvikle sig og forny sig i usædvanlig grad. Siden først i 1980'erne har man hver gang der skulle spares, udviklet systemerne, integreret serviceområder, omstruktureret kommunen. Forsøgskulturen har også gjort sit til at give det sociale område dynamik. Det offentlige sociale bureaukrati er slet ikke så bureaukratisk mere, men er blevet decentraliseret og har åbnet for deltagelse fra brugerside.

Men der er stadig en *uklarhed* tilbage som nødvendigvis må være der når hele systemet hænger sammen og rollerne er vævet sammen. Politikerne som skal stille krav til kommunens service har samtidig selv ansvar for den, og bliver dermed også ansvarlige for dens mangler. Den administrative leder skal stille krav til "sig selv", og fristelsen er stor til at slække noget på disse krav. Det er ikke så svært at nå et tilfredsstillende resultat når man "forhandler" med sig selv. I et hierarkisk system er det nemt at skyde ansvaret op og gemme sig bag de højere led. Selv om man lægger nok så meget ansvar ud, lader de enkelte enheder konkurrere og måler brugernes tilfredshed med dem, er det svært at undgå at et samlet system kommer til at tilsløre strukturen.

Da man i Sverige delte funktionerne op i en rolle som bestiller af service – en myndighedsfunktion – og en rolle som leverandør af service, og desuden åbnede for kommercielle leverandører af offentlig social service, så man at konkurrencen slog igennem, og at der kunne *spares* noget. Det skete fx ved at reducere antallet af mellemledere og ved at lægge en større del af arbejdstiden ude hos brugeren. Samtidig skete der imidlertid meget andet når man delte op i bestiller og udfører: Når myndigheden ikke selv leverer servicen skal der laves en kontrakt, og det skal nøje *defineres* hvad det er

man skal have for pengene. Man vil jo ikke have at de kommer-
cielle firmaer skal tjene på at sænke kvaliteten. Skønt man kunne
argumentere ligesådan i situationen hvor det offentlige selv er
udførereren, har man tidligere ikke gjort så meget for at gøre klart
hvad det offentlige egentlig tilbyder borgerne af social service. Når
der nu skal laves en tydelig varedeklaration, får den lokale *politik-*
er betydelig større magt over serviceindsatsens store og væsentlige
træk. Det gør politikerer paradoksalt nok netop ved at slippe ans-
varet for den daglige drift. Et motiv til at få udefra kommende
leverandører af social service kunne således være at styrke velfær-
den og gøre det lokale ansvar for socialpolitikken mere synligt.

Der er imidlertid også ulemper ved at lade det offentlige
begrænse sig til kun at have ansvaret for ydelserne. Når de sociale
myndigheder slipper produktionen af service ydelser mister de
også indsigten i den og dermed i nogen grad muligheden for at
have indflydelse på hvordan den udvikler sig. Det bliver sværere
at gennemskue leverandørernes tilbud. Det er derfor under alle
omstændigheder fornuftigt at *beholde en del* af serviceproduktionen
i offentligt regi. Det viser sig i øvrigt også at den besparelse der
kan hentes ved at lade private udbydere konkurrere, også kommer
i de kommunale enheder der er med i konkurrencen. I Helsingborg
kom de kommunale enheder således ned på en betydelig lavere pris
end der var opnået hos de private, selv om den private marked-
andel kun var 30%, uden at kvaliteten af det offentlige tilbud blev
mindre end det private.

En ulempe ved at have markeder for sociale ydelser er at når en
del af den meget stærke regelkontrol, der traditionelt styrer dette
område, erstattes med markedsforhold, vil den slækkede kontrol
giver mulighed for misbrug og korrupsion. Dette problem skrives
der en del om i England som er det land der hidtil har lukket mest
op for markedsforhold på det sociale område. I alle lande der arbe-
jder med private leverandører af social service har man fået
erfaringer med billige tilbud som har vist sig ikke at holde. Hvis
man går efter det billigste tilbud, kan man være ret sikker på at fir-

maerne tolker kontrakterne ned til et minimum, og det bliver nødvendigt at bruge lang tid på at kontrollere at betingelserne overholdes og genforhandle når det er nødvendigt. Man risikerer endvidere at firmaerne går fallit så myndigheden kommer til at hænge på ansvaret og på en udgift der ikke alene er højere end det uholdbare tilbud der blev valgt, men også højere end flere af de bæredygtige tilbud der blev afgivet ved licitationen. *Transaktionsomkostningerne*, som det hedder på økonomisk fagsprog, vokser. En måde at undgå dette er at opbygge et langvarigt tillidsforhold mellem leverandør og aftager i stedet for at satse på at spare på kort sigt.

Man kan spørge om kommerciel produktion er den mest velegnede form på det sociale område. En social indsats kan måske betragtes som et produkt i den forstand at den skal fremstilles, men den er samtidig noget helt andet. En social indsats gøres ikke blot for brugerens skyld, men fordi samfundets øvrige medlemmer *ønsker* at den skal være der, eller fordi et flertal simpelthen gerne vil have samfundet til at se sådan ud. Der er ikke blot tale om at en social service indeholder flere produkter på én gang, men også om en *menneskelig* side som gør den til et betydningsfuldt element i samfundet. Der er mange som gerne vil gøre en *frivillig social indsats* uden at få betaling, og der er ofte et stort engagement i det sociale arbejde. Kan disse sociale kræfter komme til deres ret i kommercielle rammer? Vi har allerede set eksempler på at privatisering får borgerne til at trække sig ud af en frivillig aktivitet.

Social service ydes da også i de fleste europæiske lande af *non-profit organisationer*, enten det offentlige eller almennyttige organisationer som er reguleret af lov. For at styrke det ideelle element på det sociale område bør vi også inddrage i debatten om vi ikke skulle introducere et element af non-profit og almennyttig virksomhed på det sociale område i Danmark. Det behøver ikke at udelukke at det offentlige stadig har en rolle, som vi skal se i nogle af de følgende eksempler kan non-profit organisationer tværtimod bruges til at give det offentlige, kommunens ledelse og de ans-

varlige politikere, en stærkere position og styrke den folkelige opbakning. Det udelukker ikke at kommercielle firmaer får en mindre del af markedet hvis man ønsker at de skal have det. Men et indslag af almennyttig virksomhed vil øge pluralismen, og det er i sig selv en fordel: jo flere forskellige aktører der er med på det sociale område, des flere er der til at kontrollere og kritisere hinanden fra forskellige synsvinkler, således at borgerne og det politiske system får det bedst mulige grundlag for en politik.

Betyder en almennyttig social sektor at vi lukker op for hat-tedamerne igen og under-graver alt hvad der hedder kamp for rimelige løn- og arbejdsforhold på det sociale område? Det vil jeg mene er langtfra tilfældet. Det sociale område er i dag præget af lavt betalt arbejde og arbejdsforhold der er ofte er under al kritik og som betyder en helt uantagelig nedslidning af personalet. Den kooperative sektor i Danmark har traditionelt lagt vægt på at vise at man godt kan konkurrere også når løn- og arbejdsforhold er helt i orden.

En af grundene hertil er at den kooperative ejerform åbner mulighed for en mere demokratisk struktur og mere engagement fra medarbejderne. Enten den formelle struktur er en konstruktion med fonde (som normalt i Danmark) eller der er tale om at medarbejderne direkte ejer virksomheden (som fx i Italien), er det vigtigt at pointere at et kooperativt ejerskab på ingen måde overflødiggør fagforeningen. I Italien er medlemmer af sociale kooperativer da også medlemmer af de samme fagforeninger som de offentlig ansatte der arbejder i de samme funktioner. Det formelle ejerskab giver en frihed i arbejdet, men det er stadig det offentlige der er modparten når de grundlæggende økonomiske vilkår skal forhandles.

Det er derfor en vigtig forudsætning for at en almennyttig social sektor kan fungere, at de ansatte organiseres i samme fagforening som de ansatte i den offentlige sociale sektor. Det er dog vanskeligt at opnå samme ansættelsestryghed i den kooperative form som man kan ved offentlig ansættelse.

Sociale kooperativer

Blandt de forskellige modeller for almennyttig virksomhed er en af de mere interessante det sociale kooperativ, som i de sidste årtier har bredt sig i de fleste europæiske lande, og især i Italien og Spanien. Når de særlig er kommet i disse områder, med udspring i Norditalien og Katalonien, er det fordi der her er sket en høj grad af modernisering af produktion og samfund uden at det sociale system er fulgt med, så de sociale behov på den måde er kommet til at springe i øjnene. Samtidig har der i disse områder været en tradition for kooperativer på andre områder som stadig har været levende, således at denne virksomhedsmodel har været ved hånden. I andre lande er sociale kooperativer – eller foreninger som det ofte kaldes – især dannet af brugere eller forældre som ønskede at gøre en indsats på deres område. Men endelig har der – og det er værd at bemærke – været helt specielle omstændigheder som har gjort at udviklingen af en ny form for sociale kooperativer er blevet favoriseret. For det er først når man har de sociale kooperativer på banen, det er muligt at konstatere at der er fordele ved dem.

I Danmark kender vi i dag mest til kooperativ virksomhed hvor det er brugerne, kunderne eller leverandørerne der er medlemmer. Sådan er Brugsen organiseret, og det gælder også de fleste mejerier og slagterier, og en del boligforeninger. Der er imidlertid også stadig en del virksomheder som ejes af *medarbejderne* på andelsbasis, eller af fonde som har til formål at give medarbejderne en betydelig indflydelse på deres arbejdsplads, og tidligere var dette en mere betydelig sektor. Man talte før krigen om arbejderbevægelsens tre grene, partiet (dvs Socialdemokratiet), fagbevægelsen og Kooperationen – den socialdemokratiske form for socialisering. I Danmark kunne en del af disse virksomheder dog ikke følge med udviklingen og blev afviklet for nogle ti år siden, men i andre europæiske områder har udviklingen været anderledes. I dag er formen ikke så brugt, det sker endda man bruger aktieselskabsformen når der i virkeligheden er tale om noget man kunne kalde et forklædt andelsselskab.

På det sociale område kender man til brugerkooperativer i form af forældre børnehaver i bla Sverige, Tyskland og Frankrig, mens der især i sidstnævnte land er en stor social sektor der drives af brugerforeninger, herhjemme begynder vi at høre om ældrekollektiver, med kælenavnet "olle-kolle", og på børneområdet er der åbnet muligheder for at puljeinstitutioner kan have noget af denne karakter. Med brugerne som ejere kan man opnå en høj grad af brugerindflydelse, det er i virkeligheden en fælles form for "gør-det-selv". Den form for kooperativer der er udviklet i Italien og Spanien er imidlertid sådanne som er ejet og drevet af medarbejderne, de driver social service ved en kontrakt med en social myndighed og er dermed en parallel til de kommercielle firmaer som i 1990'erne er begyndt at optræde som leverandører af social service i Sverige.

Men den kooperative form er non-profit og fremmer dermed det sociale engagement, og giver rum for dem der brænder for sagen. Den giver medarbejderen en stærkere stilling som fagperson: En vis ret til at have en egen mening om det sociale arbejde og udvikle det åbent og selvstændigt. En modsætning mellem medarbejder og ledelse, som det er meget vanskeligt at undgå i et hierarkisk system, er der derimod ikke det samme grundlag for.

I det følgende videregives nogle erfaringer med medarbejderejede sociale kooperativer i *Ravenna*, som ligger i regionen Emilia-Romagna i Norditalien, og med brugerejede kooperativer i *Helsingborg*. Det sociale kooperativ viser sig ved nærmere betragtning at være en form for organisation som er meget fleksibel og som rummer muligheder for at organisere sociale servicetilbud på flere forskellige måder.

Et *medarbejderejet socialt kooperativ* ikke altid lig med en bestemt social service, men det enkelte kooperativ kan drive flere servicetilbud, og det kan desuden virke som leverandør af arbejdskraft til kommunale tilbud. Denne struktur giver fordele for begge parter: Kooperativet er ikke så afhængigt af at få en bestemt kontrakt om en service forlænget fordi det har en række forskel-

lige aktiviteter i gang, og medarbejderen har mulighed for at flytte til andre af disse, lære forskellige ting og avancere. Medarbejderen har på den måde en styrke overfor den sociale myndighed, og kooperativet kan støtte det enkelte medlem på forskellig måde.

Der er også store fordele for myndighederne ved at anvende denne form for organisation: De slipper for den personaleadministration som kooperativet overtager, det er kooperativets problem at bemane funktionerne og klare problemer ved sygdom, og udvikle medlemmernes moral i forhold hertil og i forhold til arbejdet i det hele taget. Myndighederne opnår også en høj grad af fleksibilitet, idet de kan udvide eller indskrænke aktiviteten uden at skulle ansætte og afskedige folk. Kooperativet klarer alle de problemer, og her må man fordele medlemmerne så vidt muligt efter om de ønsker mere eller mindre beskæftigelse.

De meget høje fraværprocenter, som ofte ses i en offentlig social service når organisationen ikke fungerer godt, kendes overhovedet ikke i kooperativverdenen, hvor det at man er medlem er en naturlig basis for ansvar og solidaritet med kolleger. Der er også fordele for samfundet, som de politikere jeg taler med understreger: Med denne sektor udvikles der en selvstændig social kraft i samfundet, og meningsdannelsen på det sociale område får flere centre.

Et brugerejet socialt kooperativ kan betragtes som en særlig måde at indføre en høj grad af brugerindflydelse og brugerselvforvaltning der åbner for en aktiv brugerrolle, samtidig med at myndighederne opnår samme fordele som de gør ved medarbejderejede kooperativer, og slipper for problemer ved personalets sygdom og for personaleadministration i det hele taget. Det er derfor en billig måde at opnå et resultat der i høj grad følger brugernes ønsker og sikrer mod klientgørelse. *Empowerment* er ved at blive det nye modebegreb i social politik. Ved at arbejde med kooperativer, hvor både medarbejder og klient kan få friere råderum, kommer man i denne retning. I Helsingborg finder vi en række brugerejede kooperativer. Som det mest perspektivrige er der dér under overskriften *koop-*

erativ bydel startet et forsøg, hvor de vil finde metoder til at give hele forvaltningen af dagligdagen tilbage til borgerne selv i lokalområdet, og dermed gøre dette levende igen.

Der er imidlertid også mulige ulemper som det er vigtigt at undgå hvis sociale kooperativer skal have en chance for at slå an: Først og fremmest må det undgås at kooperativformen benyttes til at svække socialarbejdernes lønforhold. Det må kunne ske som i Italien ved at også de medarbejderejede kooperativs medlemmer står i de samme fagforeninger og bliver indpasset i forhandlinger på linie med de ansatte socialarbejdere, selv om de strengt taget ikke er lønarbejdere. Der er selvfølgelig nogle problemer. Det må afgøres hvornår det er formanden for kooperativet og hvornår det er den faglige tillidsmand der repræsenterer medlemmet. Det må endvidere stå klart at det er de betalende myndigheder som fagforeningen forhandler med - der er ikke meget idé i at forhandle med den formelle arbejdsgiver, kooperativet, for det er jo arbejderne selv.

Når man skal vurdere fordele og risici for medarbejderne ved at man går fra offentlig drift af social service til privat drift - fx sociale kooperativer - må man først og fremmest skelne mellem en situation med arbejdsløshed og en situation med mangel på arbejdskraft. Når der er arbejdsløshed er der stor risiko for at en ændret driftsform bruges som anledning til at forringe vilkårene, men også til at prøve at øge beskæftigelsen.

Det var netop tilfældet i Italien i 1980'erne, hvor introduktionen af sociale kooperativer kom til at betyde meget mindre løn for socialarbejderne. Senere er denne forskel dog rettet meget op. Anvendelsen af sociale kooperativer betød imidlertid også at der blev skabt en beskæftigelse, som der ellers ikke ville have været basis for.

Ved mangel på arbejdskraft er der derimod mulighed for at en mere effektiv arbejdsform kan benyttes som anledning til at forbedre forholdene for de ansatte, hvis den faglige organisation er i stand til at udnytte situationen.

Medarbejder kooperativer – en slags selvstyrende grupper

Baggrunden for social Kooperation i Ravenna

Når man spørger hvorfor kooperativer spiller så stor en rolle i det sociale arbejde i Ravenna, får man det svar at Kooperationen har mere end 100 års historie i denne del af Italien, at det var netop i dette område landarbejderne først satte sig op mod jordejerne, som tit var kirken, og dannede de første landbrugskooperativer, og at kooperative virksomheder stadig spiller en stor rolle på de fleste områder af produktion og handel i Emilia-Romagna, og specielt i Ravenna-området. Ravenna havde før Italiens samling hørt til Pavestaten, og da kirken var både myndighed og jordejer, gav dette grobunden for fremvæksten af en stærkt antiklerikal holdning som stadig i dag præger disse områder.

Det er alt sammen meget rigtigt, men alligevel var der ikke ét socialt kooperativ i Ravenna i 1980, og de to landsdækkende kooperativforbund havde store vanskeligheder med at få stablet de første eksemplarer på benene i de følgende år. Det var den sociale myndighed (1) der opfordrede kooperativforbundene til at tage det sociale område op, og grunden til at den gjorde det var at der først i 1980'erne blev indført et offentligt ansættelsesstop i Italien i et forsøg på at styre den offentlige økonomi. Ravenna kommune ønskede imidlertid at fortsætte den udvikling af social service der var startet i det foregående årti, og så sociale kooperativer som en mulighed for at skaffe den nødvendige arbejdskraft. De katolske foreninger, som andre steder havde en udvikling i denne periode, fik af de nævnte historiske grunde ikke fodfæste i Ravenna.

Guiseppe Matteucci fra det katolske kooperativforbund "Unione" fortæller at da man havde fået henvendelsen fra den sociale myndighed tog det seks måneder at samle de ni kvinder der som minimum skulle til for at danne det første hjemmehjælperkooperativ, og så faldt de to endda fra i sidste øjeblik, så der gik yderligere to måneder før dette kooperativ var klar. Man var i

Pavia for at se hvordan sådan noget kunne lade sig gøre, for i andre dele af Norditalien hvor det offentlige ikke havde været så aktivt med at udbygge den sociale service var de første sociale kooperativer opstået fra neden, dannet af folk der mente at der var nogle nye sociale behov der skulle opfyldes.

Det er svært at vurdere hvor stor betydning det offentlige ansættelsesstop fik for udviklingen af den sociale Kooperation i Italien. De første sociale kooperativer var som nævnt blevet til i årene forinden på baggrund af de mange uopfyldte behov, og de sociale kooperativer er jo en del af den tredje sektor som i det hele taget havde fremgang i 1980'erne, ikke blot i Italien men i alle europæiske lande. I de nordligere mere katolske dele af Italien har kooperativerne deres oprindelse i det frivillige sociale arbejde, men hvad angår Ravenna er der ingen tvivl om at det offentlige ansættelsesstop var den afgørende grund til at de sociale kooperativer blev etableret og hurtigt fik et stort omfang.

Man kan generalisere denne historie og dermed opnå en forståelse for hvorfor det er vanskeligt at få sociale kooperativer ind i debatten som alternativ til offentlig sociale service i Danmark. Hvorfor tænker man kun på kommerciel virksomhed når der foreslås alternativer til den offentlige organisationsform? Hvorfor er der i en vis forstand ikke andre alternativer? – Ja hvilke skulle de være? Man kunne forestille sig den traditionelle Kooperation kom på banen som, eller at en ny Kooperation blev dannet. Begge dele ser vi eksempler på i Italien.

Men den gamle Kooperation i Danmark har specialiseret sig så langt væk fra det sociale område og de nye behov i samfundet at den ikke kan få øje på dem. Landbrugskooperationen er blevet en koncern, og det vigtigste formål der er tilbage af arbejderkooperationen er at fremstille analyser af den økonomiske politik og dens råderum i Arbejderbevægelsens Erhvervsråd. Selv om den har taget fat på at analysere muligheder inspireret af udviklingen i Italien, er der så lidt forståelse for dette i baglandet at de synes umulige at realisere (Bengtsson & Hulgård 2001).

Det synes som om hvert land i Europa, og når det drejer sig om større stater skal man måske sige hvert lokalområde eller hver region, har sine historiske forudsætninger som bestemmer spektret af muligheder for at aktualisere en organisationsform som den kooperative. Ligeledes har hver situation sine specifikke faktorer der bestemmer om det er muligt at udnytte forudsætningerne i handling. De historiske forudsætninger i Ravenna var således at den kooperative bevægelse stadig var massivt til stede i erhvervs- liv og med forbindelser til politiske partier, både socialistiske og borgerlige. Men selv med disse massive forudsætninger var der ikke sket noget uden den situationelle komponent var til stede. Det offentlige ansættelsesstop gav en konkret grund til at benytte den kooperative organisationsform også på det sociale område. Uden denne banale og helt situationsbestemte grund – at omgå en stat- lig lovgivning – var der ikke sket så meget så hurtigt. Og uden de sociale kooperativers massive tilstedeværelse er det ikke sikkert at denne form havde kunnet sammenlignes så direkte med den kom- munale som et alternativ.

Historien er baggrund for at sociale kooperativer i Ravenna ofte har en anden funktion end man finder mange andre steder i Italien og i andre lande. Umiddelbart vil de fleste nok forvente at et koop- erativ er rammen om et bestemt socialt tilbud, som foregår et bestemt sted eller hvor socialarbejderne udgår fra en bestemt cen- tral. I Ravenna er arbejdssted og socialt tilbud dog ofte en ting, socialt kooperativ noget helt andet. I mange tilfælde er deres funk- tion at levere arbejdskraft til en offentlig social service hvor leder- staben er ansat af myndigheden. Man finder (som vi skal se i det følgende) en institution hvor de forskellige faggrupper kommer fra forskellige kooperativer, eller tilbud som flere kooperativer arbe- jder sammen om. Loven fra 1993 om sociale kooperativer deler dem op i type A der producerer social service, og type B der skaber arbejdspladser for handicappede, og udelukker dermed at et socialt kooperativ har begge funktioner samtidig. Hvorfor man har villet udelukke denne kombination kan jeg ikke sige, men som det

administreres i Ravenna er det en rent formel og teknisk opdeling, for på det samme værksted kan man finde arbejdskraft der tilhører et kooperativ af type A og andre der tilhører et af type B. I øvrigt har en regional lov nu åbnet for en vis blanding af de to typer.

Kooperativernes udvikling

I de første år så den offentlige myndighed de sociale kooperativer som en måde at skaffe arbejdskraft på, mens de to store kooperativforbund og politikerne så dem som en måde at skabe arbejdspladser. Da der netop i disse år ikke skabtes mange andre arbejdspladser, betød dette hensyn til beskæftigelsen meget. Også det venstreorienterede Lega og socialistpartiet (som dengang hed kommunister) så positivt på oprettelsen af sociale kooperativer, selv om ansættelse af personer i det offentlige til de samme jobs ville have betydet mere sikre ansættelsesforhold og betydelig højere løn. Men netop disse forhold gjorde at det var helt afgørende at standse den offentlige sektors vækst. En udvidelse af det offentlige var i den grad urealistisk at hensynet til beskæftigelsen måtte være det afgørende.

På et tidspunkt i 1980'erne var kooperativerne på det sociale område så veletablerede i Ravenna og andre steder i det nordlige Italien, at forbundene fik en interesse i at bevare dette virksomhedsområde også hvis det på et tidspunkt skulle blive muligt at øge antallet af offentligt ansatte igen. De søgte derfor at få givet kooperativerne en bredere og mere central rolle, så de ikke blot skulle levere arbejdskraft men også stå for *organisationen* af et servicetilbud. Samtidig var den sociale myndighed også blevet interesseret i at bevare systemet med sociale kooperativer på grund af den fleksibilitet det gav og fordi det befriede det offentlige for en række personaleproblemer, og den var derfor også positiv overfor at de skulle have en større rolle.

En anden måde de sociale kooperativer kunne gøre sig betydningsfulde på var ved at komme med investeringer, hvorved de er

med til at løse et problem som er meget påtrængende for de fleste italienske kommuner. Det kunne de gøre ved at spare op selv, og kooperativernes motiv for at spare op og investere i institutioner er at de derved sikrer sig arbejdspladser. Med de store kooperativforbund i ryggen var der imidlertid også mulighed for at skaffe kapital, dels direkte fra dem, dels ved at man kunne få billigere banklån når forbundene garanterede, da bankerne betragter disse forbund som mere sikre garantier end de offentlige myndigheder!

Et kooperativ kan også få en større rolle ved selv at analysere en situation og afdække et socialt behov, og så udarbejde et forslag til hvad der kan gøres ved det. I Ravenna er der dannet et kooperativ af akademikere - universiteterne uddanner mange flere end der er stillinger til indenfor de egentlige akademiske områder - som har defineret denne meget selvstændige rolle til sig selv. Den foregående udvikling af sociale kooperativer har uden tvivl været en væsentlig forudsætning for at dette har kunnet lade sig gøre. Når man kan finde en organisationsform der anvendes i forvejen og samtidig er som skabt til den aktive rolle, er der en naturlig basis for at etablere projekter der kan tages positivt op af den sociale myndighed og for at undgå at komme på kollisionskurs med den.

Som det fremgår er de fleste kooperativer i Italien organiseret i to store forbund, det katolske Confcooperative som også kaldes Unione, og det venstreorienterede Lega delle Cooperative ("ja sikke et navn", som den lokale direktør sagde med et skævt smil, men det er selvfølgelig slået fast længe før der var noget der hed Lega Nord og har intet med dette separatistiske parti at gøre). Enkelte af de katolske kooperativer er stærkt religiøst præget, men de fleste medlemmer af Unione-kooperativer er ikke mere kristne end flertallet af europæere er i dag, og der er ikke stor forskel på holdningen hos dem og i Lega-kooperativerne. Gennem hele udviklingen af sociale kooperativer har det offentlige imidlertid ført en nøje afbalanceret politik der har givet de to sider lige meget. Systemet har således også tjent til at holde en politisk balance på det sociale område.

Et særligt træk ved de sociale kooperativer i Ravenna er at de har dannet et antal *konsortier*, i nogle tilfælde tilskyndet af den sociale myndighed. De er gået sammen om konsortier for at løse opgaver der var for store for det enkelte kooperativ, enten det var at løse en social opgave eller det også har omfattet en investering. Endvidere er 13 kooperativer i Unione gået sammen i et konsortie, Solco (en forkortelse som danner ordet plovfure, hjulspor), som bla varetager administrationen og kontakten udadtil. Det har de behov for fordi de fleste af disse kooperativer er små, mens kooperativerne i Lega ikke har samme behov da de gennemgående er større.

I 1993 blev der gennemført en lov om sociale kooperativer som tillægges meget stor betydning i Italien og som menes at stimulere deres udvikling meget. Det fremhæves at loven giver dem en identitet. Loven giver dem endvidere en ret til at have ansvaret for og definere indholdet af en social service, på samme måde som private sociale organisationer har i Italien. Før denne lov måtte de kun arbejde på kommunens eller andre sociale myndigheders ansvar. Den giver dem desuden frihed fra at betale sociale afgifter, og de sociale kooperativer får på den måde forbedret deres konkurrenceevne med 20%. I Ravenna var situationen imidlertid den at allerede inden denne lov kom, stod de sociale kooperativer for så godt som alle sociale opgaver. Antallet af kommunalt ansatte er lille, og volontariat eller foreninger har aldrig haft samme betydning som i de fleste andre italienske byer. Det kooperative sociale personale i Ravenna er i dag flere gange større end det kommunale: Ca 600 arbejder i sociale kooperativer i området mod 130 på det sociale område i kommunen og sundhedsmyndigheden Usl.

Det fremgår af det foregående at de sociale kooperativer i Ravenna har fem forskellige funktioner i det sociale system:

- 1) de skaffer arbejdskraft til service der varetages af det offentlige.
- 2) de står selv for servicetilbud hvor de har en kontrakt med det offentlige.
- 3) de er med til at finansiere servicetilbud.

- 4) gennem ligevægten og samarbejdet mellem katolske og socialisteiske kooperativer skabes en bred politisk basis for det sociale arbejde.
- 5) de analyserer behov og foreslår nye servicetilbud som de er i stand til at udføre.

I overskriften kaldtes medarbejderkooperativerne en slags selvstyrende grupper. Punkterne 1, 2, 3, 5 betegner en stigende grad af selvstyre og selvstændighed hos disse enheder, hvor de starter med blot at styre personaleforhold, for hen ad vejen at få stadig flere opgaver ind under selvstyret. Der vil dog stadig være funktioner der kræver en stærk ledelse, fx plejehjem, og her viser det sig at kooperativformen kan styrke ledelsesfunktionen i den centrale dimension der handler om kvalitet. I de følgende afsnit skal vi se eksempler på disse fem funktioner.

Kooperativ som leverandør af arbejdskraft

I en bydel udenfor den ældre del af Ravenna ligger plejehjemmet "Galla Placidia" (opkaldt efter en kejserinde fra 400-tallet) i store bygninger. På italiensk betegnes det beskyttet bolig, men det er hvad vi ville kalde et plejehjem. Indvendig præges huset af en spisesal der går op gennem to etager, hvor et galleri i 1 sals højde som er gjort bredt i de fire hjørner giver plads til gruppeaktiviteter. Der sidder forskellige grupper i gang med forskellige aktiviteter, og foruden beboerne i huset er der også slægtninge og andre frivillige med. Animatricen starter en gruppe med at tale om hvad dag det er i dag, ugedag, dato, måned, år, og så lægger hun for i en snak om kendte folk, som tager sit udgangspunkt i en række billeder som hun har taget med fra ugeblade. Alessandra Mussolini, diktatorens barnebarn som startede som fotomodel, omtales netop meget i denne uge fordi hun stiller op til borgmestervalget i Napoli. Samtalen er, som man kan forstå, meget elementær. Det vigtigste er at alle forstår mest muligt af den, og dermed støttes i at fastholde deres forståelse i det hele taget.

Huset har 54 plejehjemspladser, desuden er der 20 midlertidige pladser og 20 dagcenterpladser. Det er kun nogle få ledere der er offentligt ansat, mens de øvrige medarbejdere hører til forskellige kooperativer under konsortiet Solco. Bortset fra at det offentlige giver bedre løn og mere sikkerhed i ansættelsen og de derfor hellere ville være ansat der, mener de ansatte at systemet med kooperativer er godt, for det har skabt megen beskæftigelse man ellers ikke ville have haft. Det giver den ansatte nogle muligheder: Har man ikke længere lyst til at arbejde i denne institution, er der mulighed for at flytte over til et af de andre arbejdssteder hvor kooperativet har arbejde. Der er også store fordele for ledelsen: Den slipper for problemer med sygdom, for det er kooperativets opgave at sørge for at de forskellige funktioner er bemandet, og den slipper i det hele taget for megen administration.

Huset drives efter en filosofi hvor man søger at skabe en normal tilværelse for beboerne som de kan følge med til, og en atmosfære af nærhed og deltagelse ligesom i en familie. Dette lykkes så godt at man tydeligt mærker det når man er der. Der er ikke den stemning af håbløshed og forfald som man ofte oplever i et dansk plejehjem, og man ser ikke det ellers velkendte billede af beboere der bare sidder og stirrer ud i luften. Det lykkes at samle beboerne sammen med de frivillige slægtninge og andre omkring forskellige aktiviteter. De bedst fungerende i den gruppe der blev præsenteret til indledning, de dårligere fungerende omkring rent manuelle funktioner. Når beboerne holder ved lige hvad de kan og ikke bare bliver passet, bliver der en langt bedre atmosfære. Og der er tale om beboere der er lige så plejkrævende som dem man ser i et dansk plejehjem.

Metoden til at få Galla Placidia til at fungere sådan er et projekt der bla udmøntes i et system af møder hvor man diskuterer den enkelte aktivitet med en ansvarlig for området, og efteruddannelse der giver socialarbejderne mulighed for at komme videre i deres arbejde. Et særligt problem er det selvfølgelig hvordan man undgår at det sygeplejemæssige arbejde kommer til at dominere

billedet. Dette sker nemt da det er et omfattende arbejde, og udføres af en veletableret og anerkendt faggruppe, men hvis sygeplejen dominerer beboernes liv er det svært at undgå håbløsheden. Det er en stadig kamp at gøre beboerens aktive liv til hovedsagen, men ledelsen er konstant opmærksom på at dette er meningen og kæmper ivrigt herfor. Ligeledes er det vigtigt at de frivillige der kommer, deltager i programmet og ikke kommer til at modarbejde det. De deltager i beskæftigelsen, men ikke i plejen af beboerne da det er professionelt arbejde. Personalet er ikke ked af at der er frivillige med, og fagforeningerne er ikke imod det, for ingen venter at denne indsats ville blive erstattet af ansat arbejdskraft hvis den ikke var der. Den opleves derfor kun som en støtte og aflastning, og de ansatte oplever at den er med til at gøre atmosfæren mere menneskelig.

Galla Placidia er således et eksempel på en kommunal organisation som drives med nogle få kommunalt ansatte ledere og i øvrigt med arbejdskraft fra kooperativer. Filosofien er defineret af den kommunale leder og gennemføres af ledergruppen, som også tilrettelægger den løbende efteruddannelse. Kooperativernes rolle er her udelukkende at levere arbejdskraft. Denne struktur betyder at forholdet mellem ledelse og arbejdskraft (som er medlemmer af kooperativer, ikke ansatte af ledelsen) ikke kommer til at indeholde alle de administrative elementer som en traditionel ansættelsesform omfatter, således at ledelsen mere kan koncentrere sig om at opnå den kvalitet af arbejdet som man ønsker. Ledelsesformen kan således bedst karakteriseres som projektledelse. Tilrettelæggelsen af arbejdet er overladt til kooperativernes medlemmer, mens ledelsen koncentrerer sin rolle om at give projekterne liv. Det sker på regelmæssige møder med personalegrupper, hvor projekter udvikles og efterfølgende evalueres. Ved at fjerne de administrativt kontrollerende funktioner fra forholdet mellem ledelse og medarbejdere er kooperativstrukturen med til at muliggøre at projekterne bliver målrettet mod udvikling af kvalitet.

Også en række funktioner i den centrale administration på det sociale område varetages på samme måde af sociale kooperativer. Således duplikeres og trykkes alt materiale i et "Centro Stampa" (en trykcentral) som drives således. Nogle pædagoger og nogle fysisk handicappede, de fleste i kørestol, sørger for denne funktion. Denne kopiering drives ikke som en selvstændig forretning, det er kun arbejdskraften der leveres af kooperativet. Ligeledes er de fleste af de psykologer der arbejder i administrationen fra et socialt kooperativ, kun lederen af denne funktion er ansat af kommunen.

Kooperativer som står for en service

San Vitale var til for nylig navnet på et stort kooperativ der hører til Lega, men det er nu omdannet til et konsortie og delt op i flere kooperativer for at gøre det enkelte kooperativ mere overskueligt for medlemmerne. San Vitale leverer ikke blot arbejdskraft til sociale institutioner på den måde som vi så et eksempel på i foregående afsnit, man driver hele sociale servicetilbud efter aftale med den sociale myndighed. Man forhandler sig frem til en kontrakt i det enkelte tilfælde. San Vitale driver blandt andet en række aktiviteter der har til formål at skabe arbejdspladser til handicappede, nemlig to parkeringspladser, en cykeludlejning, to landbrugsvirksomheder og to systuer med tilknyttede butikker, ligesom man har arbejde med at samle affald for kommunerne. Der er i alt 280 medlemmer, 70 ansatte og et mindre antal frivillige som medvirker ved forskellige særlige lejligheder, deraf godt 10 regelmæssigt. Konsortiet er delt i fire kooperativer, to af type A og to af type B. Kooperativerne har stærke navne, som de udtrykker det: La Formica (myren), Insieme (sammen), Lo Stelo (stilken) og Quadrofoglio (firkløver), mens konsortiets navn er efter den meget betydningsfulde lokale helgen San Vitale.

San Vitales primære formål er at skabe arbejdspladser til personer der har svært ved at skaffe sig arbejde på det almindelige arbejdsmarked på grund af handicap. Desuden tilbydes beskæftigelse til et antal handicappede der er for lidt produktive til at

indgå som medlemmer. Ved at kombinere medlemmer fra type A og B kooperativer opnås en høj grad af fleksibilitet: Således kan man på det lille læderværksted "Matacanto" (sindssyg sang) i den indre by beskæftige nogle stærkt handicappede medlemmer ved hjælp af medlemmer af et type A-kooperativ, samtidig med at den tilknyttede butik bliver passet af en pige med et mindre betydningsfuldt handicap fra et type B-kooperativ. Også på systuen "Il filo di Arianna" (Ariadnes tråd) benytter man denne kombination, og de beskæftigede handicappede får ved siden af deres pension en såkaldt terapeutisk løn på 2000 lire/timen.

Når det er lykkedes at skabe så mange arbejdspladser for handicappede, er det blandt andet fordi kommunen og sundhedsvæsenet har brugt de sociale kooperativer meget. Man kan godt mærke den finansielle krise som det offentlige er kommet ind i, og den betyder at man må søge nye markeder. Kooperativforbundet Lega har store muligheder for at støtte San Vitale med dette, og det har fået resultater. Systuerne er begyndt at eksportere til Tyskland, og på landbrugsvirksomhederne har man undersøgt om det var muligt at gå over til økologisk produktion, men her er man hæmmet af at ligge i et område for tæt på byen og industrierne. Det betyder at selv om produkterne i øvrigt lever op til alle krav og er af meget høj kvalitet kan de ikke få Ø-mærket, og det er umuligt at markedsføre "mellemting" der ikke er 100% økologiske. Dette er blot eksempler, også på mange andre måder er man ved at omstille til barskere markedsforhold, men det er svært at gøre i en tid hvor også det private marked skrumper ind.

I Lega findes desuden det lidt større sociale kooperativ "Il Cerchio" (cirklen) med 350 medlemmer og det lille Libra som vi skal høre mere om i et senere afsnit. Kooperativerne i Unione er mindre, et af de få der er stærkt religiøst præget er "La Pieve" (Landsbykirken). De der går ind i La Pieve som medlemmer arbejder i mange tilfælde 12-15 timer om dagen i hele ugen og gør således indsatsen her til deres liv. La Pieve driver gartneri og jord-

brug et par steder, to blomsterbutikker, et trykkeri og en butik hvor produkterne herfra sælges, og et værksted med tilhørende butik hvor der fremstilles rammer. De fleste af La Pieves aktiviteter foregår i landsbyer i omegnen af Ravenna, og de får i nogle tilfælde stillet lokaler til rådighed af kirken. I begyndelsen var disse lokaler gratis, men nu begynder man at opleve at kirken forlanger leje for dem.

På gartnerierne beskæftiges psykisk udviklingshæmmede som får en terapeutisk løn, og La Pieve får et beløb af den sociale myndighed for at beskæftige dem om dagen og give dem måltider. Også på rammeværkstedet er der stærkt udviklingshæmmede, og her er der også en militærnægter. Disse produktioner egner sig til at tage de stærkt handicappede med, og med de beløb som myndighederne betaler for at de bliver beskæftigede og det salg der er, skal værkstedet løbe rundt. På papirværkstedet er der derimod tale om en mere krævende produktion der ikke egner sig for fysisk handicappede. Her beskæftiger man personer der kommer ud af fængsel og som har brug for at få et job for at starte en mere stabil tilværelse. Det er også muligt i nogle tilfælde at slippe for en del af en fængselsstraf, hvis man er sikret et job.

Et andet kooperativ som hører til Solco er "Solidarietà" som handler med gamle møbler i en fabriksbygning lige uden for byen, og som også sætter nogle af dem i stand i et lille værksted samt fremstiller nye efter gammel design. Solidarietà beskæftiger også tidligere kriminelle, og tager desuden tidligere narkomaner som er med i et afvænningsprogram.

Da jeg besøger kooperativet kommer der netop en medarbejder fra afvænningsstedet Saman med to af deres klienter og aftaler at de kan arbejde i Solidarietà for en periode. Der skal holdes øje med dem, og man finder frem til at det i middagspausen kan klares ved at et medlem tager dem med hjem til middag. Også Solidarietà mærker de økonomisk trange tider, var det etableret i dag havde man nok kaldt det "Produttività ed Efficienza" siger de med et glimt i øjet.

Med til at finansiere den sociale indsats

Skønt de sociale kooperativer er underlagt nogle begrænsninger med hensyn til kapital, er det alligevel muligt for dem at sætte en del af deres overskud i virksomheden og denne del beskattes ikke. Il Cerchio har således købt en større villa som benyttes til mini-institution til 6 større børn og dagophold for en. Med dette arrangement får kommunen stillet en bygning til rådighed og Il Cerchio får direkte sikret arbejdspladserne for syv medlemmer, men først og fremmest er det med til at give et generelt godt forhold mellem Il Cerchio og den sociale myndighed.

"La Fenice" (fugl fønix som institutionen hedder) er bemanded 24 timer i døgnet, der er mest personale om eftermiddagen hvor de læser lektier med børnene. Et medlem er leder, en har en social grunduddannelse og fem er pædagoger, og desuden er der en militærnægter. Mini-institutionen synes at fungere nogenlunde som en tilsvarende dansk. For selve institutionens daglige virksomhed betyder det meget at personalet her er medlemmer og ikke ansatte. De stiller flere krav til hinanden, og overlader ikke hele ansvaret til ledelsen.

Konsortiet "Selenia" (måne) er et eksempel på at den kooperative verden har kunnet investere et meget betydeligt beløb i den sociale sektor. Det opstod fordi den sociale myndighed var begyndt at opføre et større kompleks med værksteder og boliger til handicappede, men da bygningerne stod næsten færdige ikke havde råd til at gøre dem helt færdige og indrette dem. Efter forhandlinger med de to kooperativforbund lykkedes det at skaffe kapital dels fra dem og dels gennem banklån som de garanterede. Der blev dannet et konsortie af kooperativer fra begge forbund, og det fik koncession på at drive centeret i 5 år, hvilket skulle være tilstrækkeligt til at det kan få gælden betalt ned.

Direktøren, Massimo Chiarello, er den eneste person der er ansat af konsortiet, og han slutter så aftaler med kooperativer og med Solco om bemanningen af de forskellige opgaver. Han har tidligere været leder på det private område, og mener det er noget

helt andet at lede i et konsortie af kooperativer. Hvert kooperativ har sin egen autonomi og det giver undertiden store problemer at få dem til at spille sammen. Det er hans oplevelse at medarbejderne har en større indflydelse her end på det private område, fordi de har deres kooperativ i ryggen. Alligevel vil han sige at det er en velegnet struktur, for den betyder større engagement fra medarbejderne og der kommer mere dynamik ind i organisationen.

En sidste måde som kooperativerne er med til at finansiere den sociale indsats, er gennem den kredit som de giver den sociale myndighed. Denne kredit fremkommer dels ved at kooperativerne får betaling for deres arbejde efter det er udført og gjort op, det vil sige efter 3 måneder. Imidlertid er myndigheden som regel bagud med betalingen fordi den mangler penge. Solcos direktør Riccardo Zoffoli beklager sig således over at man længe har været 8 måneder bagud og nu er ved at være oppe på et helt års forsinkelse med betalingen. Solco betaler medlemmerne af kooperativerne med det samme, og det betyder at de får store renteudgifter, og bankerne synes at nu er forsinkelsen ved at være for stor.

Desuden har myndighederne efter kooperativernes mening presset prisen for kooperativernes arbejde urimeligt ned. De ved at der er frihed for at betale sociale bidrag for arbejde i sociale kooperativer, og presser betalingen med dette beløb. Det betyder at når der udføres arbejde for det offentlige er der ikke medregnet det bidrag til det administrative arbejde som Solco nødvendigvis må have.

Med til at sikre den politiske balance

Den næsten ekstremt afbalancerede politik som det offentlige har ført, med lige meget til Lega og Unione kooperativer, har medvirket til at gøre det sociale område neutralt i forhold til de store politiske og organisationsmæssige modsætninger der er lokalt. Kooperativerne under de to forbund har fra starten fået nøjagtig lige meget på alle områder, der er således en mini-institution som drives af et kooperativ under Solco med nøjagtig samme kapacitet som La Fenice, osv.

Det er også den sociale myndighed der har opmuntret kooperativforbundene til at arbejde sammen. Den kooperative sektor betød i første omgang at lønningerne blev noget lavere end på det offentlige område, og som vi har set lykkes det også at presse betalingen for deres arbejde så det ofte bliver ydet til de rene lønomkostninger. I den forbindelse oplyser Sergio Ghinassi i Lega (han er nu blevet social rådmand i Ravenna) at myndighederne enkelte gange har foretrukket kooperativer udenfor de to forbund til at udføre opgaver. Det har drejet sig om foretagender som kun formelt var kooperativer, men reelt var rent kommercielle. I de tilfælde har det dog vist sig at de ikke kunne klare opgaven, og at man var nødt til at bede nogle regulære kooperativer om at overtage den, og myndigheden har tabt penge i disse tilfælde i stedet for at spare.

Der kan således ikke vindes mere ved at stimulere konkurrencen mellem kooperativer, tværtimod kan der argumenteres for at man har drevet prisen for langt ned, men der kan derimod vindes ved at fremme samarbejdet. Det har man ikke alene gjort hvor de to forbund var nødvendige for at finansiere store investeringer som i Selenia, men også i tilfælde hvor der ikke var samme tvingende grunde. Således har man fået etableret konsortiet "Mappamondo" (verdenskortet) med deltagelse af kooperativer fra begge sider.

Mappamondo står for integrationen af flygtninge i Ravenna. Konsortiet er konstrueret således at direktøren er den eneste ansatte og arbejdet fordeles mellem de deltagende kooperativer. Der er en information som kooperativet Libra står for (det skal præsenteres nærmere nedenfor), som er bemandet med 4 medlemmer, og 3 centre til modtagelse af flygtninge som bemandses med et varierende antal medlemmer fra Il Cerchio og Solco. Der medvirker også militærnægtere. Nogle medlemmer af Libra er desuden, foreløbig ubetalt, gået i gang med et projekt hvor de kontakter prostituerede. Om sommeren er der mange af dem langs hovedvejen der forbinder feriebyerne, og de fleste er helt unge albanere, senegalesere og andre som ofte opholder sig illegalt i landet og bliver tvunget til at prostituere sig af landsmænd.

Samarbejdet mellem kooperativer fra de to sider er væsentligt for et foretagende som Mappamondo. Holdningen til flygtninge er blevet meget negativ i Italien efter at der er kommet flere til landet, hvilket gør den politiske ligevægt absolut nødvendig i dette arbejde. Det er også den eneste måde at undgå at der kommer to organisationer på området, hvilket ville gøre dem for små til at fungere tilfredsstillende. Det er af mange grunde nødvendigt at samarbejde og få en langvarig kontinuert indsats med opbygning af viden på dette felt. Et arbejde som dette burde ellers have været i licitation, men det er lykkedes den sociale myndighed at finde en måde at undgå det.

Mappamondos direktør har tidligere arbejdet i den ikke-sociale del af kooperationen, og han synes den sociale er mere kompliceret. Direktøren i et sådant foretagende er med hans egne ord en risikofigur. De to forbund har forskellig holdning til deres arbejde, Solco medlemmerne betragter sig som arbejdskraft, men Lega medlemmerne ser sig selv som en slags selvstændige, og især i kooperativet Libra går højt de op i deres autonomi. Man må konstruere et klima af "sintonia" (samklang), mener han, for at få det til at fungere.

Kooperativet som initiativtager

En af følgerne af at de sociale kooperativer er blevet udførere af den sociale indsats i Ravenna, er at der hermed er åbnet for en måde at skabe socialt initiativ og sætte det i officielle rammer. Den unge generation i byen har også opdaget disse nye muligheder. Da jeg første gang kom for at træffe Solcos direktør var der således to unge piger som havde henvendt sig fordi de gerne ville oprette et kooperativ for at beskæftige handicappede. Ligeledes har vi set i det foregående at kooperativformen åbner for engagement og initiativ, som det fx afspejler sig i den indsats der gøres af det katolske La Pieve og den støtte de får af kirken ved at de kan låne bygninger.

Et af de meget aktive kooperativer er Libra (fri), der som nævnt er dannet af 30 medlemmer som alle har en højere eksamen i alle

mulige fag, fra sociologi til filosofi og sprog. Libras idé er at de helst vil lave projekter som de selv foreslår, projekterer og udfører. De er i høj grad styret af deres egne kriterier for hvad der er relevant, og derfor kommer de til at lave en del arbejde der ikke kan betales. Således udarbejdede Libra-medlemmerne Laura Gambi og Francesco Bonatesta sammen med Mamadou Gueye fra den senegalesiske forening i Ravenna en bog om Wolof sprog og kultur, et sprog fra Senegal der ikke før var blevet beskrevet. Udgivelsen af bogen blev støttet med tilskud fra regionen, men arbejdet med den var ubetalt. Det er ikke socialt arbejde i ordets traditionelle betydning, men det har stor betydning for senegalesernes identitet og for den måde man ser på dem. Vi kan bare tænke på den betydning nationalsprogene havde for de skandinaviske folk da de dannede nationale identiteter i 1800 tallet.

Andre Libra-medlemmer (Gianni Zaffagnini, Donatella Raggi, Elisabetta Viroli) har med støtte fra Ravenna kommune og en lang række private sponsorer udarbejdet en meget grundig social analyse af kvarteret S. Rocco-Montone som har udviklet sig siden 1950'erne og blevet befolket af tilflyttere fra Syditalien og som er et område hvor mange af byens problemer koncentrerer. På baggrund af denne analyse har man foreslået et projekt, Città del Sole (Solbyen), til støtte for helt unge i bydelen, og det har kooperativet så arbejdet med i en årrække. Siden er en lignende indsats sat i gang i den stærkt belastede kystby Lido Adriano, et feriested som specielt udenfor sæsonen bruges til at huse mange sociale klienter, de fleste tilflyttet fra Syditalien, eller indvandret fra Albanien eller andre lande, hvilket gør at der er mange problemer for skolebørn og unge. Også dette arbejde står Libra for.

Libra griber sit sociale arbejde videnskabeligt an, efter planer som jævnligt evalueres i lyset af de erfaringer der gøres. Mit besøg benyttes også som en anledning til at samle hele gruppen, de tre der arbejder i S. Rocco-Montone og de tre i Lido Adriano, og konfrontere erfaringen i lyset af teorien i projektet. Arbejdet har udviklet sig i de år man har været i gang. Tidligere lagdes stor vægt

på at have et åbent sted hvor mange unge fra kvarteret kunne komme og foretage aktiviteter sammen om eftermiddagen. Nu koncentrerer man sig mere om de få unge der har det største behov, men stedet er stadig åbent så deres kammerater også kan komme. Den unge som har behov for særlig støtte henvises af de sociale myndigheder, og efter en kort observationsfase lægger Città del Sole-medarbejderen en plan man arbejder efter og med mellemrum reviderer. Hver af medlemmerne har 3-4 unge at tage sig af.

Libras bydelsanalyse er fra 1993, og det er noget nyt at man ser kooperativet som en aktiv part der gør opmærksom på sociale problemer og stiller forslag til hvordan de kan løses. Det er en logisk følge af den gradvise udvikling af en selvstændig rolle for kooperativet, som startede med at de var nødvendige som leverandører af arbejdskraft, og fortsatte med at de også kom til at stå for hele servicetilbud. Denne nye udvikling hænger også logisk sammen med at de sociale kooperativer i Italien opfattes som nødvendige for at der er blevet skabt så mange jobs indenfor disse områder. Den aktive rolle er jo på en gang udtryk for et socialt engagement og en bestræbelse for at skabe jobs indenfor området. I begge kooperativforbund er der stor interesse for at fortsætte ad denne vej, og Solco har således netop udarbejdet et forslag om et alternativ til fængsel.

Også den sociale myndighed sætter pris på at kooperativerne er ved at udvikle denne nye rolle, og har de senere år opmuntret meget til det, fordi den på den måde får ikke blot en gruppe socialarbejdere der går til opgaverne med utroligt engagement og videnskabelig metodik, men også en kvalificeret modspiller og en udfordring for myndighederne. Den samme holdning findes hos politikerne på det sociale område, som i øvrigt ofte har deres baggrund i den kooperative verden. De ser de sociale kooperativs virksomhed, og ikke mindst den mest aktive del af denne, som en måde at skabe en folkelig opbakning omkring den sociale indsats, og et folkeligt pres for at udvikle denne, som man mener vanske-

ligt lader sig skabe hvis politikerne og de sociale myndigheder er de eneste aktører. Desuden lægger politikerne stadig stor vægt på de sociale kooperativers evne til at skabe beskæftigelse.

Bruger kooperativer – den absolutte brugerindflydelse

Baggrunden for social Kooperation i Helsingborg
Den kooperative arbejdsform blev allerede midt i 1970'erne taget i brug på et socialt område i Sverige, idet grupper af forældre begyndte at oprette kooperativer for at drive børnehaver for deres børn. Baggrunden herfor var at det ikke var muligt at skaffe plads i de kommunale børnehaver, men som regel blev forældrene tilfredse med den kooperative form og lod deres børn fortsætte også når de blev tilbudt kommunal plads.

Sidst i 1980'erne tog denne udvikling fart, og i de senere år er der oprettet forældre kooperativer i et hastigt tempo. I 1991 blev det også muligt for *medarbejderne* at drive børnehaver som kooperativ, men denne form er ikke blevet nær så almindelig som den forældrejede. De fleste af de kooperative børnehaver er små, med 12–20 børn. En mindre del af dem har en særlig pædagogisk profil som fx Montessori.

I et forældrekooperativ vælger medlemmerne en bestyrelse som har ansvaret for børnehavens drift og afgør hvor stor forældrebetalingen skal være, i gennemsnit betaler de 20% af driftsudgifterne. Lønningerne for det ansatte personale var tidligere ofte lidt højere end i de kommunale børnehaver, men nu er der en tendens til at lønniveauet nærmer sig det kommunale. Udgifterne for kommunen er lidt mindre end de er når den selv driver børnehaver, og udgiften for forældrene er også ofte mindre end den er i de kommunale børnehaver.

I udkantområder er forældre børnehaver blevet et udgangspunkt for samarbejde om at vitalisere det lokale samfund, og de har

således fået en bredere samfundsmæssig virkning her. Efter at man i Sverige er kommet ind på at lade private firmaer optræde som leverandører af social service på områderne ældre og børn, hvilket især er sket siden 1990, har kooperativ formen bredt sig til flere områder. Som det allersidste er man i Helsingborg begyndt at eksperimentere med, om kooperativformen kan bruges til at genskabe det nære samfund og standse udviklingen i retning af at alle skal passes af kommunal arbejdskraft.

Forældre organiserer børnehave

Kattarp er en tidligere landsby som i de senere år har udviklet sig til boligområde for Helsingborg. Da der er flyttet mange unge familier til kom behovet for børnehave meget pludseligt og kommunen oprettede en sådan. En kreds af forældre var imidlertid samtidig gået i gang med at planlægge en kooperativ børnehave fordi de foretrak en form hvor de selv spillede en mere aktiv rolle.

Formanden for kooperativet, Lennart Månsson, lægger vægt på at der er et andet forhold mellem forældre og institution når det er kooperativt. Forældrene er mere engagerede, og det kræves at de lægger et vist arbejde i børnehaven, på områder som administration og vedligeholdelse af bygninger og udearealer. Gennem kooperativet er forældrene arbejdsgiver for personalet. Når forældrene ikke er til stede om dagen, er det dog begrænset hvor meget der konkret kan lægges i denne rolle.

Antallet af børn i den kooperative børnehave er nu nået op på 28. Den er således noget større end de fleste kooperative børnehaver, men stadig en del mindre end de kommunale. Den er placeret i en gammel villa med en god atmosfære. Den lille størrelse er med til at skabe overskuelige forhold for børnene, og de voksne får lokale relationer gennem det arbejde der er med børnehaven. Prisen for at have sit barn i den er lidt mindre end i den kommunale fordi man sparer ved at forældrene giver en hånd med på de praktiske felter.

Den kooperative børnehave har betydet meget for den kommunale, mener man i Ödåkra servicenævn. Det ændrer hele holdnin-

gen at der ikke er monopol, de kommunale finder ud af at de også kan tage forældrene mere med og lytte til dem. På det seneste er kooperativet desuden blevet udgangspunkt for et initiativ til at bydelen bliver det andet forsøg i projektet "kooperativ bydel", som vi skal fortælle mere om et afsnit længere fremme.

Handicappede administrerer hjælperordning

Helsingborg Independent Living (Hil) startede i 1993 inspireret af lignende foretagender i Stockholm og Göteborg. Hil er et kooperativ hvis medlemmer alle er brugere af personlig assistance. I Sverige kan handicappede efter Loven om Støtte og Service fra 1993 få betalt hjælper i et antal timer, efter vurdering af kommunen og forsikringskassen (staten). Den handicappede ansætter og afskediger selv hjælpere, men lønadministrationen skal foretages af et godkendt foretagende, det kan være kommunen eller fx et kooperativ af brugerne selv. Hil hører til en særlig gruppe kooperativer, hvoraf det første, Stil i Stockholm, startede med independent living og fik en prøveordning længe før der var nogen lov. Gruppen udgiver et tidsskrift og har nogle fælles holdninger til independent living.

Ideen med at danne et kooperativ er at give brugerne den fulde magt over denne ordning, så det ikke i realiteten bliver en afdeling af kommunen. Der er nu 43 medlemmer i Hil, 27 udviklingshæmmede og 16 fysisk handicappede. De udviklingshæmmede er med fordi nogle af deres forældre har været aktive i forbindelse med Hils oprettelse, og stadig gør et arbejde for foreningen. De har ikke selv forudsætningerne for at deltage i bestyrelsesarbejde, men de har lige så meget glæde af at være virkelig selvstændige som andre. De fleste med personlig assistance har da også valgt at være medlemmer af Hil, mens kun en halv snes stykker får deres assistance administreret af kommunen.

Før loven om personlig assistance boede de fleste udviklingshæmmede i bofællesskaber hvor 4-5 delte en lejlighed og havde et par socialpædagoger tilknyttet, mens de fysisk handicappede

havde hjemmehjælp fra kommunen. Disse løsninger var imidlertid ikke nær så gode for disse grupper, for de var på personalets betingelser. Bofællesskaberne var først og fremmest personalets arbejdsplads, og blev ikke for alvor brugernes eget hjem. Kommunen havde et personale som de sendte, og det var begrænset hvilken indflydelse brugerne havde på det. Forældrene fortæller således at da de udviklingshæmmede boede i disse bofællesskaber, overnattede de ofte hos forældrene når de var på besøg. Det gør de aldrig mere, nu vil de hellere hjem til sig selv.

Hil har et kontor tæt på centrum hvor et par ansatte gør det administrative arbejde, og hvor der også regelmæssigt er rådgivning ved et af kooperativets medlemmer. Det enkelte medlem ansætter selv sin egen hjælper, kooperativet bistår kun med det praktiske. Det offentlige yder et beløb pr tilkendt time, og af det betaler Hil en timeløn til hjælperen, 15 kr til at dække udgifter til denne, og 15 kr går til kontorets drift. Der skal også være penge til at betale nogle måneders løn i forbindelse med afskedigelser. Det viser sig ved en sammenligning at Hil er billigere end den kommunale hjemmehjælp, samtidig med at man får råd til at ansætte en lidt bedre kvalificeret og dermed dyrere arbejdskraft til de udviklingshæmmede.

Det har ikke været noget problem at holde sammen på de to grupper medlemmer, fysisk handicappede og udviklingshæmmede. Tværtimod giver man udtryk for at det kan være en fordel at have de to forskellige grupper med, for den førstnævnte gruppe får derved et ansvar for den sidste. Handicaporganisationerne var først skeptiske overfor at handicappede selv dannede kooperativer til at forvalte hjælperordning, de var jo vant til at serviceyderen var en modpart og derfor lidt utrygge ved at man nu selv fik ansvaret lagt indenfor gruppen. Men efterhånden er de blevet så positive, så de nu nærmest opfatter det som deres egen idé, som nogle af forældrene fra Hil udtrykker det.

Kooperativ bydel

Helsingborg er den første by i Skandinavien der har vedtaget en virksomhedsidé og en vision, der skal styre al aktivitet i byen. Virksomhedsidéen definerer Helsingborg som en attraktiv by med langsigtet holdbar udvikling der bygger på lighed, demokratisk beslutning og aktivt borgerengagement. Visionen indeholder tre punkter: jeg kan leve i harmoni med naturen, jeg vokser og udvikles i fællesskab, jeg har magt over mit liv. En følge af disse visioner er at lokalområderne skal gøres attraktive og levende, og en radikal måde at gribe dette an på er projektet kooperativ bydel, som er en serie forsøg med forskellige metoder til at give forvaltningen tilbage til de mennesker der bor i et lokalområde.

Både socialdemokrater og borgerlige går ind for visionen, som man blandt andet har fundet nødvendig fordi flertallet er skiftet ved hvert valg gennem det sidste tiår. Begge sider går også ind for projektet kooperativ bydel, selv om de nok ser det lidt forskelligt. De borgerlige ser det som det nære samfund, socialdemokraterne som fælles ejendom. Projektet er i en tidlig fase, idet det første forsøg som kommunen og boligforeningerne har sat i gang, nu har kørt i et år, og det andet forsøg netop er under forberedelse. Der må være utallige måder man kunne forestille sig at virkeliggøre projektets ideer, og de to første er allerede meget forskellige.

Det første forsøg er i Ättekulla i Helsingborgs sydlige omegn. Det er et klart afgrænset område, hvor nye tre og fem etages udlejningsejendomme ligger i rækker med mindre træhuse ind imellem i en skøn blanding. For at give området en identitet og inspireret af dets navn ser man overalt symbolik der har med vikingetiden at gøre, hvis formsprog af en eller anden grund står godt til nutidens. Det knytter allerede forbindelsen bagud. Der er et stort boligområde men også en del industri i Ättekulla, ligesom der stadig er landbrugsområder tilbage hvor man gerne vil etablere økologisk drift. Der er oprettet en styregruppe for forsøget hvor der er repræsentanter for boligforeningerne og de lokale politikere i servicenævnet (Helsingborg er delt om i seks distrikter med hvert sit

servicenævn bestående af politikere, som er ansvarlig for distriktets kommunale service).

Det var vanskeligt at finde en projektleder for man ville ikke have en person med baggrund i det offentlige. I første ansøgningsrunde ansatte man ikke nogen, men ved et tilfælde faldt styregruppens formand over Eva Ingers der nu er ansat. Hun har drevet privat virksomhed i mange år, i form af kiosker, og er desuden socialdemokratisk medlem af byrådet. Med sin baggrund har hun nogle holdninger til hvordan projektet virkeliggøres. Først og fremmest holder hun på at den reelle udvikling må gå forud for den formelle. Derfor har hun nægtet at oprette nogen formelle kooperativer endnu, skønt styregruppen har vedtaget at der skal oprettes en økonomisk forening som det hedder på svensk. Men hun holder stædigt på at det reelle samarbejde må bygges op først og har taget nogle voldsomme konflikter med styregruppen over dette.

Et kærnepunkt for projektet i dets første år har været det vi på dansk ville kalde et aktiveringsprojekt. En halv snes personer har deltaget i dette projekt. I Sverige er der ligesom i Danmark lovgivning om aktivering, således at alle der er arbejdsløse eller får kontanthjælp skal deltage i kurser, arbejdsprojekter eller andet i perioder, men det har været aftalt med arbejdsformidlingen at de personer der kom med i kooperativ bydel projektet skulle komme frivilligt. De har altså også haft andre valgmuligheder. Aktiveringsprojektet er skræddersyet til den enkelte deltager, det eneste fælles er at de skal lære og foretage sig nogen ting som kan være til nytte i lokalsamfundet og hvor de samtidig lærer noget selv, og den enkelte skal selv definere sin aktivitet. Undervisningen omfatter tre punkter: Kommunikation hvor man lærer at udtrykke uenighed samtidig med respekt for andres synspunkter, du kan virkeliggøre din drøm, og: vi giver dig værktøjer til det.

Skønt projektet ikke har været i gang et år er man allerede i gang med mange planer og aktiviteter. Man er ved at etablere en økologisk bondegård og gøre sig tanker om hvordan disse aktiviteter kan indgå i den lokale helhed. Mange af de aktiviteter

man sætter i gang har overvejende symbolværdi, men det er måske også hvad der er størst behov for i en sådan forstad. En deltager er begyndt at grave områdets historie frem, og en har samlet en del af dets kunstnere for at lave udstilling og andre aktiviteter. Nogle af de lidt ældre deltagere har haft meget vanskeligt ved at finde på noget. En kvinde der hovedsagelig meldte sig for at lære mere svensk er begyndt at læse avis højt for ældre medborgere.

Flere af de unge deltagere i aktiveringsprojektet har kastet sig over dataområdet hvor de har lært sig en masse. Da skolens dataansvarlige holdt op netop som man skulle i gang med det store spring på dette felt, begyndte de at hjælpe lærerne med at finde sig til rette med edb. Det er en vanskelighed på mange skoler at de får en masse udstyr, men har svært ved at få lært at bruge det optimalt. Det er ikke nok at gå på et par kurser, der er brug for en i hverdagen der kan instruere, og en der kan lægge mange timer i at løse særlige problemer. Mange lærere spilder timevis med at køre rundt i noget de ikke kan på edb. Men selv om de unge her opfylder et klart erkendt behov, har det taget lang tid at få lov til at fungere, og at blive accepteret af lærerne således at de også benytter tilbudet.

Det er tanken at edb skal spille en stor rolle i vitaliseringen af Ättekulla. Der skal oprettes et intranet via telefonselskabets lyskabel i hele området så alle der har en pc øjeblikkeligt kan komme i kontakt med hinanden, og meddelelser kan komme ud. De fire datafolk i aktiveringsprojektet har netop været på besøg på Hackerakademiet i Malmø, og overvejer nu hvordan de kan få et samarbejde med dette private uddannelsessted som er meget avanceret.

I Kattarp, som ligger i byens modsatte ende, kommer initiativet til at gå med i kooperativ bydel som nævnt fra en gruppe beboere som allerede har oprettet en kooperativ børnehave. Også her er der dog en baggrund i et aktiveringsprojekt, det havde titlen Framtidsby 1997 og var et større EU-støttet projekt hvor Kattarp tilfældigvis var blevet udvalgt. I den forbindelse blev et halvt hun-

drede mennesker kontaktes for at skabe lokal aktivitet, og de der allerede havde dannet et børnehavekooperativ har så benyttet dette kontaktnet til at gå videre med tanker om kooperativ arbejdsform på flere kommunale områder.

Kattarp forsøget tegner til at blive meget anderledes end Ätekulla, idet man forestiller sig at begynde med at danne et formelt kooperativ som starter med at tage en bestemt aktivitet op. Visionen er imidlertid også her at alt det der sker i det kommunale system i dag med tiden skal overtages af den kooperative form. Gruppen mener der er sket en uheldig udvikling, hvor det politiske system og de offentlige væsener har overtaget initiativet fra borgerne. Det er blevet unaturligt selv at tage hånd om de store udfordringer, og det gør folk i lokalområdet magtesløse. Politikerne har længe talt om at den udvikling skal vendes, folk må gøres mere aktive med at løse deres egne problemer for i længden er der ikke råd til at udvikle en offentligt betalt service af den kvalitet som vi forventer, og sammen med socialnævnets ansatte har de holdt seminarer om afbureaukratisering og egenmagt.

Nu er der så dannet en initiativgruppe og man er kommet overens med servicenævnet om at holde et møde og blive enige om hvor projektet med at overtage den lokale service skal starte. Nu det bliver konkret mærker man megen usikkerhed hos politikerne og de ansatte, og der er mange spørgsmål der skal afklares, men holdningen til projektet er stadig positiv.

Hvorfor kooperativ?

I Danmark har det offentlige i den sidste menneskealder drevet det meste social service, enten direkte eller gennem private organisationer som blev holdt i meget kort snor ved hjælp af overenskomster. I andre lande har man imidlertid udviklet helt andre organisationsformer. Det er svært finde rationelle grunde bagved at kommunen, amtet, staten, private kommercielle, frivillige eller non-profit organisationer varetager den ene eller den anden sociale opgave. Når det diskuteres hvem der skal løse opgaverne frem-

føres der ganske vist argumenter for det ene eller det andet, som kan virke meget overbevisende hvis man i øvrigt er enig i dem. Holdningen hænger sammen med hvad man mener i forvejen og hvad man lever af, og undertiden også hvilket politisk standpunkt man har. Men ser man på hvordan det konkret er blevet afgjort hvem der skal stå for en service, viser det sig at tilfældighederne har spillet en langt større rolle end man som rationelt menneske kan lide at tænke på.

Kommunen er tit den første til at se et socialt behov og begynde at bygge en service op, men det er ikke altid den er i stand til at fortsætte. Italienerne fik økonomiske problemer i firserne og gennemførte et offentligt ansættelsesstop i et forsøg på at spare. Det lykkedes nu ikke så godt, for kommunerne fandt bare på at de kunne bruge arbejdskraft fra sociale kooperativer - og så havde vi en ny måde at organisere det sociale arbejde på. I Sverige kom den økonomiske krise noget senere og voldsommere. Her er man mere loyale mod staten, og for at spare på de store sociale serviceområder introducerede man private konkurrenter og fik på den måde prisen ned, også hos kommunen. Her blev den kommercielle leverandør alternativet.

Tankerne om at introducere private leverandører af social service i Danmark har en noget anden baggrund. Der har i en årrække været gjort et lobbyarbejde fra private firmaer som ISS og Falck for at skabe dette nye marked, og Erhvervsministeriet har peget på at der ville være mulighed for at bygge firmaer op som på længere sigt kunne give en eksport baseret på den danske viden på velfærdsområdet. Nogle kommuner ser måske ligesom svenskerne muligheder for at spare, eller for at forbedre kvaliteten af deres service på denne måde, mens andre lægger vægt på at der kan skabes valgfrihed. Alle disse ting kan der siges meget godt om.

Erfaringerne fra andre lande med bestiller - udfører model for social service viser imidlertid at der kan opnås meget mere. Som det fremgår af det ovenstående er der ikke mindst store muligheder i den kooperative form. Den kan bruges som i Ravenna til at

styrke det offentlige ved at gøre organisationen mere smidig og saglig samtidig med at den politiske kontrol styrkes, og til at skabe selvstændige udviklingscentre og åben adgang til at arbejde på det sociale område. Og den kan bruges som i Helsingborg til at give brugerne en aktiv rolle i den sociale service, og på den måde gøre den mere effektiv og bedre kvaliteten, og til at prøve sig frem med nye former for direkte lokalt ansvar for samfundet.

Den sociale service havde tidligere kun til formål at forsørge de udsatte, og kontrol for at undgå misbrug spillede en stor rolle for den måde den var indrettet, bla for at man foretrak det offentlige som udfører af sociale funktioner. Efterhånden som det bliver vigtigere at bruge den sociale sektor til at få løst problemerne så samfundet bliver stærkere, må man tage flere og flere forskellige metoder i brug. Alt taler for at kooperativet må være et vigtigt element at få med.

Litteratur

- Bengtsson, Steen & Hulgård, Lars (2001), *Denmark: Co-operative activity and community development*.
- I Carlo Borzaga & Jaques Defourny (eds.), *The Emergence of Social Enterprise*. London: Routledge.

Adresse på Kooperativet Libra:

Soc. coop. Libra arl, Via Zalamella 7, I - 48100 Ravenna.

Telefon: 0544 451 999

E-mail: libra@linknet.it

Slutnote

1. Jeg benytter udtrykket "den sociale myndighed" her og i det følgende fordi Ravenna Kommune ikke selv står for det sociale område, men har uddelegeret det til et konsortie bestående af kommunerne Ravenna, Cervia og Russi (to små nabokommuner) og sundheds organisationen Usl. Usl er en særlig italiensk konstruktion, et slags amt der hører under regionen og styres ret forretningsmæssigt. Konsortiet er dannet for at social og sundheds områderne kan administreres sammen, samtidig med at der er en vis demokratisk kontrol.

Finns det skillnader i medborgarkultur i Sverige?¹

Begreppet politisk kultur har fått alltmer utrymme i forskning kring politiska fenomen (Renshon & Duckitt, 2000, Pye, 2000). Skälen kan vara många, både pga världsomspännande förändringar mot demokrati efter kommunismens fall i Östeuropa (Pye 2000) eller mer nationella trender mot minskat politiska intresse (t ex Putnam, 2000; SOU 2000:1). Stora empiriska studier kring begreppet (t ex Inglehart, 1990; 1997; Putnam, 1993) har säkert också bidragit till intresset. Begreppet är intressant som förklaringsgrund till politiska skeenden, både på samhällsnivå och på individnivå (Pye, 2000). Politisk kultur ses som en bakomliggande faktor som påverkar både samhällets politiska institutioner och individens politiska beteende.

Den föreliggande studien utgör ett tentativt försök att studera regionala skillnader i politisk kultur i Sverige, med hjälp av data på kommun- och individnivå. Bakgrunden är att bl a graden av ideell organisering ser olika ut i olika delar av landet (Lundstedt & Wijkström, 1999). Ideell organisering kan ses som en form av socialt kapital (Coleman, 1990, Foley & Edwards, 1997) som

utifrån vissa demokratiteoretiska perspektiv anses som ett viktigt inslag i den politiska kulturen (Putnam, 2000).

Vad är då politisk kultur? Till skillnad från t ex nationer, politiska institutioner eller individer finns ingen formell organisation eller tydliga gränser (Renshon, et al., 2000). Vad är, för det första, kultur? Det beror bl a på vad som ska förklaras. Detta innebär att kultur måste bestämmas utifrån situationen, och att det finns många lager av kulturell identitet, t ex utifrån geografisk hemvist, kön, klass etc. Människor kan alltså ha multipla kulturella identiteter, som delvis överlappar, och gränserna för de olika identiteterna kan variera med vilken aspekt som för ögonblicket är i fokus (Renshon, et al., 2000). Två olika synsätt kan urskiljas, å ena sidan de som både innefattar kultur som "meningssystem", dvs värderingar, normer etc, och kulturella "artefakter", såsom sociala strukturer och handlingar, och, å andra sidan, de som enbart betonar kultur som meningssystem (Rohner, 1984).

Skillnaden kan sägas vara mellan "objektiv" och "subjektiv" kultur (Triandis, 1996). Senare tids antropologiska studier förefaller betona detta andra perspektiv (Renshon, et al, 2000). D'Andrade (1992) beskriver kultur *"as consisting of learned system of meaning... having representational, directive, and affective function, and capable of creating cultural entities and particular senses of reality"* (s 116).

Uttryckt på ett annat sätt kan kultur sägas innefatta gemensamma element som fungerar som kriterier för hur man uppfattar, tänker, värderar, kommunicerar och agerar bland dem som delar ett språk, en historisk period och ett geografiskt område (Triandis, 1996). Som "meningssystem" förser kulturer sina medlemmar med kognitiva scheman om deras gemensamma sociala verklighet, som gör det möjligt för dem att tolka objekt, händelser och situationer, men också motivera till handling och på så sätt fungera som mål (Duckitt, 2000). Utifrån detta synsätt definieras begreppet kultur i huvudsak i kognitiva termer, som perspektiv på verkligheten.

Ett annat kännetecken på kultur är att dess gemensamma aspek-

ter överförs från generation till generation (Rohner, 1984; Triandis, 1996).

Politisk kultur som anses särskilt betydelsefullt för demokratisk utveckling är medborgarkultur (civic culture). Hur detta definieras beror till stor del på demokratisyn. I många sammanhang tar man det representativa demokratiidealet för givet som det enda som existerar (Pateman, 1985). En inflytelserik tidig studie, kritiserad just för detta (Pateman, 1989), var den stora studie om medborgarkultur och dess betydelse för demokratisk stabilitet i fem länder som genomfördes av Almond och Verba (1963). I denna studie sågs medborgarkultur som politiska färdigheter, attityder och värderingar hos enskilda individer. Inom detta perspektiv ses det politiska livet som ganska perifert i förhållande till medborgarnas dagliga liv. Medborgarskapet utövas passivt, som ett rösningsförfarande vid enstaka tillfällen, däremellan överläts det politiska beslutsfattandet till politiska auktoriteter (Pateman, 1989).

Utifrån ett deltagardemokratiskt perspektiv ses däremot det politiska livet som en del av det sociala livet, och kan inte frikopplas från detta (Pateman, 1985). All politisk verksamhet är på så sätt social till sin karaktär. Medborgarskapet utövas aktivt. Med detta menas bl a att medborgarna uppfattar sig som deltagare i ett politiskt sammanhang och har en kollektiv självmedvetenhet om medborgarskapets mening och konsekvenser. Alla medborgare uppfattas som experter på sitt eget politiska liv, oberoende av deras kunskaper och färdigheter inom andra områden.

Medborgare är således jämlika. Politisk auktoritet innebär en horisontell relation mellan jämlika människor, snarare än ett karakteristikum hos den som innehar den politiska makten. Om medborgarskapet ska kunna utövas aktivt, blir den politiska socialisationen här viktig. Logiken i själva den deltagardemokratiska beslutsprocessen anses ha en sådan fostrande effekt (Pateman, 1985). Att således få möjlighet att "träna" inom ramen för demokratiska organisationer är därför centralt.

En studie av medborgarkultur besläktad med detta synsätt är

Putnams (1993) omtalade studie som utvärderade en demokratisk reform i Italien, inrättandet av regionala parlament. Mer precist fokuserar Putnams modell av medborgarkultur på fyra aspekter:

- Medborgarengagemang, intresse för och aktivt deltagande i gemensamma angelägenheter. Detta innebär inte att människor måste vara altruistiska, eftersom *"no successful society, can renounce the powerful motivation of self-interest"* (Putnam, 1993, s 88). I medborgarkulturen definieras egenintresset inom en kontext av bredare allmänna behov och människor är öppna för andras intressen och orienterade mot gemensamma fördelar.
- Politisk jämlikhet, dvs horisontala relationer karakteriserade av ömsesidighet och samarbete.
- Värden såsom tillit, tolerans och solidaritet. Samhället behöver inte vara konfliktfritt, tvärtom, men människor litar i allmänhet på sina medmänniskor och är därför tolerant gentemot människors olika åsikter och värderingar.
- Den fjärde aspekten, och samtidigt också den mest kontroversiella (se, t ex, Foley & Edwards, 1997), innebär att medborgarkulturen behöver ett rikt nätverk av aktiva medborgar- och politiska sammanslutningar. Demokratiska frivilligorganisationer, som en specifik form av socialt kapital, ger upphov till demokratiska "vanor", såsom samarbete, solidaritet och allmänintresse hos sina medlemmar, liksom en känsla av delat ansvar för gemensamma åtaganden, enligt Putnam (1993). Frivilligorganisationer utgör således en viktig socialisationsfaktor för att vidmakthålla det demokratiska arbetet.

Det finns idag en mängd tvärkulturella studier som oberoende av varandra pekar på relativt samstämmiga resultat avseende viktiga värdedimensioner utefter vilka olika kulturer varierar (Fiske, Kitayama, Markus & Nisbett, 1998), även om benämningarna varierar. I Hofstedes (1980) undersökning av data på nationsnivå innebar två av de framträdande dimensionerna dels individualism-kollektivism och dels i vilken grad ojämlikhet accepterades.

Triandis (1996) betonar en liknande uppdelning, individualism-kollektivism samt horisontala-vertikala relationer. En studie av Schwartz (1992) indikerade även denna två grundläggande dimensioner, konservatism kontra öppenhet samt självhävdelse kontra jämlikhet och socialt hänsynstagande. Det som skiljer dessa studier från Putnams studie är främst att man studerat nationella skillnader, medan Putnam fokuserat på inomstatliga skillnader mellan olika regioner. Bl a fann han skillnader mellan nordliga och sydliga regioner, där de norra delarna av Italien gav uttryck för en högre grad av medborgarkultur än de södra delarna. En annan skillnad är att Putnams modell kan sägas i huvudsak fokusera på den dimension som berör jämlikhet och solidaritet.

Som nämnts tidigare anses således den politiska kulturen avspeglas i individens tankar, värderingar och attityder. Hur ser då processen ut som förmedlar de kulturella värdena till individen? En tentativ modell kopplad till de två dimensioner som presenterats ovan, som baseras på en ansenlig mängd empiriska forskningsresultat under flera decennier, har formulerats av Duckitt (2000). Olika kulturella värderingar leder till olika uppfostringsmetoder, som i sin tur påverkar människors personlighet. Beroende på personlighetsfaktorer uppfattas omvärlden på olika sätt och leder till olika typer av motivationella mål. Dessa mål påverkar i sin tur människors sociala attityder.

För den kulturella dimensionen jämlikhet-dominans, eller, anorlunda uttryckt, horisontala-vertikala relationer antas denna ge upphov till varmt kontra kallt uppfostringsklimat, som i sin tur påverkar personligheten i antingen en ömsint eller mer hårdför riktning. Detta leder till olika världsbild, antingen ser man omvärlden som samarbetsvillig eller konkurrensinriktad, vilken i sin tur är förknippad med olika motivationella mål; antingen altruistiska eller maktinriktade. Dessa mål, slutligen, påverkar individens sociala attityder antingen i en riktning mot jämlikhet, öppenhet och tolerans, eller social dominans, slutenhet och intolerans.

Den andra kulturella dimensionen, kollektivism-individualism

anses vara förknippad med bestraffande respektive tillåtande uppfostringsmetoder, som i sin tur leder till konform respektive självständig personlighet och därtill förknippade världsbilder, som antingen hotande eller trygg. Dessa världsbilder leder i sin tur till olikheter i mål; kontrollbehov kontra självständighet. Detta resulterar i skillnader i sociala attityder som mer auktoritära kontra mer frihetsbetonande. I en studie från Nya Zeeland (Duckitt, 2000) testades modellen från personlighetens påverkan på världsbild och sociala attityder och i huvudsak bekräftades modellen.

Syftet med föreliggande studie var att undersöka sambandet mellan medborgarkultur på samhälls- och individnivå. Ambitionen i Studie I var att försöka fånga regionala skillnader i Sverige, med utgångspunkt i Putnams (1993) modell och med utnyttjande av statistiska indikatorer på kommunnivå. Är det svenska samhället alltför homogent eller finns det en variation vad gäller dimensioner relevanta för begreppet medborgarkultur?

De skillnader som finns avseende förekomst av frivilliga organisationer (Lundstedt & Wijkström, 1999) indikerar att skillnader skulle kunna tänkas finnas i medborgarkultur. I Studie II var syftet att studera samma sorts skillnader i attityder och beteenden på individnivå, genom att jämföra grupper av individer hemmahörande i kommuner som i Studie I befunnits variera i, för begreppet medborgarkultur, viktiga avseenden. Utifrån resonemanget ovan kan man säga att det är sambandet mellan det första och sista ledet i Duckitts (2000) modell som här studerats.

Studie 1

Metod

Studieobjekt

Utgångspunkt för studien var information som samlades in om alla Sveriges 289 kommuner. Antalet invånare per kommun varierade från ca 3 000 till ca 700 000, med ett medeltal på ca 30 000 invånare.

Statistiska indikatorer

Utifrån Putnams (1993) teoretiska formulering, som presenterats ovan, var ambitionen att hitta statistiska indikatorer från alla fyra aspekterna. Statistik tillgänglig genom SCB användes. För att få en viss stabilitet i informationen över tid användas data från två tidsperioder: 1992–1995 samt 1998–1999.

Samhällsengagemang. Ett index konstruerades som en summa över sex mått på valdeltagande i inomnationella allmänna val (kommun-, landstings-, riksdagsval 1994 respektive 1998). Den interna konsistensen (Cronbach alpha) var 0.98.

Politisk jämlikhet. I ett samhälle med stor politisk jämlikhet förutsätts kvinnors lika rättigheter vara accepterade. Indikatorer utgjordes av proportionen kvinnliga ledamöter i kommunfullmäktige 1995 och 1999. Det var en positiv och signifikant korrelation mellan dessa båda mått ($r=0.50$, $p<0.001$, $df=288$), men relativt måttlig i storlek. En reliabilitetsanalys (Cronbach alpha) visade ett värde på 0.66. Ett index konstruerades som en summa över de båda indikatorerna.

Tillit, tolerans och solidaritet. Ett sätt att definiera detta område skulle kunna vara hur man ser på "svaga" grupper i samhället, dvs grupper med begränsade egna politiska resurser. Således föreslogs en uppsättning indikatorer baserade på kommunernas utgifter för barnomsorg (1994 respektive 1998) i förhållande till antalet barn i kommunen, eftersom barnomsorg är tänkt att vara ett allmänt åtagande för att gynna alla barn. Variabeln konstruerades som en summa över de två måtten (Cronbach alpha=0.89).

Frivillig organisering. Utifrån den teoretiska modellen ansågs ideell organisering som en central aspekt. Ett index konstruerades som en summa över två indikatorer, antalet ideella föreningar (1994 respektive 1998) i förhållande till befolkningsstorleken i

kommunen. Den interna konsistensen (Cronbach alpha) var 0.90.

Resultat

Identifiering av medborgarkultur

De fyra olika indexen på medborgarkultur uppvisade ytterst låga korrelationer (se tabell 1, nedanför diagonalen). Indexet för samhällsengagemang var helt orelaterat till både politisk jämlikhet och tillit, tolerans och solidaritet, och dessutom negativt relaterat till frivillig organisering. De tre övriga uppvisar dock positiva och signifikanta samband med varandra, högst var sambandet mellan politisk jämlikhet och tillit, tolerans och solidaritet.

Tabell 1.

Samband (r) mellan de olika indexen för medborgarkultur ($n=289$) under diagonalen. Samband mellan de olika indexen baserade på kommuner tillhörande två kluster ($n=70$) ovanför diagonalen.

	(1)	(2)	(3)	(4)
(1) Samhällsengagemang		0.42***	0.41***	0.04
(2) Politisk jämlikhet	0.01		0.64***	0.37**
(3) Tillit, tolerans, solidaritet	0.11	0.31***		0.19
(4) Frivillig organisering	-0.23***	0.13*	0.12*	

* $p < 0.05$; *** $p < 0.001$

Eftersom de olika variablerna hade så låga samband med varandra var det inte möjligt att skapa ett index som en enkel summa över dessa. I stället genomfördes en klusteranalys (Wards metod med euklidiska distanser) baserad på de fyra variablernas z-värden för varje kommun. En lösning med sex kluster föreföll vara den bästa, dvs med tillräckligt låg inomgruppsvarians. Tabell 2 visar varje klusters medelvärden för de fyra variablerna, samt sta-

tistik från envägs variansanalyser med dessa variabler som beroende variabler och klustertillhörighet som oberoende variabel. Medelvärdena är uttryckta som z-värden, dvs varje grupps standardiserade avvikelse från det totala medelvärdet. Som kan ses i tabellen förekommer signifikanta skillnader mellan klustren för alla fyra variablerna. Klustervariabeln förklarar en avsevärd proportion av den totala variationen i varje variabel ($\eta^2=0.38-0.61$). I princip alla parvisa jämförelser (testade med Scheffés post-hoc test) var också signifikanta.

Tabell 2.

Skillnader i de fyra "medborgarkulturvariablema" mellan de sex klustren (df=5, 283) uttryckt som z-värden.

	Kluster						F
	1	2	3	4	5	6	
Samhällsengagemang	-1.22	0.07	0.00	0.54	-0.95	-1.22	42.58***
Politisk jämlikhet	0.31	1.06	0.83	-0.26	-1.27	0.31	89.49***
Tillit, tolerans, solidaritet	-0.23	1.02	-0.13	-0.42	-0.65	-0.40	35.17***
Frivillig organisering	-0.04	0.44	-0.41	-0.64	-0.21	2.33	57.04***
N	84	43	72	54	27	9	

*** $p < 0.001$.

Det första klustret karakteriserades av lågt samhällsengagemang, i övrigt av ganska moderata värden på de andra variablerna. Detta kluster benämndes därför tentativt för "ganska låg grad av medborgarkultur". Det andra klustret karakteriserades av relativt höga värden, på framför allt variablerna politisk jämlikhet samt tillit, tolerans och solidaritet. Detta kluster kallades därför "hög grad av medborgarkultur". Det tredje klustret uppvisade

medelmåttiga värden på samtliga variabler, dock totalt sett lite högre än för kluster 1. Detta kluster kom att benämnas "ganska hög grad av medborgarkultur". Det fjärde klustret karakteriserades av det högsta samhällsengagemanget, men relativt låga värden på de övriga, framför allt frivillig organisering. Detta kluster fick den tentativa benämningen "de röstande". Det femte klustret uppvisade låga värden på samtliga variabler, särskilt politisk jämlikhet och samhällsengagemang. Detta kluster benämndes därför "låg grad av medborgarkultur". Det sista klustret uppvisade ett lågt värde på variabeln samhällsengagemang samt det i särklass högsta värdet på variabeln frivillig organisering. Detta kluster, som också var extremt litet (endast nio kommuner), kom därför att benämnas "de organiserade". En inspektion av den fortsatta sammanslagningen av kluster i klusteranalysen visade att detta sista kluster, trots sin litenhet, inte kom att slås samman med något annat kluster förrän i klusteranalysens näst sista steg.

Som synes var det två kluster som avvek från det förväntade mönstret med olika grad av medborgarkultur, nämligen "de röstande" och "de organiserade". Nya korrelationer mellan de fyra variablerna genomfördes med kommuner tillhörande dessa kluster exkluderade. Korrelationerna denna gång var högre än de som redovisades under diagonalen i tabell 1. Korrelationen mellan samhällsengagemang och frivillig organisering var dock fortfarande negativ. När korrelationerna baserades endast på kommuner som tillhörde klustren "hög grad" och "låg grad" av medborgarkultur var de genomgående högre (se tabell 1, ovanför diagonalen). Även korrelationen mellan samhällsengagemang och frivillig organisering blev positiv, även om den fortfarande var låg.

Karakteristik av "medborgarkultur-klustren"

Vad är det då som karakteriserar dessa kluster av kommuner? Tabell 3 visar en del demografisk information, näringslivskarakteristika och politisk situation utifrån statistisk från 1998–1999. De statistiska analyserna har genomförts för samtliga sex grupper,

men för enkelhets skull redovisas bara medelvärden för de två extremgrupperna samt de två grupper av kommuner som karakteriserades av högt röstetal respektive hög grad av frivillig organisering. De övriga två, "mitten"-grupperna, hamnade i allmänhet i mellanregionen på alla variabler och den dominerande kommuntypen var medelstor stad (klassificeringen av kommuntyp bygger på SCBs, 1999, uppdelning i kommungrupper). Som framgår av tabellen är skillnaderna signifikanta på i princip alla variabler, bortsett från miljöpartiets och övriga partiers representation i kommunfullmäktige. Andelen förklarad varians ligger mellan 7 och 26 procent, störst är variationen för andel av befolkningen som har högskoleutbildning.

Den grupp av kommuner som tentativt benämndes "hög grad av medborgarkultur" låg längre norrut än gruppen med "låg grad" av medborgarkultur och de "röstande", men inte lika långt norrut som de "organiserade". Den dominerande kommuntypen var storstad och i viss mån förort, och de hade det högsta invånarantalet och största befolkningstätheten. Medelåldern skilde sig inte markant från övriga kluster. Få människor arbetade inom jordbruk och industri och många inom servicesektorn, jämfört med övriga kluster. I dessa kommuner fanns den högsta medelinkomsten och också den högsta utbildningsnivån. Moderaterna och folkpartiet hade, relativt sett, högre representation i fullmäktige, medan kristdemokraterna, centerpartiet och vänsterpartiet hade lägre representation, än övriga kluster.

Den grupp av kommuner som tentativt benämndes "låg grad av medborgarkultur" återfanns i störst utsträckning i södra Sverige. De hade liten befolkningsstorlek och låg befolkningstäthet. Den dominerande kommuntypen var landsbygds- och industrikommun. För dessa kommuner såg näringslivsstrukturen ut nästan tvärt emot gruppen med "hög grad av medborgarkultur". Relativt sett arbetade fler människor inom jordbruk och industri och färre inom servicenäringar. Medelinkomsten var låg, liksom utbildningsnivån. Jämfört med övriga kluster hade moderaterna, center-

partiet och kristdemokraterna högre representation i kommunfullmäktige, och folkpartiet, socialdemokraterna och vänsterpartiet lägre.

Den grupp av kommuner som tentativt kallades "de röstande" återfanns också i huvudsak söderut. Dessa kommuner skilde sig inte åt från övriga avseende befolkningsstorlek och befolknings-täthet. Men dessa kommuner karakteriserades av den lägsta medelåldern i befolkningen. Förorter och mindre kommuner var de dominerande kommuntyperna. Orterna i detta kluster skilde sig inte åt från övriga avseende näringslivsstruktur, men tillsammans med kommunerna i gruppen "hög grad av medborgarkultur" fanns här den högsta medelinkomsten och den högsta utbildningsnivån. Relativt sett hade moderaterna och kristdemokraterna högre representation i kommunfullmäktige och socialdemokraterna och vänsterpartiet lägre än i de andra klustren.

Slutligen, det lilla kluster av kommuner som benämndes "de organiserade" låg förhållandevis långt norrut, och dessa kommuner hade i allmänhet lågt invånarantal och låg befolkningstäthet. Glesbygdskommuner dominerade. Medelåldern var den allra högsta. Liksom i klustret "hög grad av medborgarkultur" arbetade förhållandevis många inom servicenäringar, men medelinkomst och utbildningsnivå var låg. I dessa kommuner hade socialdemokraterna och vänsterpartiet högre representation i fullmäktige och moderaterna, folkpartiet och kristdemokraterna lägre, jämfört med de övriga klustren.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis kan sägas att de mest slående resultaten var (a) att de fyra olika indexen som användes på det hela taget visade låga samband, men (b) när de väl konvergerade visade det sig att kommunerna skiljde sig tydligt åt. (c) Två grupper av kommuner identifierades utifrån extrema värden på bara en variabel var.

Om detta handlar om kulturella skillnader kräver naturligtvis betydligt mer forskning. De benämningar som gjorts i denna

Tabell 3.

Demografiska, näringslivsrelaterade samt politiska karakteristika för fyra av de sex klustren/kommungrupperna (df=5,278).

	Kluster/kommungrupp				F
	Hög	Låg	Röstande	Organis.	
Breddgrad	60.46	57.77	57.91	63.10	11.97***
Invånarantal 99	64130	12640	19939	7762	4.46**
Befolkningstäthet 99	417	32	98	3	5.92***
Medelålder 98	40.1	41.1	39.2	43.0	10.81***
Kommuntyp 98	Stor stad	Industri/ Landsbygd	Förort	Glesbygd	1)
% jordbruk	2.77	6.48	4.41	4.44	4.30**
% industri	25.67	36.74	34.30	28.56	4.65***
% service	70.79	56.78	61.33	67.11	7.01***
Medelinkomst (tkr)	162.8	139.1	155.0	139.3	11.40***
% högskoleutbildning	29.33	15.96	21.74	15.78	19.90***
% Moderaterna	22.1	19.4	22.0	11.2	5.51***
% Center partiet	5.4	9.6	7.0	6.9	4.47***
% Folkpartiet	4.7	3.2	3.9	3.1	4.12**
% Kristdemokraterna	10.2	14.6	15.9	8.5	14.56***
% Miljöpartiet	4.4	3.6	4.0	3.9	1.92
% Socialdemokraterna	38.3	37.0	35.0	44.2	5.09***
% Vänsterpartiet	13.2	10.3	10.0	20.2	11.55***
% övriga partier	1.8	2.3	2.2	2.0	1.52
N	43	27	54	9	

** p<0.01; *** p<0.001.

1) chi2=125; p<0.001; df=40

studie måste därför verkligen sättas inom citationstecken och betraktas som högst tentativa. Utifrån den kognitiva definition av

kulturbegreppet som presenterats tidigare borde det också vara så att medborgarkulturen avspeglas på individnivå. I Studie II kommer därför en attitydundersökning att redovisas med deltagare från kommuner som representerar de fyra klustren, hög respektive låg grad av "medborgarkultur", "de röstande" samt "de organiserade". Det förväntades att deltagare från orter med "hög grad av medborgarkultur" och "de röstande" skulle uppvisa mer samhällsintresse än de övriga. Attityder rörande jämlikhet, liksom kring tillit och tolerans, borde vara högre i gruppen "hög grad av medborgarkultur" än i övriga grupper. Slutligen förväntades deltagare från kommuner med "hög grad av medborgarkultur", liksom de som kommer från "de organiserade", vara mer engagerade i frivilliga organisationer än de övriga.

Studie II

Metod

Deltagare

Ett slumpmässigt urval av drygt 200 personer, i åldern 18 till 70 år, drogs från vardera åtta kommuner, som representerade hög grad respektive låg grad av "medborgarkultur", "de röstande" samt "de organiserade" (n=1671). Eftersom "kulturkategori" i Studie I visade sig vara förknippad med olika kommuntyper var avsikten att välja kommuner från de olika kategorierna från samma kommuntyper. Endast kommuntyperna "industrikommun" och "glesbygdskommun" omfattade alla fyra kategorier. För att konstant hålla demografiska skillnader, valdes orter ut, som dels hade ungefär lika stor befolkning (4 000–10 000 invånare), ungefär samma åldersstruktur (medelålder 41–44 år), och ungefär lika hög medelinkomst (135 000–150 000 kr). Av urvalet deltog 831 personer (50%) i undersökningen. Tabell 4 ger en beskrivning av undersökningsgruppen. Förutom att svarsfrekvensen var högre i glesbygdskommunerna var skillnaderna i övrigt marginella.

Tabell 4.

Antal deltagare, svarsfrekvens, andel kvinnor, medianålder samt huvudsakliga utbildningsnivå (typvärde) i undersökningsgruppen.

		N	% svar	% kvinnor	Medianålder	Utbildning
Industriort (Syd- och Mellansverige)	Låg	99	47	66	48	Gymnasium
	Hög	89	42	47	48	Grundskola
	Röstande	91	43	54	45	Gymnasium
	Organiserade	97	46	43	46	Gymnasium
Glesbygd (Norrland)	Låg	123	59	53	47	Gymnasium
	Hög	112	54	47	46	Gymnasium
	Röstande	110	52	48	48	Gymnasium
	Organiserade	110	53	49	48	Gymnasium
Totalt		831	50	51	47	Gymnasium

Procedur

Ett frågeformulär skickades per post till de utvalda personerna i april 2000, tillsammans med information om undersökningens syfte i allmänna ordalag, att deltagande var frivilligt och att enkätinformationen skulle behandlas konfidentiellt. Dessutom erbjöds en trisslott i utbyte mot ifylld enkät. Efter ca tre veckor skickades en påminnelse ut. I slutet av juni var hela undersökningen avslutad. Omedelbart efter att de ifyllda frågeformulärens mottagits postades en trisslott till deltagarna, med ett tack för deltagandet.

Variabler

Politiska aktiviteter . Nio frågor i frågeformuläret handlade om i vilken utsträckning deltagarna kunde tänka sig att delta i olika politiska aktiviteter (konventionella politiska aktiviteter, t ex att rösta, diskutera politik, okonventionella politiska aktiviteter, t ex

demonstrationer, bojkotter, samt illegala politiska aktiviteter, t ex husockupationer). Dessa frågor var hämtade från "European value study" (Halman & Vloet, 1994) och van Snippenburg och Sheepers (1991) studie om politisk apati. Frågorna avsåg att avspegla samhällsengagemang. Responsskalan gick från (1) "nej, absolut inte" till (7) "ja, absolut". Variabeln konstruerades som ett medeltal över de nio ingående frågorna. Reliabiliteten (Cronbach alpha) var 0.80. Ett högt värde på variabeln betyder att man i hög grad kan tänka sig att delta i olika politiska aktiviteter.

Jämlikhet. Skalan bestod av 14 påståenden avsedda att mäta attityder rörande jämlikhet (Pratto, Sidanius, Stallworth & Malle, 1994). Antagandet bakom är att vissa samhällen underhåller normer och värderingar som betonar ojämlikhet. Detta uttrycker sig på individnivå i form av attityder i en socialt dominant inriktning (Sidanius & Pratto, 1999). Responsskalan gick från (1) "tar helt avstånd" till (7) "instämmer helt". Hälften av påståendena var riktade åt "ojämlikt/dominant" håll, responsskalan för dessa vändes före analyserna. Variabeln konstruerades som ett medeltal över de 14 påståendena, där ett högt värde betyder hög grad av jämlika attityder. Reliabiliteten (Cronbach alpha) var 0.79.

Tillit. Kring detta fanns fem påståenden i frågeformuläret, som hämtats från ovan nämnda studie av van Snippenburg och Sheepers (1991), och behandlade både tillit till samhället (t ex "välstånd kan skapas så det räcker åt alla") och generell tillit (t ex "man kan lita på de flesta människor"). Responsskalan gick från (1) "tar helt avstånd" till (7) "instämmer helt". Två påståenden var riktade åt motsatt håll, responsskalan för dessa vändes före analyserna. Variabeln konstruerades således som ett medeltal över fyra ingående påståenden (en fråga uteslöts på grund av lågt samband med övriga påståenden). Reliabiliteten för denna variabel var förhållandevis låg (Cronbach alpha=0.40). Ett högt värde ska tolkas som hög grad av tillit.

Tolerans. Frågeformuläret innehöll frågor om vilka typer av grupper man skulle kunna tänka sig ha som grannar. De elva frågorna var hämtade från Halman och Vloets (1994) undersökning. Dessa behandlade grupper såsom t ex invandrare, muslimer, handikappade människor, homosexuella, drogmissbrukare, människor med kriminellt förflutet, etc. Responsskalan gick från (1) "mycket ogärna" till (7) "mycket gärna". Variabeln konstruerades som ett medelvärde över de elva ingående frågorna. Reliabiliteten (Cronbach alpha) var 0.91. Ett högt värde innebär en hög grad av tolerans.

Frivillig organisering. Tretton frågor behandlade om man var medlem i olika typer av föreningar såsom t ex idrottsföreningar, politiska föreningar, bygdeföreningar, kulturella föreningar, etc. För att få ett varierat och allmängiltigt urval av föreningstyper konsulterades olika förteckningar och register över föreningar från olika håll (kommuner, folkrörelsearkivet, etc). Variabeln konstruerades så att ja-svar till någon av dessa tretton frågor kodades som (1) "medlem i en eller flera föreningar", medan nej-svar till samtliga frågor kodades som (0) "ej medlem i någon förening".

Medborgarkultur. Den huvudsakliga oberoende variabeln var den kategorisering av hemkommunen som gjordes utifrån Studie I, antingen "låg grad av medborgarkultur", "hög grad av medborgarkultur", "de röstande" eller "de organiserade".

Kommuntyp. Eftersom Studie I visade tydliga samband mellan medborgarkultur och kommundyp var det önskvärt att konstanthålla eventuella effekter av denna på deltagarnas attityder. Klassificeringen bygger på SCBs (1999) uppdelning i kommungrupper. Därför inkorporerades denna variabel som kontrollvariabel i analyserna.

Resultat

Tvåvägs variansanalyser genomfördes för varje variabel som en funktion av hemkommunens klassificerade kulturkategori och kommuntyp. För varje attitydvariabel var åtminstone någon effekt signifikant, medan medlemskap i föreningar inte hade något samband med var sig kulturkategori, kommuntyp eller dessas interaktion ($F(3,823)=1.38$, $F(1,823)=3.28$, respektive $F(3,823)=1.01$, $p>0.05$). För variabeln "politiska aktiviteter" var interaktionen mellan de båda oberoende variablerna signifikant ($F(3,820)=5.42$; $p<0.01$). Post-hoc-test (Scheffé) visade att detta innebar att det inte fanns någon skillnad mellan de olika kulturkategorierna i industrikommunerna i Syd- och Mellansverige, medan det bland glesbygdskommunerna i Norrland fanns skillnader mellan "hög" respektive "låg" grad av medborgarkultur. De som kom från en kommun kategoriserad som "hög grad av medborgarkultur" kunde i högre utsträckning tänka sig att delta i olika politiska aktiviteter än de som kom från en kommun kategoriserad som "låg grad av medborgarkultur" (se figur 1a). Övriga effekter var inte signifikanta (kulturkategori, $F(3,820)=0.38$, $p>0.05$; kommuntyp, $F(1,820)=0.77$, $p>0.05$).

Det fanns en signifikant huvudeffekt av kulturkategori på variabeln "jämlighet" ($F(3,821)=2.72$, $p<0.05$). Gruppen som kom från kommuner kategoriserade som "de organiserade" visade högre grad av jämlika attityder än de som kom från kommuner kategoriserade som "låg grad av medborgarkultur". Medelvärdena i grupperna "hög medborgarkultur" och "de röstande" var i paritet med gruppen "de organiserade" men på grund av större inomgruppsvariation är dessa inte signifikant skilda från gruppen "låg grad av medborgarkultur" (se figur 1b). Övriga effekter var inte signifikanta (kommuntyp, $F(1,821)=0.44$, $p>0.05$; interaktion, $F(3,821)=0.35$; $p>0.05$).

Även för "tillit" fanns en huvudeffekt av kulturkategori ($F(3,819)=3.28$, $p<0.05$). Gruppen från kommuner kategoriserade som "de organiserade" uppvisade en högre grad av tillit än de som

kom från kategorin "låg grad av medborgarkultur". Det fanns också en interaktionseffekt ($F(3,819)=2.67$, $p<0.05$), som visade att deltagare från kategorin "de röstande" hade en högre grad av tillit än de från kategorin "låg grad av medborgarkultur" i glesbygdskommunerna i norra Sverige, medan det inte fanns några skillnader mellan dessa grupper i industrikommunerna i syd- och mellansverige (se figur 1c). Effekten av kommuntyp var inte signifikant ($F(1,819)=3.31$, $p>0.05$).

"Tolerans", slutligen, uppvisade en signifikant skillnad enbart mellan de båda kommuntyperna ($F(1,818)=6.79$, $p<0.01$). De som kom från glesbygdskommuner i norra Sverige var på det hela taget mer toleranta till andra grupper av människor än de som kom från industrikommuner i syd- och mellansverige (se figur 1d). Övriga effekter var inte signifikanta (kulturkategori, $F(3,818)=0.80$, $p>0.05$; interaktion, $F(3,818)=2.12$, $p>0.05$).

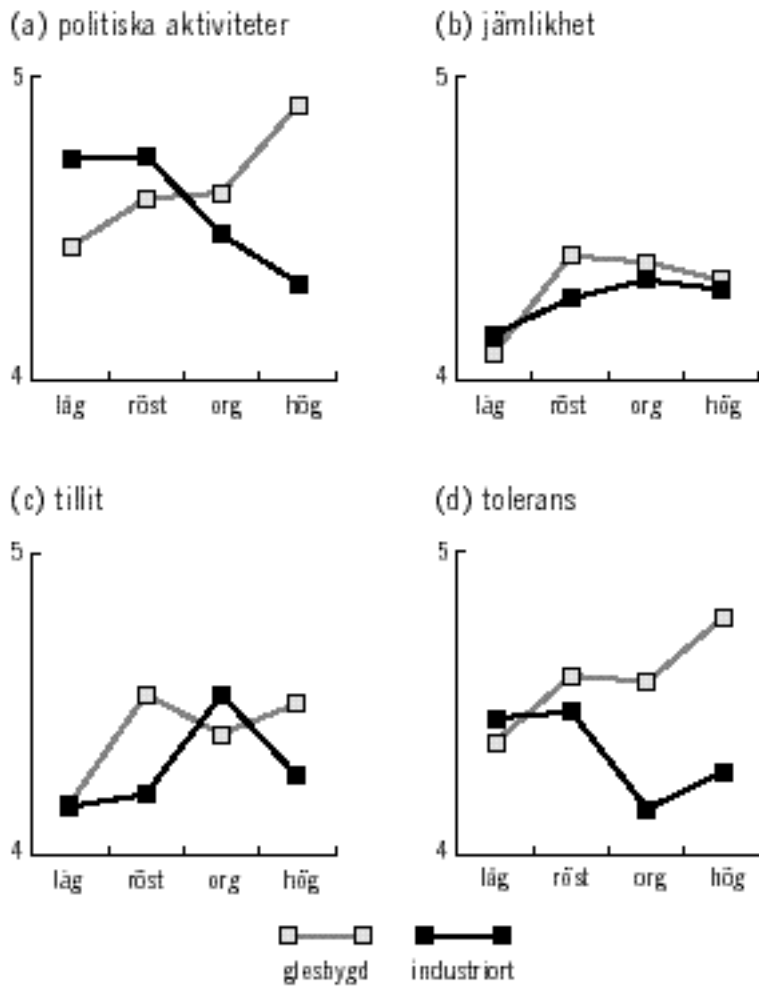
Även om skillnaderna var signifikanta, så var det endast en mindre andel av variationen i attitydvariablerna som kunde förklaras av de båda oberoende variablerna (några få procent). Detta innebär att även om systematiska skillnader kunde urskiljas utifrån vilken ort man kommer ifrån, så påverkades variationen i människors attityder i större utsträckning av många andra faktorer än de som inkluderades i denna undersökning.

Sammanfattningsvis kan sägas att av de fyra kulturkategorierna är det tydligast den som benämns "låg grad av medborgarkultur" som oftast skiljer sig från de övriga, framförallt avseende norrlandskommunerna. De övriga gruppernas medelvärden ligger i paritet med varandra, även om det inte alltid ger utslag i signifikanta skillnader vid post-hoc-testerna. Detta intryck förstärktes också av de stegvisa regressionsanalyser som gjordes med varje kulturkategori som beroende variabel och de fyra attitydvariablerna och kommuntyp som prediktorer.

Avsikten var att se om och i så fall vilka av attitydvariablerna som kunde förutsäga vilken kommun, klassificerad som olika typ av medborgarkultur, deltagarna kom från. Kriterium för att

Figur 1.

Grafisk illustration av attitydvariablernas medelvärden som en funktion av kulturkategori och kommuntyp.

inkluderas i analyserna sattes till $p < 0.05$ och för att exkluderas sattes till $p > 0.10$. Vare sig för "hög grad av medborgarkultur", "de röstande" eller "de organiserade" kunde någon analys genomföras, då ingen av attitydvariablerna eller kommuntyp nådde gränsvärdet för att inkluderas. Däremot var det två attitydvariabler som tillsammans visade ett signifikant samband med "låg grad av medborgarkultur" ($R=0.14$; $F(2,820)=7.74$; $p < 0.001$). Den ena var tillit ($\beta = -0.09$, $t = -2.63$, $p < 0.01$) och den andra jämlikhet ($\beta = -0.08$, $t = -2.36$, $p < 0.05$), vilket kan tolkas som att sannolikheten för att man hör hemma i en kommun med "låg grad av medborgarkultur" är högre om man har en attitydbild som innefattar en låg tillit och negativa attityder till jämlikhet. Men, återigen, den andel varians som förklaras är dock liten.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis kan sägas att skillnaderna mellan attityder, värderingar och föreningsengagemang mellan de fyra kulturkategorierna var små, och endast ibland signifikanta. Antagandet att deltagare som kom från kommuner med "hög grad av medborgarkultur" och "de röstande" skulle uppvisa ett större samhällsintresse än andra stämde bara delvis, och endast för dem som kom från norrländsk glesbygd. När det gällde attityder till jämlikhet och tillit fanns skillnaderna mellan dem som kom från "de organiserade" och "låg grad av medborgarkultur" och inte mellan den sistnämnda gruppen och "hög grad av medborgarkultur" som förväntades. Tolerans påverkades inte alls av vilken kulturkategori ens hemkommun tillhörde, utan bara kommuntyp. Slutligen, för föreningsengagemang fanns det inga skillnader alls. Av de fyra kulturkategorierna är det den som benämns "låg grad av medborgarkultur" som oftast skiljer sig från de övriga, framförallt avseende norrländskommunerna, där graden av tillit och jämlika attityder är lägre än i de andra grupperna. De övriga gruppernas medelvärden ligger i paritet med varandra, även om det inte alltid ger utslag i signifikanta skillnader.

Diskussion

De skillnader som kunde uppvisas på kommunnivå slog således endast undantagsvis igenom på individnivå. Skälen kan naturligtvis vara många. Ett problem i denna studie var naturligtvis den låga svarsfrekvensen (50%). Det visade sig också att bilden för de olika glesbygdskommunerna i norra Sverige visade ett större samband med kulturkategori, där svarsfrekvensen var bättre. Ett annat skäl kan naturligtvis vara att Sverige är ett alltför homogent samhälle för att regionala skillnader i attityder och värderingar ska manifesteras sig i en sådan här undersökning. De olika indikatorerna på kommunnivå visade ju på det stora hela ganska modesta samband.

Försök med andra indikatorer har gjorts (Zakrisson, 1996a, 1996b), som också ansluter väl till Putnams (1993) modell, men med ännu sämre resultat. Kanhända utgör kommuner inte en adekvat analysnivå, vare sig för statistiska jämförelser eller attitydjämförelser på individnivå. I Putnams (1993) studie i Italien användes den nya regionala nivån som analysnivå, just på grund av detta nya skikts betydande politiska befogenheter. Framför allt på grund av det långtgående kommunala självstyret i Sverige ansågs kommuner som analysnivå vara en lämplig nivå.

Ett ytterligare skäl kan vara att avståndet mellan kulturfaktorer på samhällsnivå och sociala attityder är för stort för att samband ska kunna identifieras. Enligt den modell av Duckitt (2000), som inledningsvis redovisades, sker den kulturella påverkan i flera led; uppfostran, personlighet, världsbild, motivation. Dessa steg påverkas naturligtvis också av andra faktorer än den kultur som en person växer upp i, yttre händelser både nationellt och internationellt, sociala och personliga förändringar, etc. Exempelvis utbildningsvariabeln, som på kommunnivå visade sig skilja mellan klustren, konstanthölls ju i Studie II, på så sätt att deltagande kommuner som hade likartad utbildningsstruktur valdes att ingå i undersökningen. Kanhända varierar individer mer än samhällen?

Individer flyttar in och flyttar ut, utvecklas och förändras, deras attityder och värderingar förändras måhända snabbare än samhällsliga attityder och värderingar.

På grund av de relativt låga sambanden mellan de fyra statistiska indexvariablerna på kommunnivå kunde inte en enkel sum-mavariabel för "medborgarkultur" skapas. Men en klusteranalys avslöjade sex distinkta grupper av kommuner, varav två hamnade lågt respektive högt på de fyra ingående variablerna. Intressant att notera är att dessa två kluster skilde sig på ett nord-sydligt kontinuum, precis som de italienska regionerna i Putnams (1993) studie. Dessa skilde sig också åt avseende både demografiska karakteristika, näringslivsstruktur och politisk situation, på ett sådant sätt att dessa båda kluster skulle kunna sägas representera skillnader i modernitet (Inglehart, 1997). Attitydmässigt utmärktes också deltagarna från kommuner tillhörande kategorin med låga värden på alla statistiska indikatorer av lägre tillit och mindre jämlika attityder än övriga deltagare.

Är det då "medborgarkultur" som observeras med hjälp av dessa fyra set av statistiska indikatorer och dessa attitydvariabler? Problemet är att det inte finns någon enhetlig definition av begreppet, det beror bl a på vilken demokratisyn som anläggs. De indikatorer som valts stämmer ju inte helt överens med de av Putnam (1993) använda i Italien. Samtidigt är de härledda ganska direkt från den teoretiska modellen, och förväntade skillnader avslöjas avseende de båda grupperna med låga respektive höga värden på de fyra ingående variablerna. Skulle man utgå från den representativa demokratisynen, borde antagligen även gruppen "de röstande" innefattas, då de uppvisar karakteristika, som enligt denna definition är kännetecknande för medborgarkultur; ett högt valdeltagande samt medborgare med individuella politiska resurser, i form av en hög utbildningsnivå.

Attitydmässigt skilde sig inte medborgare åt från de tre kategorierna "hög grad av medborgarkultur", "de röstande" och "de organiserade", då sådana faktorer som befolkningsstorlek, kom-

muntyp, utbildningsnivå, inkomststruktur och åldersstruktur konstanthölls. Kanhända förser alla dessa kategorier av orter sina medborgare med lika bra kulturella resurser för att delta i den demokratiska processen, även om dessa ser olika ut? Kanhända utvecklas olika former av medborgarkultur i olika regioner utifrån olika behov?

Kategorin "hög grad av medborgarkultur" återfanns i första hand i större städer, relativt sett främst i norra och mellersta delarna av landet, där service var den huvudsakliga näringen, människor hade hög utbildningsnivå och inkomstnivå samt röstade borgerligt med dragning åt liberalt. Här återfinns alltså både individuella politiska resurser, såsom utbildning, politisk betoning på frihet samt högt valdeltagande, och socialt förankrade politiska resurser genom ett förhållandevis rikt föreningsutbud och politisk jämlikhet.

Kategorin "de röstande" återfanns företrädesvis i burgna förorter, medborgarna var unga, välutbildade och borgerliga. Denna kultur förefaller betona den representativa demokratisynen med betoning på individuella politiska resurser. Kategorin "de organiserade", slutligen återfanns i små, fattiga glesbygdskommuner, där medelåldern var hög, och inkomsterna små, och man röstade företrädesvis socialistiskt. Denna form av politisk kultur förefaller betona mer kollektivistiska värden, och förse sina medborgare med socialt förankrade politiska resurser i form av ett utbyggt föreningsliv.

En kategori förefaller dock vara sämre rustad att förse sina medborgare med politiska resurser, vare sig individuella eller socialt förankrade, nämligen den benämnd "låg grad av medborgarkultur". Den politiska jämlikheten var låg, likaså toleransen i bemärkelsen satsning på svaga grupper. Inte heller fanns det kollektiva resurser, som ett utvecklat föreningsliv i samma utsträckning som i andra kategorier. Utbildningsnivån var låg, liksom valdeltagandet, vilket indikerar att inte heller individuella politiska resurser existerar i samma utsträckning som i de andra

kategorierna. Detta avspeglade sig till viss del i medborgarnas attityder, i form av mindre tillit och mindre betoning på jämlikhet. Denna kategori återfanns främst på landsbygd och industriorter, där alltså näringsstrukturen är av mer "traditionellt" slag.

Om dessa resultat skulle anses tillförlitliga och generaliserbara, vilka konsekvenser kan de tänkas ha? Tydligt kan man finna "öar" av ett traditionellt "omodernt" samhälle som inte rustar sina medborgare för ett demokratiskt politiskt deltagande, på samma sätt som resten av samhället. Hur ska man då förändra detta? Ska man välja att utveckla den politiska kulturen i en mer individualistisk riktning, eller ska man välja den mer socialt förankrade vägen, eller både och? Här borde både retrospektiva och prospektiva studier av samhällsförändring från traditionellt till modernt samhälle kunna ge svar. Är den mer individualistiska utvecklingen oundviklig och den mer socialt förankrade en förlegad form av mobilisering av politiska resurser? Behövs socialt kapital överhuvudtaget eller har den moderna människan tillräckligt med egna individuella resurser att mobilisera vid behov av politisk handling?

Avslutningsvis måste noteras att det är anmärkningsvärt att det endast undantagsvis förekom ett positivt samband mellan samhällsengagemang och ideell organisering, både på samhällsnivå och på individuell nivå. Huvudresultatet är att sambandet till och med är negativt. Detta förhållande har också observerats på annat håll (Lundåsen, 2000). Utifrån Putnams (1993) modell, där den ideella organiseringen betonas i mycket stor utsträckning, och även utifrån de resultat från Italien som han redovisar borde ett både positivt och starkt förhållande kunna förväntas. Även med tanke på den betydelse som de svenska folkrörelserna ansetts ha haft för den svenska samhällsutvecklingen (Lundström & Wijkström, 1997) är detta intressant.

Kan svaret ligga i den annorlunda struktur det svenska föreningslivet har jämfört med många andra västländer? Det dominerande inslaget i den svenska ideella sektorn är idrottsrörelsen (Lundström & Wijkström, 1997), kan det vara så att denna inte

fostrar till demokratiskt samarbete, utan tvärtom till konkurrens och snävt egenintresse? Vilken roll ideell organisering har i den politiska socialisationsprocessen är överhuvudtaget oklar, den forskning som finns indikerar viss påverkan men också på självselektion (Stolle, 1998). Denna frågeställning kommer att behandlas i en kommande studie.

Referenser

- Almond, G.A., & Verba, S. (1963). *Civic culture*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Coleman, J. (1990). *Foundations of social theory*. Cambridge, MA: Belknap.
- D'Andrade, R. (1992). Schemas and motivation. In R. D'Andrade, & C. Strauss (Eds.), *Human motives and cultural models* (pp. 23-44). Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Duckitt, J. (2000). Culture, personality and prejudice. . In S.A. Renshon, & J. Duckitt (Eds.), *Political psychology: Cultural and crosscultural foundations* (pp. 89-107). New York; New York University Press.
- Fiske, A., Kitayama, S., Markus, H., & Nisbett, R (1998). The cultural matrix of social psychology. In D. Gilbert, S. Fiske, & G. Lindsey (Eds.), *The handbook of social psychology* (4th ed, vol 2, pp 915-981). New York: McGraw-Hill.
- Foley, M.W., & Edwards, B. (1997). Escape from politics? Social theory and the social capital debate. *American Behavioral Scientist*, 40, 550-561.
- Halman, K., & Vloet, A. (1994). *Measuring and comparing values in 16 countries of the Western world. Documentation of the European Values Study 1981-1990 in Europe and North America*. Tilburg, the Netherlands: Tilburg University Press.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Inglehart, R. (1990). *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization: Cultural, economic, and political change in 43 societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Lundstedt, A. & Wijkström, F. (1999). Svenskt organisationsliv i regionalt perspektiv. I L. Svedberg & F. Wijkström (red.), *Social ekonomi & civilt samhälle*. Papers presenterade vid nordisk forskningskonferens. Stockholm: Ekonomiska forskningsinstitutet vid Handelshögskolan, Sköndalsinstitutet och Föreningen kooperativa studier.
- Lundström, T. & Wijkström, F. (1997). *The nonprofit sector in Sweden*. (Johns Hopkins nonprofit sector series 11). Manchester, UK: Manchester University Press.
- Lundåsen, S. (2000). *Voluntary associations and co-operatives and electoral participation in the Swedish municipal elections of 1998*. Paper presented at the ECPR joint session in Copenhagen.

- Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L.M., & Malle, B.F. (1994). Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 741-763.
- Pateman, C. (1985). *The problem of political obligation: A critique of liberal theory*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Pateman, C. (1989). The civic culture: A philosophic critique. In G.A. Almond & S. Verba (Eds.), *The civic culture revisited* (pp. 57-102). Newbury Park, CA: Sage.
- Putnam, R.D. (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Pye, L.W. (2000). The elusive concept of culture and the vivid reality of personality. . In S.A. Renshon, & J. Duckitt (Eds.), *Political psychology: Cultural and crosscultural foundations* (pp. 18-32). New York: New York University Press.
- Renshon, S.A. & Duckitt, J. (Eds.), *Political psychology: Cultural and cross-cultural foundations*. New York; New York University Press.
- Renshon, S.A., Duckitt, J., Ross, M.H., Feldman, O., Moghaddam, F.M., De Vos, G.A., Stephan, W.G., & Leung, K. (2000). Substance and method in cultural and crosscultural political psychology. In S.A. Renshon, & J. Duckitt (Eds.), *Political psychology: Cultural and cross-cultural foundations* (pp. 66-86). New York; New York University Press.
- Rohner, R.P. (1984). Toward a conception of culture for cross-cultural psychology. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 15, 111-138.
- SCB (1999). *Vad kostar verksamheten i din kommun?* Bokslut 1998. Örebro och Stockholm: Statistiska centralbyrån och Svenska kommunförbundet.
- Schwartz, S. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries.. In M.P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, 25, 1-65.
- Sidanius, J. & Pratto, F. (1999). *Social dominance*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- SOU 2000:1. *En uthållig demokrati! Politik för folkstyrelse på 2000-talet: Demokratiutredningens betänkande*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.

- Stolle, D. (1998). Bowling together, bowling alone: The development of generalized trust in voluntary associations. *Political Psychology*, 19, 497-525.
- Triandis, H. (1996). The psychological measurement of cultural syndromes. *American Psychologist*, 51, 407-415.
- van Snippenburg, L.B., & Scheepers, P. (1991). Social class and political behavior during a period of economic stagnation: Apathy and radicalism in the Netherlands. *Political Psychology*, 12, 41-63.
- Zakrisson, I. (1996a). *Are there differences in civic culture in Sweden?* Paper presented at the conference "Civic Culture and Social Economy", Mid Sweden University, Östersund, April 10-11, 1996.
- Zakrisson, I. (1996b). *Förutsättningar för social ekonomi - finns de?* Paper presenterat vid "Forskarforum om regional och lokal utveckling", Östersund, 13-14 november, 1996.

Slutnot

1. Studien har finansierats av Skogs- och jordbrukets forskningsråd (SJFR), Dnr 690.0079/98.

Socialt kapital som ekonomiskt begrepp

Under 1990-talet blev ett nytt kapitalbegrepp, *socialt kapital*, allmänt använt vid sidan av de etablerade begreppen finans-, real- och humankapital. Denna artikel syftar till att jämföra begreppet socialt kapital med övriga kapitalformer i ekonomisk mening. Frågan är i vilken utsträckning socialt kapital kan jämföras med andra kapitalformer och därmed analyseras på samma sätt som dem. I denna artikel jämförs socialt kapital med övriga kapitalformer i några centrala avseenden: Produktivitet, årgångar, ackumulation och underhåll, besittningsrätt samt komplexitet och nivåer.

I motsats till de etablerade kapitalbegreppen härstammar inte begreppet socialt kapital från ekonomiämnet utan har sina rötter framförallt inom sociologin. Det har hävdats att begreppet har sitt ursprung hos 1800-talets sociologiska klassiker (Portes & Landolt 1996). Den första explicita användningen av begreppet i ungefär dess nuvarande betydelse tycks dock ha gjorts av den amerikanska skolinspektören Lydia Hanifan (1916). Jane Jacobs (1961) använde begreppet i sin berömda bok om amerikanska städer och

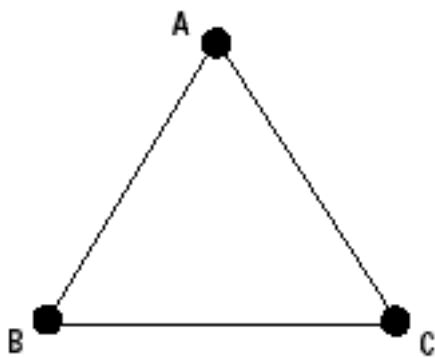
den svenske socialantropologen Ulf Hannerz (1969) använde termen i sin bok om ghettokulturer. I Europa är det Pierre Bourdieu som vid sidan av sitt mer kända begrepp *kulturellt kapital* även gjort begreppet socialt kapital känt (t ex Bourdieu 1980). Enligt Bourdieu är socialt kapital "the sum of the resources, actual or virtual, that accrue to an individual or a group by virtue of possessing a durable network of more or less institutionalized relationships of mutual acquaintance and recognition". (Bourdieu and Wacquant 1992, p. 119). Även Loury (1977 och 1987) har definierat socialt kapital som en individuellt bunden resurs.

Den amerikanske sociologen James Colemans (1988 och 1990) definition av begreppet ligger på ett annat plan än det individuella. I standardverket "Foundations of Social Theory" (1990) använder han nedanstående figur för att förklara distinktionen mellan humankapital och socialt kapital. Humankapital är den individuellt bundna resursen (i de mänskliga noderna), medan det sociala kapitalet återfinns i länkarna (relationerna) mellan individerna/aktörerna.

Figur 1.

Ett exempel på förhållandet mellan humankapital och socialt kapital enligt Coleman.

Källa: Coleman (1990) sid. 305.

Coleman understryker skillnaden mellan socialt kapital och privata resurser ytterligare när han framhåller att huvuddelen (most) socialt kapital kan betraktas ur en public-good aspekt, dvs det utgör "an attribute of the social structure in which a person is embedded" och att "social capital is not the private property of any of the persons who benefit from it" (Coleman 1990, p. 315). I likhet med Bourdieu betraktar Coleman socialt kapital som en nätverksegenskap. För Coleman är det dock länkarna inom gruppen (och mellan grupper) som *utgör* det sociala kapitalet, medan det för Bourdieu är individens/gruppens externa nätverk som *ger tillgång till* kapitalet. Uttryckt på annat sätt är socialt kapital enligt Bourdieu en resurs som *förmedlas* via länkarna till *noderna* (individen/gruppen), medan Colemans ståndpunkt är att det sociala kapitalet *utgörs* av *länkarna* i och mellan nätverk/grupper.

I sin uppmärksammade studie av Italien använder Putnam (1993a) slutkapitlet till att förklara varför skillnader i medborgarinflytande mellan Italiens regioner beror på skillnader i mängden socialt kapital. Putnams definition av socialt kapital anknyter starkt till Colemans; " 'social capital' refers to features of social organization, such as networks, norms, and trust, that facilitate coordination and cooperation for mutual benefit" (Putnam 1993b). Putnam instämmer också i karaktäriseringen av det sociala kapitalet som något till helt övervägande delen public good (Putnam 1993a)¹.

Putnams syn på socialt kapital har mötts av invändningar. Bl a Portes & Landolt (1996) har kritiserat honom för att han endast fokuserar på de positiva effekterna av socialt kapital utan att överväga de negativa. Portes & Landolt hävdar att det även finns "negativt" socialt kapital och ger exempel på hur nätverk av olika slag har en klart utestängande funktion. De framhåller också att gemensamma normer skapar konformitet som innebär restriktioner för såväl individuell frihet som affärsinitiativ. "There is considerable social capital in ghetto areas (...) inner-city youth gangs are also social networks (...) The same kind of ties that sometimes

yield public goods also produce 'public bads' ". (Portes & Landolt 1996). Portes (1998) har sammanfattat fyra negativa effekter av socialt kapital: "exclusion of outsiders, excess claims on group members, restrictions on individual freedoms, and downward leveling norms." Putnam (2000) har svarat på denna kritik med att medge att det finns en "dark side of social capital" och att starkt socialt kapital kan motverka tolerans.

Hardin (1999) har framhållit en grundläggande distinktion mellan synsätten hos å ena sidan Coleman och å andra sidan statsvetare som Putnam, Brehm och Rahm (1997) och Fukuyama. Medan enligt Coleman (1988) det sociala kapitalets funktion är att "facilitate certain actions of actors", ligger statsvetarnas huvudintresse hos hur aktörernas aktiviteter "*facilitate the working of institutions, including the whole of government (...)* For Coleman, various relationships enable individuals to trust each other; for the others, individual-level trust enables institutions to work well." (Hardin 1999, p 171f).

Den ovanstående, korta genomgången har baserats på diskussionen inom de discipliner i vilka socialt kapital-begreppet främst utvecklats hittills, dvs sociologi och till viss del statsvetenskap och företagsekonomi. Forskningsöversikter har gjorts av bl a Jackman & Miller (1998) Woolcock (1998) och Adler & Kwon (1999). Trots att kapital är ett traditionellt ekonomiskt begrepp har kopplingarna till ekonomisk kapitalteori varit mycket svaga. Det dröjde till mitten av 90-talet innan ekonomer började behandla begreppet socialt kapital.² Därefter har litteraturen även inom ekonomiämnet expanderat kraftigt. Fortfarande är dock begreppet socialt kapital svagt integrerat i den ekonomiska teoriapparaten, men i en bok från Världsbanken har Dasgupta (2000) och Ostrom (2000) publicerat viktiga bidrag. En ledande ekonom som Solow (1997) har dock t o m ifrågasatt om socialt kapital verkligen kan analyseras i samma begreppsapparat som traditionellt kapital.

En annan nobelpristagare, Becker, har däremot använt sig av begreppet socialt kapital och kopplat det till individens nyttofunkt-

tion: "The utility function at any moment depends not only on the different goods consumed but also on the stock of personal and social capital at that moment" (Becker 1996). Beckers sociala kapital består av preferenser, som skapats av tidigare upplevelser, vilka "directly yield welfare rather than merely casually contribute to the production of other things that yield welfare" (Hardin 1999). Detta synsätt kan förefalla vara diametralt motsatt Colemans ståndpunkt att socialt kapital är en resurs som aktörer använder för att öka sin nytta. Så behöver dock nödvändigtvis inte vara fallet. Socialt kapital kan mycket väl vara resurs och preferens samtidigt. Socialt kapital kan "underlätta aktörers aktiviteter" samtidigt som det ökar en aktörs individuella nytta. Socialt kapital kan t ex vara kopplat till entreprenörskap både som en resurs för aktivitet och som preferens för en entreprenöriell livsstil.

En röd tråd i såväl den ekonomiskt som sociologiskt inriktade litteraturen är sambandet mellan olika former av socialt kapital och ekonomisk utveckling. Med undantag av främst viss forskning om etniska minoriteter (t.ex. Kyle 1999) finns det emellertid få bidrag som explicit behandlat kopplingen mellan socialt kapital och entreprenörskap. Inom vissa riktningar inom företagsekonomi märks dock ett ökande intresse kring dessa frågor i termer av "corporate entrepreneurship" (Chung and Gibbons 1997) och "entrepreneurship as a collective phenomenon" (Johannisson 2000). Politiska åtgärder för att stärka småföretags sociala kapital med syfte att stärka innovationsförmågan har undersökts av Cooke and Wills (1999) som har operationaliserat och mätt småföretags sociala kapital i termer av integration, synergi, integritet och länkar. En annan metodologisk fråga, att mäta förtroende och dettas effekter på företags riskbeteende har behandlats av Nooteboom et. al. (1997) och Nooteboom (2000).

Detta paper ansluter till den Colemanska traditionen att socialt kapital är en egenskap hos en grupp/nätverk som kan vara mer eller mindre avgränsad eller omfatta ett helt samhälle. En omständighet som hittills inte uppmärksammats särskilt mycket är

att socialt kapital i många fall inte bara avgränsas av en grupp/nätverks formella eller informella regler och normer utan även av *rummet*. Vi koncentrerar oss på det rumsligt bundna sociala kapital som dominerar inom en region, eller bland vissa grupper inom en region, och som därmed fungerar som en public good (eller "public bad" som dock kan vara "good" för vissa aktörer/grupper). Rumsligt bundet socialt kapital definieras som rumsligt avgränsade normer, värderingar, kunskaper och andra sociala egenskaper som avspeglas i mänskliga relationer. I nätverkstermer kan detta uttryckas som egenskaper hos noderna (aktörerna) och egenskaper, kapacitet och kvantitet hos länkarna i rumsligt avgränsade sociala nätverk.

Produktivitet

Colemans/Putnams grupprelaterade sociala kapital är enligt dem båda produktivt. Om socialt kapital ses som något som genererar *positiva externaliteter* finns det ur ekonomisk synpunkt ingen anledning att ifrågasätta detta.³ Hur ska då det "negativa" sociala kapital som bl a. Portes & Landolt (1996) diskuterar karaktäriseras ur produktivitetssynpunkt?

Ett grundläggande svar är att eftersom varken annat kapital eller övriga produktionsfaktorer alltid producerar något gott, blir fallet detsamma för det sociala kapitalet: "Capital and labor can be put to bad uses as well as to good" (Collier 1998, p 21). I rent ekonomiskt avseende kan obalanserade investeringar och överinvesteringar i såväl realkapital som socialt kapital innebära sjunkande avkastning (Gabbay & Leenders 1999). Alltför starka länkar kan bli mycket kostsamma att underhålla (Hansen 1998).

Ett mer fördjupat svar på frågan kan utgå från modern ekonomisk nätverksteori. Ekonomiska nätverk kan ses som kapital i vilket investeringar gjorts.⁴ Syftet med kapitalinvesteringen är att etablera eller säkerställa en viss marknadsandel. Genom att på olika sätt (reklam, personlig kontakt, serviceavtal, etc.) skapa relationer med kunderna försöker företaget utestänga konkurrenter

från det nätverk som etablerats. Motsvarande nätverk byggs också med underleverantörer. Ett etablerat företag med starka kund- och leverantörsnätverk kan genom dessa stänga ute nytt, mer produktivt kapital från marknaden. Det nya, mer produktiva kapitalet måste antingen finna nya, oetablerade marknadssegment eller bryta ner delar av det gamla kapitalets kund- och leverantörsnät för att slå igenom på marknaden.

Förhållandet mellan positivt och "negativt" socialt kapital kan betraktas på liknande sätt. Kapital (med undantag av finanskapital) är tidsbundet. Det sociala kapital hos grupper och regioner som ur samhällets synpunkt uppfattas som negativt, har en gång uppkommit som en rationell lösning för att skydda och stärka gruppens intressen. Precis som real- och humankapital är socialt kapital en "sunk cost". Om det inte omvandlas i takt med övrig samhällsutveckling blir det obsolet och icke-produktivt och tynar bort (jfr Sandefur & Laumann 1998). Om det obsoleta sociala kapitalet bevaras och underhålls blir det i värsta fall kontraproduktivt. Detta kan jämföras med andra obsoleta kapitalformer, vilka binder resurser som skulle kunna ha en mer produktiv alternativ användning.

Genom att skapa starka nätverk har aktörer/grupper utestängt andra från de resurser och marknader de förfogar över. Putnams påstående att brist på (positivt) socialt kapital innebär en "never cooperate"-strategi (Putnam 1993a, p. 177) måste därför ifrågasättas. Samarbete utanför det egna nätverket begränsas just för att samarbete inom det egna nätverket bäst svarar mot gruppens målsättning under de givna förhållandena. Liksom nya och gamla ekonomiska nätverk konkurrerar på produktmarknaderna, konkurrerar de positiva och negativa sociala nätverken på sina "marknader". Så länge som de gamla, ur samhällets synpunkt mindre positiva, nätverken behåller kraften att erbjuda högre och/eller säkrare behovstillfredsställelse för gruppen än de nya, svagt etablerade, mer positiva näten – och så länge de gamla nätverken behåller kraften att straffa de som bryter med dem – så

länge behåller det gamla sociala kapitalet sitt grepp, trots att det ur samhällets synvinkel är mindre produktivt. En mångårig kund, med rabatter och bonusförmåner, har "investerat" i sitt varumärke och lämnar ogärna det för ett osäkert nytt märke – särskilt om hans investeringar blir värdelösa och han straffas med indragna förmåner. På liknande sätt behåller de gamla sociala nätverken, som deltagarna på olika sätt investerat i, greppet om sina individer och grupper.

Ovanstående resonemang är inte bara giltigt inom en region eller land. Även hela länder och grupper av länder kan ur ett västerländskt perspektiv anses dominerade av ett socialt kapital som hämmar entreprenörskap och produktivtetsutveckling. Detta sociala kapital producerar dock en behovstillfredsställelse på en viss nivå i kombination med bevarande av traditionella kulturella normer, vilket gör att övergång till mer västerländska normer inte är något självklart på kort sikt.

Slutsatsen blir att även om det "negativa" sociala kapitalet ur ett övergripande samhällsperspektiv är mindre produktivt än det "positiva" – och kanske t o m kontraproduktivt – producerar det på mikronivå en behovstillfredsställelse som det (i denna grupp eller region) svagare "positiva" kapitalet inte kan erbjuda. En gruppens interna sociala kapital kan användas såväl positivt som negativt ur samhällets synvinkel. Det är om gruppens målsättningar står i överensstämmelse med samhällets intressen som bestämmer om det sociala kapitalet används positivt eller negativt. En grupp som under en period varit bärare av ett samhällspositivt kapital kan efterhand komma i konflikt med samhället om detta förändras och gruppen inte förändrar sitt interna sociala kapital. Det blir således nödvändigt att skilja på internt och externt socialt kapital.⁵ Det som avgör om det interna sociala kapitalet används positivt eller negativt är om gruppens externa sociala kapital, dvs länkarna till samhället i övrigt, är positiva eller negativa.⁶

Diskussionen ovan om det sociala kapitalets bidrag till produk-

tivitet har kretsat kring Colemans ståndpunkt att socialt kapital är en resurs. Ur Beckers perspektiv är det tidigare erfarenheter som formar det sociala kapital som påverkar en persons preferenser. När det gäller hushållets nytta, uttrycker Becker (1996) relationen i följande allmänna termer:

”...the past, present and future are still linked through the capital stocks that determine the productivity of commodity production. Present accumulation of personal and social capital changes household productivity in the future.” Kan då individernas preferenser graderas efter deras grad av produktivitet? Svaret är att *aktiviteterna som är resultat av individuella preferenser* skiljer sig åt i produktivitetshänseende. Individer använder (konsumerar) sin tid mer eller mindre produktivt. Viss konsumtion, t ex. rökning kan kortsiktigt höja produktiviteten, men i ett längre perspektiv minskar den otvivelaktigt individens produktivitet.

I detta avseende skiljer sig socialt kapital från andra kapitalformer. Medan övriga kapitalformer är neutrala till samhällets intressen, består en viss del av det sociala kapitalet av noder/aktörer och länkar som avgör om detta specifika sociala kapital är positivt eller negativt för samhället. Samma typ av länkar mellan samhällsaktörerna avgör om övriga kapitalformer används positivt eller negativt ur samhällets synvinkel.

Årgångsaspekten

Det faktum att realkapital består av olika årgångar som är mindre produktiva ju äldre de är, är en viktig del av modern kapitalteori. Också humankapitalet har liknande egenskaper. Om formell utbildning inte underhålls med kompetensuppbyggnad i arbetslivet, blir den snart värdelös. Som konstaterades ovan är även socialt kapital tidsbundet och bör betraktas som historiska investeringar, dvs ”sunk costs”. Socialt kapital skiljer sig dock från realkapital och humankapital genom att det, i likhet med vin, inte är självklart att äldre årgångar är mindre värda än nya. Allt gammalt socialt kapital behöver inte vara ”negativt” och allt nytt behöver inte vara

positivt. Socialt kapital kan således inte diskonteras för förslitning och har på detta sätt mer av vintageaspekt i dess ursprungliga betydelse än de två andra kapitalformerna.

Socialt kapital kan i detta avseende mer jämföras med ett vintage-portvin än med en PC. Portvinet är en blandning av olika årgångar för att uppnå bästa smak. Ett socialt kapital är en blandning av normer, värderingar, traditioner och kunskaper av en extrem årgångsbredd, där de äldre årgångarna fungerar som stabiliserande faktorer och de nya som omvandlande. Vissa element i de äldre årgångarna har utan tvivel negativa effekter, men i motsats till portvinet finns ingen vinblandare som kan utelämna dessa element i det sociala kapitalet.

För att i längden ha en produktiv funktion måste socialt kapital förnyas, dvs det måste fyllas på med nya årgångar, samtidigt som "det bästa" av det gamla bevaras. Sker inte denna förnyelse kommer det sociala kapitalet alltmer i otakt med den ekonomiska utvecklingen och får en alltmer negativ karaktär.

Akkumulation och underhåll

De olika kapitalformerna byggs generellt sett upp genom kombinationer av det egna kapitalet, andra kapitalformer och arbetskraft. Det finansiella, det fysiska och humankapitalet behöver insatser av varandra liksom av socialt kapital för att uppstå och ackumuleras. För humankapitalet är situationen i praktiken oftast densamma, även om det teoretiskt sett kan byggas utan direkt inblandning av finansiellt och fysiskt kapital – men inte utan socialt kapital. Många former av socialt kapital är än mer oberoende av finansiellt och fysiskt kapital än vad humankapitalet är. Det bör dock understrykas att vissa typer av realkapital underlättar bygget av socialt kapital, t ex offentliga möteslokaler och bevarande av historiska minnesmärken etc, dvs underhåll av tidigare existerande realkapital. Humankapital i många olika former bidrar givetvis också till uppbygget av socialt kapital. Det som framför allt investeras i socialt kapital är dock mänsklig tid.

Coleman (1988) hävdar också att socialt kapital skiljer sig från andra kapitalformer på ett mer avgörande sätt, i det att socialt kapital framförallt är en *biprodukt*. Medan andra typer av kapital avsiktligt byggs upp som mål i sig, ses socialt kapital som en oavsiktlig följd av social interaktion med andra, oftast icke-vinstinriktade, syften. Putnam använder, som påpekades ovan, formuleringen att socialt kapital, till skillnad från fysiskt kapital, ökar när det "används" och minskar när det "inte används". Följden av det som människor gör, när de med Putnams ord "använder" (dvs i ekonomisk mening konsumerar) det sociala kapitalet, blir faktiskt en oavsiktlig investering! Det faktum att konsumtion normalt resulterar i en investering gör det sociala kapitalet mycket speciellt bland kapitalformerna. I detta avseende ligger faktiskt Putnams och Beckers synsätt mycket nära varandra eftersom Beckers sociala kapital också är en produkt av tidigare konsumtion. Men denna säregenhet förklarar också varför de flesta mainstream-ekonomer är skeptiska till att använda begreppet "kapital" om socialt kapital. Arrow (2000) t ex har framhållit att begreppet kapital bl a implicerar en medveten uppoffring i nutiden för att få utdelning i framtiden.

Sådan kritik kan dock också riktas mot humankapitalbegreppet. Många som studerar – dvs investerar i sitt humankapital – gillar vad de gör och ser det inte som en uppoffring. Humankapital i form av kunskap och kompetens, skapas och underhålls också i arbetslivet utan medvetna uppoffringar. Här måste man alltså välja om man ska tillämpa de traditionella kriterierna på kapital, dvs i realiteten endast fysiskt kapital, eller om man vill vidga kapitalbegreppet när man behandlar former som humant och socialt kapital.

En lösning skulle kanske kunna vara att tolka "uppoffring" som lika med "att avstå från att producera". Enligt grundläggande ekonomisk teori arbetar människan tills dess att den minskande marginalnyttan av arbetet (produktion) är lika med marginalnyttan av fritid (konsumtion). Fritid, dvs konsumtion av icke-produktiv tid blir då ur ett strikt produktionsperspektiv en nödvändig

uppoffring för att underhålla och förbättra arbetskraftens produktionskapacitet. Fysiskt kapital behöver ingen fritid, bara underhåll.

Om något humant eller socialt kapital skapas under arbetskraftens icke-produktiva tid, eller om dessa kapital bara underhålls eller förtvinar, bestäms av *vilken* slags konsumtion den ägnar sin tid åt. Viss användning av fritid – t ex vissa sociala aktiviteter – ökar otvivelaktigt en individs, grups eller ett samhälles sociala kapital. Individer och organisationer som väljer att ägna tid och resurser till olika aktiviteter kan således ses som investerare i något som ger avkastning på kort eller lång sikt. En individs engagemang i en ideell organisation är därför inte bara konsumtion av tid utan också en investering i ett socialt nätverk – en investering som ger icke-materiell avkastning i form av kontakter, status, osv. Colemans poäng att individers och organisationers beslut att investera i sociala aktiviteter också ger icke avsiktliga konsekvenser på andra nivåer i samhället, ska inte heller glömmas bort. Vad som är avsiktliga investeringar av individen, kan sålunda bidra till oavsedda effekter i en grupp, en plats eller region.

Socialt kapital skiljer sig också från fysiskt kapital i ett annat viktigt avseende, nämligen att det är mycket svårare att skapa genom intervention utifrån. Ett företag eller offentligt organ kan anslå medel till infrastrukturinvesteringar men "to make an infrastructure operate efficiently requires knowledge of local practices that may differ radically from place to place. Organizational structures that facilitate the operation of physical capital in one setting may be counterproductive in another. Local knowledge is essential to building effective social capital" (Ostrom 2000). Det sociala kapitalet hos en grupp, plats, osv byggs inte bara av dess formellt beslutande organ, utan också av alla individer i dessa mer eller mindre avgränsade nätverk. Det finns ingen formell beslutsfattare som kan forma det sociala kapitalet på samma sätt som när beslut om traditionellt kapital tas.

Samtidigt måste det framhållas att det inte är ovanligt att aktörer använder/konsumerar av sitt sociala kapital utan att någon

investering i motsvarande grad uppkommer. Den som utnyttjar sitt sociala nätverk oproportionerligt mer än den tillför något till det, befinner sig i denna situation. Följden blir sannolikt att personens/gruppens externa länkar försämras. Användning utan underhåll/investeringar försliter således också det sociala kapitalet. I nätverkstermer kan det uttryckas så att en nod som inte agerar reciprokt i ett reciprokt nätverk tenderar att förlora sina länkar.

Beckers individuella sociala kapital har liknande egenskaper. Ett för begränsat socialt kapital medför svagt diversifierade preferenser som individen helt enkelt kan tröttna på. Utan nya upplevelser och erfarenheter, dvs ackumulation av nytt socialt kapital, minskar individens nytta.

Ett annat exempel på att också socialt kapital förslits när det används kan hämtas från ideella organisationer. För sin fortlevnad är de beroende av en viss nyrekrytering när medlemmar faller ifrån. Om inte denna nyrekrytering kommer till stånd, trots att medlemmarna använder sitt sociala kapital, tröttnar medlemmarna. Kapitalet förslits och aktiviteten tynar bort.

Besittningsrätt kontra public goods

Bourdieu's individrelaterade sociala kapital kan på flera sätt jämföras med humankapital. Det är en resurs som en individ eller grupp besitter och får anses vara produktivt i den meningen att det bidrar till att öka individens/gruppens välfärd. I likhet med humankapital kan det inte heller avyttras. Det skiljer sig dock på en avgörande punkt från humankapitalet, i det att det individrelaterade sociala kapitalet i första hand ärvs av den sociala miljön medan humankapitalets volym påverkas av utbudet av utbildning.

Det Colemanska perspektivet är däremot att socialt kapital är en allmän nyttighet (public good) för en grupp eller för hela samhället. De ekonomiska effekterna av den sociala interaktionen kan inte "internaliseras", dvs stängas inne i ett företag eller organisation. Effekterna är därför externaliteter (jfr Collier 1998). Medan de tre övriga kapitalformerna möjliggör en *individuell besittningsrätt*

är detta inte fallet med det sociala kapitalet. Vad avgör då om ett visst socialt kapital är en nytthet för en grupp eller för hela samhället?

Putnams svar skulle troligen vara att det beror på hur "civilt" samhället är. Ju större civilitet, desto offentligare samhälle och desto mindre benägenhet (och möjlighet) för grupper att monopolisera nyttheterna inom gruppen. Ett annat sätt att formulera detta skulle kunna vara att det är den del av det sociala kapitalet som utgörs av horisontella länkar mellan grupper på samma nivå och vertikala länkar mellan olika nivåer, som bestämmer hur allmän den allmänna nyttheten blir. Dessa länkars etablering, omfattning och utnyttjande bestäms givetvis av noderna, dvs vilken vilja grupperna och nivåerna har att samarbeta. Sambandet är emellertid klart: Ju större samarbete mellan grupper och mellan olika nivåer i samhället, desto mer sprids de allmänna nyttheterna. Burt (1992) anknyter till detta synsätt när han framhåller betydelsen av "structural holes", dvs länkar till grupper som annars inte skulle vara kopplade till nätverket. Granovetter (1982) har betonat att även svaga externa länkar till subgrupper med starka interna länkar betyder mycket för samhällets sammanhållning.

Om det är en viss typ av socialt kapital som avgör de allmänna nyttheternas utbredning i ett samhälle är det ingen djärv tolkning att det främst är den typen av socialt kapital Putnam avser när han fokuserar på de positiva effekterna av socialt kapital. Det faktum att etablerandet av dessa betydelsefulla länkar bestäms av noderna, bidrar också till att förklara existensen och bevarandet av ur samhällets synpunkt negativt, kontraproduktivt socialt kapital. Om grupper av olika skäl inte vill omfatta samhällets normer, minimerar de positiva länkarna till det, men bevarar eller t o m stärker de negativa.

Liksom ovan kan vi här i nätverkstermer jämföra internaliseringssträvandena hos en utanförstående grupp, t ex ett gäng kriminella ungdomar med ett företag. Ett företag har vissa affärshemligheter som det försöker monopolisera så att de inte blir offentli-

ga. Företagets existens är beroende av att dessa uppgifter inte blir public goods. För bevarandet av dessa skapas starka interna länkar, medan externa länkar på detta område bestraffas – även om de ur samhällets synpunkt skulle kunna leda till generellt positiva saker som teknologispridning, ökad konkurrens och lägre priser. Ungdomsgänget baserar sin existens på att vara en grupp vars attityder och handlingar avviker från samhällets. Etablerandet av alltför positiva länkar till övriga samhället strider mot utanförskapets idé och skulle lösa upp det sociala kapital som förenar gänget som gäng. Negativa länkar till samhället bidrar däremot till att bevara och stärka det interna sociala kapitalet. För båda dessa fall gäller dock att nätverket inte kan vara helt avskärmat och att det sociala kapitalet inte helt internaliserat. Det innebär att åtminstone en del av kapitalet blir en externalitet i form av public good eller "bad".

Även om individuell besittningsrätt till socialt kapital inte är möjlig enligt den Colemanska ansats vi använder här, är det således uppenbart att graden av "public" varierar starkt mellan olika typer av socialt kapital, vare sig detta är "good" eller "bad". Hur "public" ett visst socialt kapital är bestäms, liksom i diskussionen om produktivitet ovan, av den del av det sociala kapitalet som utgör externa länkar mellan olika grupper och nivåer i samhället. Stor mängd och andel positiva länkar gör det sociala kapitalet allmänt och homogent. En större andel negativa länkar ger ett gruppuppsplittrat, heterogent socialt kapital som är "public" endast inom den egna gruppen.

Det tycks med andra ord finnas en stark koppling mellan det sociala kapitalets karaktär av public good och dess produktivitet. I båda fallen är det länkarna mellan grupper och nivåer i samhället som är avgörande för hur starkt inflytande det vid en given tidpunkt mest produktiva sociala kapitalet får.

Komplexitet och aggregeringsnivå

De olika kapitalformerna har olika komplexitet. Det finansiella kapitalet utgör det mest homogena och skiljer sig i princip endast

åt i att det uttrycks i olika valutor. Det fysiska kapitalet förekommer i form av mark, arbetsredskap, anläggningar, maskiner etc. Här finns många och stora skillnader mellan olika typer av fysiskt kapital, men även starka gemensamma nämnare. Humankapitalet visar prov på en mycket stor komplexitet i och med att det inte kan anses vara helt lika hos någon människa. Varje människa ingår dock som aktör i ett otal olika relationer och nätverk med andra människor och grupper, varför *det sociala kapitalet måste ses som den mest diversifierade av kapitalformerna*.

Detta innebär ett problem om socialt kapital ska kunna operationaliseras och analyseras empiriskt. Solow (2000) frågar t ex "Just of what is social capital a stock of? (...) What are those past investments in social capital? How could an accountant measure them and cumulate them in principle?"

Rose (1998) menar att det kan urskiljas tre olika ansatser att tolka det sociala kapitalets komplexitet, vilka har betydelse för möjligheterna att operationalisera det:

- Colemans (1990, p 302) synsätt att socialt kapital är en endogen företeelse i sociala relationer som varierar från en situation till en annan. Enligt Rose (1998) innebär detta synsätt att eftersom både nätverken och individerna skiftar från en situation till en annan, kan inte det sociala kapitalet aggregeras till en enkel enhet.
- Ingleharts (1997, p. 188) synsätt att nätverk är en följd av att människor har förtroende (trust) för varandra och samarbetar. Det sociala kapitalet kan beskrivas som en generaliserad följd av detta förtroende och samarbete. Enligt detta synsätt är det inte nätverken som varierar från en situation till en annan utan individernas anslutningar till dessa nätverk. Vissa individer har större tillit och samarbetar mer än andra individer. Källan till det sociala kapitalet är således en individuell resurs som avspeglas i attityder och som därför går att mäta.
- Fukuyamas (1995, p 26ff) synsätt att samhällskulturen är källan till förtroende och samarbete. Olika samhällen har olika

socialt kapital eftersom de har olika kulturer. Den individuella tillgången till socialt kapital varierar inte inom kulturerna utan mellan dem.

Till dessa måste vi lägga Beckers synsätt att socialt kapital är en individuell tillgång som kan producera olika nyttor för olika personer – även utifrån samma uppsättning varor och tjänster (Hardin 1999).

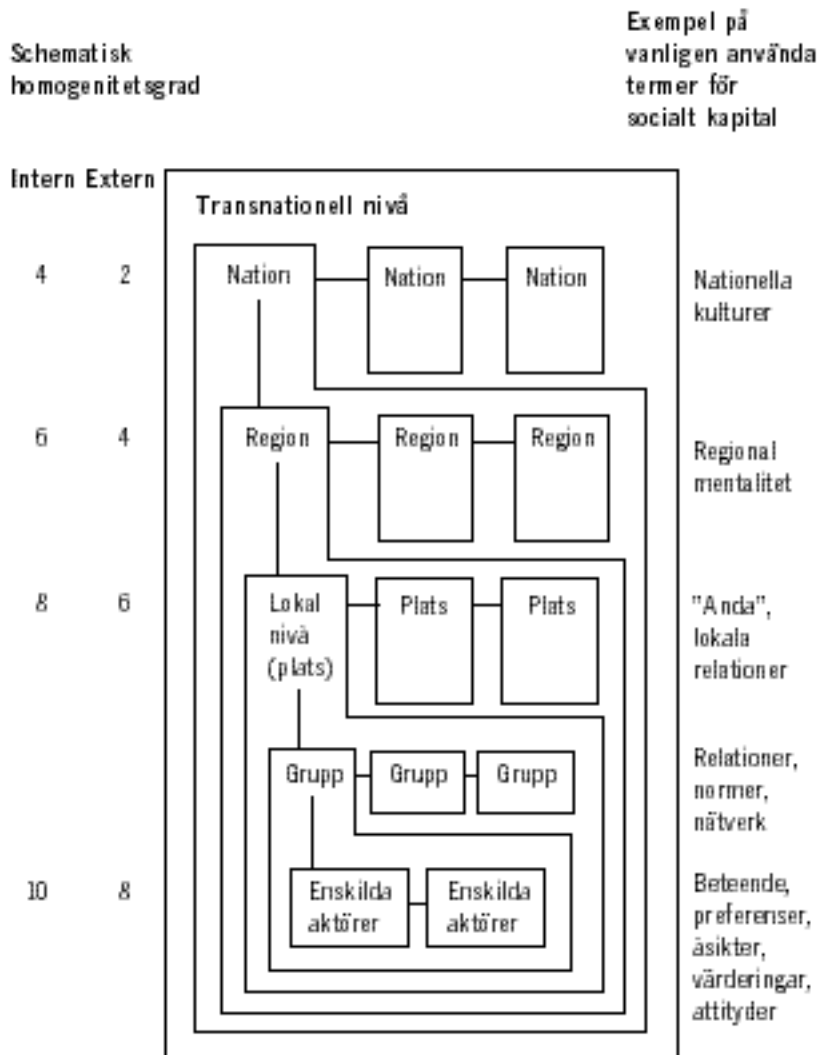
Skillnaderna mellan de fyra ansatserna är till stor del en fråga om nivå och aggregering. Beckers individuella sociala kapital är just individuellt och därför omöjligt att aggregera, men följderna av detta sociala kapital bör vara möjliga att kategorisera. Colemans mikroansats betonar skillnaderna mellan nätverken och mellan individerna men bör givetvis möjliggöra kategoriseringar av dem. Ingleharts individansats konstanthåller nätverken och möjliggör mätningar av individernas tillit. En förutsättning är dock att dessa individuella värden kan aggregeras till att bli ett värde på det sociala kapitalet på makronivå. En annan förutsättning är att kulturen är gemensam och att nätverken finns där om individerna vill ansluta sig. Fukuyamas aggregerade kulturansats konstanthåller däremot individerna medan nätverken skiljer sig åt. Variationerna mellan individernas sociala kapital blir marginella jämfört med variationerna mellan kulturerna. Forskningen blir här inriktad på att jämföra kulturer

Ett delvis annat sätt att angripa problemet med det sociala kapitalets komplexitet är att som i de föregående avsnitten göra en åtskillnad mellan internt och externt socialt kapital. Nästa steg blir att konstatera att det finns olika aggregeringsnivåer och att det sociala kapitalets homogenitet står i omvänt förhållande till aggregeringsnivån. Synsättet beskrivs ur ett rumsligt perspektiv i Figur 2. Figuren innehåller också exempel på vanliga benämningar på socialt kapital på olika nivåer, som en illustration till begreppets heterogenitet.

Figurens lägsta nivå är den individuella aktören. Varje individ är

Figur 2.

Aggregeringsnivåer, homogenitetsgrad och horisontella respektive vertikala länkar mellan aktörer och nivåer.

definitions­mässigt en homogen enhet (även om en psykolog kanske skulle ifrågasätta ett sådant påstående) med egna preferenser, attityder, beteende, etc. Individerna utgör dock bara en av de två komponenterna – nämligen noderna – i de nätverk vi benämner socialt kapital. Den andra komponenten, länkarna, är av två principiellt skilda slag:

- a) horisontella länkar mellan individen och andra individer i nätverket/gruppen, och
- b) vertikala länkar mellan individen och nätverket/gruppen som en beslutsfattare på högre nivå.

Detta betyder att länkarna mellan individerna inte formas av den enskilde individen utan av alla individer i gruppen. Detta är ett avgörande principiellt problem för att mäta socialt kapital och i synnerhet när det gäller att aggregera det till högre nivåer.

Den näst lägsta nivån utgörs av den lokala gruppen av individer, vars interna sociala kapital har hög homogenitet. Dessa lokala grupper av aktörer är förbundna med horisontella externa länkar och formar tillsammans ett lokalt, platsbundet socialt kapital med en lägre grad av homogenitet än vad varje enskild grupp har. Till skillnad från en grupp kan en plats inte ses som en beslutsfattare, men de sociala nätverken i en plats skapar möjligheter och restriktioner som påverkar individers och grupper beslutsfattande.⁷ Lokala grupper och platser har också vertikala länkar till aktörer på regional nivå. Det sociala kapitalet på regional nivå är mindre homogent än det på lokal nivå etc, och det sociala kapitalet på dessa nivåer formar likaså möjligheter och restriktioner som påverkar beslutsfattare.

Det faktum att beslutsfattare som individer och grupper är noder men inte länkar är ett principiellt problem om socialt kapital ska mätas. I praktiken måste de empiriska försöken att mäta olika aspekter av socialt kapital acceptera denna brist och baseras på uppgifter om noderna. Det innebär att länkarna mäts indirekt genom nodernas tillgång till, preferenser för, användning av, attityder till, etc, olika länkar.

Skillnaderna i homogenitet mellan socialt kapital på olika nivåer utgör ett grundläggande problem för att kunna aggregera socialt kapital. Kunskap om länkar på en nivå säger inte nödvändigtvis något om länkar på en högre nivå. Vetskap om egenskaper hos länkar mellan två nivåer behöver inte gälla för länkar mellan andra nivåer. Glaeser, Laibson and Sacerdote (2000) uppmärksammar detta när de påpekar att "the complexity of aggregation means that the determinants of social capital at the individual level may not always determine social capital at the society-level" (jfr också Dasgupta 2000).

Woolcock (1998) använder begreppen "bonding and bridging links" (bindande och överbryggande länkar) för det vi kallar interna respektive externa länkar. Han diskuterar dock inte den omständigheten att överbryggande/externa länkar mellan t ex grupper på en nivå (t ex en plats) samtidigt utgör bindande/interna länkar för denna nivå i relation till högre nivåer (t ex en region). Det faktum att överbryggande/externa länkar ur ett annat perspektiv samtidigt utgör bindande/interna länkar är en annan illustration av problemen med att aggregera socialt kapital som finns på olika nivåer.

Den ur homogenitetsperspektivet avgörande faktorn blir därmed de externa länkarna mellan aktörerna på och mellan respektive nivå. I de fall lokala aktörer har svaga eller negativa länkar mellan sig, t ex mellan olika företag eller bostadsområden, blir det lokala sociala kapitalet mindre starkt och mindre homogent. I de fall de svaga/negativa länkarna endast omfattar marginella grupper är dock inverkan på det lokala sociala kapitalet också marginell. Motsvarande resonemang gäller för länkarna mellan olika nivåer. Rose (1998) beskriver t ex Rysslands nuvarande problem i detta avseende som alltför starka nätverk inom små grupper (familj, grannar, etc) vilka fungerar som ersättning för frånvaron av positiva länkar mellan dessa små splittrade nätverk och samhället i övrigt.

Medan brist på (positiva) länkar eller förekomst av negativa

länkar mellan aktörer och nivåer utgör ett extrempblem utgörs den andra extremen av alltför starka länkar, vilka motstår nödvändig förändring. Historien uppvisar många exempel på länder och regioner vars aktörer inte förmått anpassa normer och värderingar när de ekonomiska förutsättningarna förändrats.

Alltför svaga länkar skapar således en heterogenitet som riskerar gå över i sönderfall, medan alltför starka länkar skapar en homogenitet som bidrar till inflexibilitet och oförmåga till förändring. Teoretiskt sett torde det på och mellan varje nivå finnas en optimal balans mellan homogent och heterogent socialt kapital (jfr Westlund 1999). Woolcock (1998) har diskuterat denna centrala fråga i termer av "embeddedness" respektive "autonomy", där embeddedness (i våra termer) avser de länkar som bidrar till att göra gruppen/samhället homogent, medan autonomy avser länkar som bibehåller gruppen/samhällets heterogenitet och diversifiering.

Slutsatsen av figur 2 blir att socialt kapital och dess effekter i form av bl a entreprenörskap bör undersökas på olika sätt på olika nivåer. Det är typen av länkar och dessas nivåer som bestämmer hur det sociala kapitalet ska studeras. Försök att aggregera länkar som är specifika för olika nivåer, till en "generell" nivå stöter dock på stora principiella problem. Den gemensamma nämnaren hos det sociala kapitalet måste sökas på varje nivå för sig.

Socialt kapital som kapital – sammanfattning

Diskussionen om likheter och skillnader mellan socialt kapital och andra kapitalformer summeras i figur 3.

Slutsatsen av den gjorda jämförelsen mellan socialt kapital och andra kapitalformer, i första hand realkapital, blir att det finns klara likheter men också tydliga skillnader. Ska begreppet kapital användas om socialt kapital är det nödvändigt att vara medveten om skillnaderna och att dessa skillnader kräver utveckling av nya mät- och analysmetoder. Socialt kapital bör ses som ett sammanfattande begrepp för icke-formaliserade sociala nätverk på en rad olika nivåer i samhället. Analyser av socialt kapital måste därför ta

hänsyn till vilka rumsliga och andra nivåer och vilka typer av nätverk som studeras. Också politiska åtgärder för att förändra och stärka det sociala kapitalet i olika avseenden, måste utformas med hänsyn till de skillnader som finns mellan socialt kapital och de traditionella kapitalformerna och på vilken nivå i samhället som åtgärderna sätts in.

Figur 3.

Summering av likheter och skillnader mellan socialt kapital och övriga kapitalformer beträffande produktivitet, årgångar, ackumulation, ägande och komplexitet.

Likheter	Skillnader
Produktivitet	
<ul style="list-style-type: none"> • Socialt kapital är "sunk costs" som kan bli obsoleta. • Socialt kapital kan användas "bra" eller "dåligt" (ur samhällets perspektiv).	<ul style="list-style-type: none"> • Socialt kapital uttrycker aktörers intressen, vilka är bra eller dåliga ur samhällets perspektiv. Det är inte neutralt utifrån samhällets intressen.
Årgångar	
<ul style="list-style-type: none"> • Socialt kapital består av årgångar.	<ul style="list-style-type: none"> • Det sociala kapitalets årgångar är mer jämförbara med portvin än med andra kapitalformer. Det finns inget enkelt samband mellan ålder och avtagande produktivitet. Årgångssammansättningen är avgörande.

Likheter

Skillnader

Akkumulation och underhåll

- Socialt kapital slits ut om det inte underhålls.
- Socialt kapital är ett resultat av tidigare aktiviteter.
- Socialt kapital är en produkt av såväl avsiktliga investeringar som en oavsiktlig biprodukt av andra aktiviteter.
- Akkumulation av socialt kapital behöver inte nödvändigtvis innebära medvetna uppoffringar för framtida fördelar.
- Socialt kapital är svårare att skapa genom intervention utifrån.

Besittningsrätt kontra "allmänna nyttigheter"

- Tillgång till socialt kapital är aldrig fullständigt allmän. Tillgång kräver förbindelse med ett nätverk och eller vissa kunskaper/färdigheter.
- Socialt kapital är socialt, dvs det är ingen individuell egendom.

Komplexitet och aggregeringsnivåer

- Ett diversifierat socialt kapital medför minskad sårbarhet för ekonomisk-strukturella förändringar.
- Socialt kapital är den mest diversifierade, minst homogena kapitalformen.
- Aggregering av socialt kapital från olika nivåer möter stora metodologiska svårigheter.

Referenser

- Adler, P. S. & Kwon, S-W. (1999) *Social Capital: The Good the Bad and the Ugly*. Unpublished paper. University of Southern California, Los Angeles. CA.
- Arrow, K. J. (2000) Observations on social capital. In Partha Dasgupta and Ismail Serageldin (eds.) *Social Capital: A Multifaceted Perspective*. Washington D.C: The World Bank, pp. 3-5.
- Becker, G. S. (1996) *Accounting for Tastes*. Cambridge, Mass: Harvard UP.
- Bourdieu, P. (1980) Le capital social. Notes provisoires. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* 3, pp. 2-3.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L. (1992) *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: Univ. of Chicago Press.
- Brehm, J. & Rahn, W. (1997) Individual-Level Evidence for the Causes and Consequences of Social Capital, *American Journal of Political Science*, Vol. 41, pp. 999-1023.
- Burt, R. S. (1992) *Structural Holes. The Social Structure of Competition*. Cambridge, Mass: Harvard UP.
- Chung, L. H. & Gibbons, P. T. (1997) Corporate Entrepreneurship: The Roles of Ideology and Social Capital, *Group & Organization Management*. Vol. 22, pp. 10-30.
- Coleman, J. S. (1988) Social Capital in the Creation of Human Capital, *American Journal of Sociology* (Supplement), Vol. 94, pp. 95-120.
- Coleman, J. S. (1990) *Foundations of Social Theory*. Cambridge, Mass: Harvard UP.
- Collier, P. (1998) *Social Capital and Poverty*. The World Bank Social Capital Initiative Working Paper No. 4.
- Dasgupta, P. (2000) Economic Progress and the Idea of Social Capital. in Partha Dasgupta and Ismail Serageldin (eds.) *Social Capital: A Multifaceted Perspective*. Washington D.C: The World Bank, pp. 325-424.
- Flora J. L. (1998) Social Capital and Communities of Place, *Rural Sociology*, Vol. 63, pp. 481-506.
- Fukuyama, F. (1995) *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. London: Hamish Hamilton.
- Gabbay, S. M. and Leenders, R. T. A. J. (1999) CSC: The Structure of Advantage and Disadvantage. In Gabbay, S. M. and Leenders, R. T. A. J. (Eds.) *Corporate Social Capital and Liability*, pp. 1-14. Boston: Kluwer Academic Publishers.
- Glaeser, E. L., Laibson, D. & Sacerdote, B. (2000) *The Economic Approach to Social Capital*. NBER Working Paper 7728. Cambridge, Mass: NBER.

- Granovetter, M. S. (1982) The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited. In Marsden, P. & Lin, N. (Eds.) *Social Structure and Network Analysis*, pp. 105-130. Beverly Hills: Sage.
- Hanifan, L. J. (1916) The Rural School Community Center, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 67, pp. 130-138.
- Hannerz, U. (1969) *Soulside: Inquiries into ghetto culture and community*. New York: Columbia.
- Hansen, M. T. (1998) *Combining network centrality and related knowledge: explaining effective knowledge sharing in multiunit firms*. Working paper, Harvard Business School, Boston, MA.
- Hardin, R. (1999) Social Capital. in James E. Alt, Margaret Levi and Elinor Ostrom (Eds.) *Competition and Cooperation. Conversations with Nobelists about Economics and Political Science*. New York: Russell Sage Foundation, pp 170-189.
- Inglehart, R. (1997) *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 41 Societies*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Jackman, R. W. & Miller R. A. (1998) Social Capital and Politics. *Annual Review of Political Science*, Vol. 1, pp. 47-73.
- Jacobs, J. (1961) *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Random House.
- Johannisson, B. (2000) Modernising the industrial district – Rejuvenation or Managerial Colonisation. in M. Taylor and E. Vatne (Eds.) *The Networked Firm in a Global World. Small Firms in New Environments*, ch. 12.
- Kyle, D. (1999) The Otavalo trade diaspora: social capital and transnational entrepreneurship, *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 22, pp. 422-446.
- Loury, G. C. (1977) A dynamic theory of racial income differences. In Wallace, P. A. and Le Mund, A. (eds.) *Women, minorities, and employment discrimination*. Lexington, Mass: Lexington Books.
- Loury, G. C. (1987) Why Should We Care About Group Inequality? *Social Philosophy and Policy*, Vol. 5, pp. 249-71.
- Nooteboom, B. (2000) Trust as a Governance Device. in Mark Casson and Andrew Godley (eds.) *Cultural Factors in Economic Growth*. Berlin, Heidelberg, New York: Springer-Verlag.
- Nooteboom, B., Berger, J. & Noorderhaven, N. G. (1997) Effects of Trust and Governance on Relational Risk, *Academy of Management Journal*, Vol. 40 (2), pp. 308-338.
- Ostrom, E. (2000) Social Capital: A Fad or a Fundamental Concept?. In

- Partha Dasgupta and Ismail Serageldin (eds.) *Social Capital: A Multifaceted Perspective*. Washington D.C: The World Bank.
- Portes, A. (1998) Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology*, Vol. 24, pp. 1-24.
- Portes, A. and Landolt, P. (1996) The Downside of Social Capital. *The American Prospect*, No 26 (May-June 1996) pp. 18-21.
- Putnam, R. D. (1993a) *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton. Princeton University Press.
- Putnam, R. D. (1993b) The prosperous community. Social capital and public life. *The American Prospect*, no 13 (Spring 1993).
- Putnam, R. D. (2000) *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Rose, R. (1998) *Getting Things Done in an Anti-Modern Society: Social Capital Networks in Russia*. The World Bank Social capital Initiative Working Paper No. 6.
- Rostow, W. W. (1960) *The Stages of economic Growth*. New York: Cambridge University Press.
- Sandefur, R. L. & Laumann, E. O. (1998) A Paradigm for Social Capital. *Rationality and Society*, Vol. 10, No. 4, pp. 481-502.
- Solow, R. M. (1997) Tell me again what we are talking about. *Stern Business Magazine*, Vol. 4, No 1.
- Solow, R. M. (2000) Notes on Social Capital and Economic Performance. in Partha Dasgupta and Ismail Serageldin (eds.) *Social Capital: A Multifaceted Perspective*. Washington D.C: The World Bank, pp. 6-10.
- Westlund, H. (1999) An Interaction-Cost Perspective on Networks and Territory. *Annals of Regional Science*, Vol. 33, No. 2, pp. 93-121.
- Woolcock, M. (1998) Social Capital and Economic Development: Towards a Theoretical Synthesis and Policy Framework. *Theory and Society*, Vol. 27, No 2, pp. 151-208.

Slutnoter

1. I Putnam (1993b) förenklas dock detta påstående till att "social capital is a 'public good'".
2. Begreppet social overhead capital var vanligt förekommande inom utvecklingsekonomi och ekonomisk historia under 1960-talet (se framförallt Rostow 1960). Till denna kapitaltyp räknas det som idag vanligen benämns hård och mjuk infrastruktur, dvs transport- och kommunikationsnät, energianläggningar samt utbildnings- och sjukvårdsanläggningar. Det förekommer ibland en del ekonomer som använder begreppet social capital i denna infrastrukturella betydelse - något som givetvis inte bidragit till att lösa upp begreppsförvirringen.
3. Jfr Collier (1998) som har en utförlig diskussion om externalities som effekt av social interaktion.
4. Här används begreppet investeringar i en vidare bemärkelse än den formella definitionen, som är att investeringar utgör en ökning av stocken av fysiskt kapital. En vidare definition än den formella krävs även i förhållande till begreppet humankapital.
5. Jfr Adler & Kwon (1999) som baserar en omfattande litteraturöversikt och ansats till begreppsmässigt ramverk på just distinktionen mellan interna egenskaper och externa resurser hos socialt kapital.
6. Hur "samhällets intressen" ska definieras är en komplicerad fråga som vi inte närmare tar ställning till här. Vi nöjer oss med att konstatera att det finns grundläggande mänskliga värderingar om vad som är rätt och fel och att samhällets intressen i övrigt kan definieras som de sociala, ekonomiska och kulturella mål som det råder stor enighet kring.
7. Jfr Flora (1998): "Networks are most effective for the community as a whole when they are diverse, inclusive, flexible, horizontal (linking those of similar status), and vertical (linking those of different status, particularly local organizations or individuals with external organizations and institutions that have resources not available within the community)."

Fler föreningar = fler röstare?

Den svenska demokratiutredningen tog i sin slutrapport (SOU 2000:1) fasta på betydelsen av ett rikt föreningsliv för en fungerande demokrati. Föreningslivet fungerar enligt rapportskrivarna bland annat som skolor i demokrati. Utredarna skriver: "I föreningslivet utvecklas demokratiskt tänkande. Man lär sig samarbeta och utveckla ett ömsesidigt förtroende för varandra" (SOU 2000:1, s. 196). Denna artikel skall behandla hur förhållandet mellan föreningar och demokratiskt deltagande – i form av röstande – ser ut i Sverige och vad det kan tänkas bero på. Inledningsvis görs en teorigenomgång av kopplingen mellan föreningsliv och demokratiskt deltagande. Sedan redovisas några resultat från korrelationsanalyser mellan valdeltagandet och föreningsstätheten. De data som används över de ideella och ekonomiska föreningarna kommer från SCB:s företagsregister, trots att det har vissa brister kan det dock ge en indikation av hur bilden i Sverige ser ut. Resultaten pekar dock inte i en första anblick i den riktning som teorierna kring socialt kapital skulle förutse.

Inom den statsvetenskapliga litteraturen har idéerna om föreningslivets betydelse för demokratin en lång tradition som sträcker sig tillbaka till bl a Alexis de Tocquevilles berömda studie från 1830-talet av den amerikanska demokratin, där föreningslivet identifierades som en viktig faktor i skapandet av en demokratisk anda. Enligt Tocqueville var föreningslivet av betydelse för att inte det demokratiska styret skulle bli alltför konfliktfyllt och präglat av strider mellan majoriteten och minoriteten.

I sin numera berömda studie över Italien återkopplar Robert D Putnam (1993) till dessa idéer och fogar även samman föreningslivet med James Colemans (1990) begrepp socialt kapital. Socialt kapital utgör för Coleman (1990) det kapital som finns i nätverken individerna *emellan*, till skillnad från humankapital som finns hos individerna. Putnam (1993) tillskriver föreningslivet en speciellt viktig roll i skapandet och upprätthållandet av det sociala kapitalet. Begreppet socialt kapital får en bredare innebörd hos Putnam (1993) än hos Coleman (1990) och inbegriper för Putnam (1993) även social tillit och normer för ömsesidighet (reciprocitet).

Ett enkelt exempel på hur tillgången på socialt kapital kan utnyttjas är det som Mark Granovetter (1973) ger i en klassisk artikel där antalet (ytliga) kontakter underlättar för en individ att finna ett nytt arbete, ju fler kontakter desto lättare blir det att få jobb. Putnam (1993) påpekar också vikten av att nätverken är överlappande för att det sociala kapitalet skall kunna spridas, annars riskerar grupperna att bli slutna.

Elinor Ostrom och Toh-Kyeong Ahn (2001) argumenterar på ett övertygande sätt för att man bör betrakta socialt kapital som en undergrupp av teorierna kring kollektivt handlande (collective action) och där det sociala kapitalet skulle bidra till lösningen på sociala dilemman. Ostrom har bl a studerat flera fall som visar hur olika miljörelaterade frågor har kunnat lösas. Ofta har man enligt Ostrom (Ostrom & Ahn, 2001) upptäckt att de fall där man i u-länder utifrån kommit in med dyra lösningar på exempelvis bevattningsproblem sett att dessa anläggningar stått och rostat medan

lokalbefolkningen fortsatt att använda de metoder de själva tagit fram. I de fall där istället invånarna själva varit delaktiga i att bygga upp och skapa de regelverk som sedan skall reglera skötseln av anläggningarna har dessa oftast fungerat mycket bättre.

För Ostrom och Ahn (2001) kan föreningslivet, precis som hos Putnam (1993), utgöra en arena där det sociala kapitalet kan skapas. Detta sker bl a genom att man kan lära sig av tidigare lösningar på gemensamma problem som kan fungera som modeller för framtida liknande problem och bidra till att nätverk skapas. Nätverkens utformning är av betydelse då de bör vara byggda på horisontella (jämlika) relationer och förtätade för att det sociala kapitalet skall kunna skapas. Det sociala kapitalet blir en kollektiv nytthet (public good) som alla kan utnyttja och ingen kan uteslutas från. Ju tätare sammanbundna nätverken är desto högre blir kostnaden för den som skulle vilja "hoppa av" samarbetet.

Även förhållandena mellan de styrande och väljarna har en mer horisontell form. I regioner med ett fattigt föreningsliv utvecklas inte det sociala kapitalet på samma sätt och bristen på tillit gör det svårt för horisontella nätverk att bildas, enligt Putnam (1993). Klientelism, dvs ett beroendeförhållande ("jag gör x för dig om du gör y för mig"), är vad som präglar förhållandet mellan politikerna och deras väljare i områden med lågt socialt kapital i de södra delarna av Italien. Däremot kan Putnam (1993) kanske inte riktigt förklara hur den kausala mekanismen mellan en hög grad av socialt kapital och effektiva institutioner fungerar.

Tillit anses av många vara en viktig komponent av det sociala kapitalet och en vanlig uppfattning är att tillit kan skapas i föreningslivet. Mark Hooghe (2000) menar istället, med stöd av socialpsykologiska teorier, att det hela är en fråga om utbildning. Högutbildade har en större benägenhet att lita på andra än vad lågutbildade har. Kopplingen till den ökade graden av generaliserat förtroende för andra hos dem som är medlemmar i (vissa) föreningar skulle bero på den ökade kontakten som medlemmarna får med högutbildade. Själva umgänget med människor som är

mer tillitsfulla, skulle få de mindre tillitsfulla att revidera sina egna attityder (Hooghe, 2000). Detta skulle tyda på en socialiserings-effekt där effekten av umgänget inom föreningen på den generaliserade tilliten, – i positiv eller negativ riktning – är till stor del beroende av medlemmarnas utbildningsnivå (Hooghe, 2000). För vissa extremistiska grupper, som till exempel nynazister, skulle därmed misstron till andra förstärkas genom umgänget inom gruppen (Hooghe, 2000). Att tillit som variabel har en stark koppling till demokrati har Inglehart (1999) visat genom den höga grad av samvariation som finns mellan andelen i befolkningen som anser sig kunna lita på de flesta och hur länge landet har haft ett demokratiskt styre.

I Putnams (1993) Italien är samverkan inom föreningslivet och samhällsengagemang två aspekter av samma variabel. Aktiva föreningsmedlemmar anses även vara mer samhälleligt engagerade. Andra infallsvinklar på hur civilsamhället påverkar det politiska livet har gått i en annan riktning, bl a vad man brukar kalla regimskolan. Till regimskolan hänför Göran Hydén (1997) sådana författare som Philippe Schmitter och Guillermo O'Donnell. Det civila samhället kan påverka politikens utformande och det behövs regler eftersom det civila samhället inte *automatiskt* påverkar i en demokratiserande riktning. Förändringar kan behövas både i det civila samhällets och statens regleringar för att hitta en lösning som verkar i demokratiserande riktning (Hydén, 1997).

Men inte heller för Putnam räcker det med ett vitalt och starkt civilt samhälle, det måste finnas demokratiska institutioner också, men föreningarnas betydelse för demokratin är fundamental (Hydén, 1997). Kopplingen till den klassiska pluralismen tycks tydlig, det civila samhället uppfattas inte som politiserat. De olika möjligheterna för individerna till tillträde till föreningslivet skall i enlighet med de pluralistiska tankegångarna (jfr. Dahl, 1961) lösas genom överlappande medlemskap (Hydén, 1997). Dessa överlappande medlemskap skall öka medborgarnas förmåga till att kompromissa och att se flera infallsvinklar på samma problem (Hydén, 1997).

En hypotes om hur denna mekanism med interaktion mellan föreningslivet och den partipolitiska sfären kan gå till, beskrivs av Stig Montin (1998). I vissa föreningar som är speciellt aktiva inom det samhälleliga livet i Sverige (exempelvis så kallade byalag), finns det ibland medlemmar som är partipolitiskt aktiva, men som engagerat sig i den lokala föreningen av mer pragmatiska än partipolitiska skäl (Montin, 1998). Dessa personer fungerar sedan ofta som ett slags "brobyggare", en nod i ett nätverk, mellan föreningslivet och det politiska livet. De tillför information från de politiskt beslutsfattande organen och myndigheterna till föreningen och kan föra föreningens talan med dessa på en någorlunda jämlik nivå (Montin, 1998). En av de viktigaste framgångsfaktorerna skulle därmed vara kopplingen till de politiska partierna inom denna speciella typ av föreningsrörelse. Det skulle i detta fall då finnas en koppling med de resonemang som Michael Foley och Bob Edwards (1996) för fram, kring betydelsen av de politiska partiernas öppenhet gentemot det civila samhället.

Margaret Kohn (1999) finner också i en studie över de italienska regionerna att den enda faktor som kunde förutsäga de regionala institutionernas effektivitet var banden mellan föreningsrörelsen och styrkan på Vänsterpartiet i regionen. Detta skulle enligt Kohn (1999) tala emot att föreningslivet skulle vara opolitiskt. Det var snarare den täta kopplingen mellan föreningslivet och det politiska livet som gjorde institutionerna i dessa italienska regioner mer effektiva och enligt Putnams (1993) definition även mer demokratiska. Det före detta kommunistiska partiet i Italien (numera Vänsterpartiet) har en paraplyorganisation (ARCI, numera ARCI nuova) för föreningslivet, som ursprungligen skapades för att försöka rädda de gamla Folkets hus-föreningarna och för att erbjuda ett alternativt fritidsutbud, utöver det kyrkan och företagen anordnade. Till denna organisation är numera ett flertal olika typer av ideella föreningar kopplade, från intresseorganisationer till föreningar som organiserar konserter. Många gånger rekryterades ledare och kandidater till partiet från föreningsrörelsen och

överlappande nätverk mellan föreningsrörelsen och partiet skapades. Dessa nätverk kunde, enligt Kohn (1999), utnyttjas för att exempelvis framföra förslag på politiska reformer. Det är det politiska elementet i föreningarna som är av betydelse för att dessa skall kunna påverka den demokratiska utvecklingen enligt Kohn (1999).

Ronald La Due Lake (2000) pekar även på betydelsen av att delta i föreningar för formerandet av politiska åsikter. Genom att regelbundet interagera med andra stärks attityderna något, eftersom vanan att argumentera för sina ståndpunkter tränas upp enligt La Due Lake (2000). Detta, enligt samma författare, skulle i viss mån även spilla över på politiska ställningstaganden. I Sverige har man funnit att detta stämmer delvis för 1998 års val (Teorell & Westholm, 1999). Individer som deltog i olika föreningar hade även en något större benägenhet att gå och rösta än individer som inte var medlemmar i någon förening.

Är det antalet som avgör?

Många författare hävdar att det inte är enbart i föreningslivet som det sociala kapitalet skapas, utan pekar på att viktiga arenor för social samverkan ignoreras av Putnam, som exempelvis skolan och arbetsplatserna (Edwards & Foley, 1996). Men mycket av debatten som förts kring begreppet socialt kapital har lett läsaren till att tro att det är *antalet* föreningar som är av betydelse. Putnam (AA VV, 1995) hävdar bland annat i en intervju att han kan säga hur lång tid det tar för förvaltningen i en viss italiensk region att återbetala de läkarkostnader som medborgaren har rätt att få bara genom att se till antalet föreningar i regionen. Visserligen skulle Italien kunna sägas vara ett dåligt exempel, eftersom antalet regioner är relativt litet (20) och variationen inom gruppen relativt stor, men detta argument om föreningslivets storleks betydelse tycks ändå ha fått ett visst genomslag.

I Putnams (1993) studie över Italien återfinns också en koppling mellan antalet föreningar per region och bl a valdeltagande. Ju fler

föreningar som en region har, desto sannolikare var det att väljarna i dessa regioner gick och röstade även i de val där röstplikt inte förekom. Putnam (1996, s. 119) presenterar en korrelation mellan valdeltagande och antalet föreningar per invånare i regionen.

I Sverige har vissa studier på individnivå visat en viss koppling mellan valdeltagande och föreningsmedlemskap (Teorell & Westholm, 1999). Individer som är medlemmar i olika föreningar tycks i viss utsträckning vara mer benägna att rösta än de som inte är medlemmar i några föreningar. Emellertid tycks kopplingen inte vara speciellt stark. Den kausala mekanismen skulle gå via föreningslivet och skapande av socialt kapital och samhälleligt engagemang som skulle innebära ett större intresse för att rösta. Kritiken mot detta synsätt skulle vara att det endast är två sidor av samma mynt; nämligen deltagande och att det finns en relation mellan de två variablerna skulle bara vara naturligt. Verba m fl (1995) menar dock att valdeltagande är en mycket speciell form av deltagande, eftersom det är så noggrant reglerat och att varje medborgare endast kan avlägga en röst som väger lika tungt som alla andras. Deltagande i föreningar är teoretiskt sett obegränsat och det innebär bl a att vissa individer kan tillförsäkra sig ett större inflytande än andra.

Hur ser det då ut i Sverige på en aggregerad nivå? Först kan man konstatera att om man är intresserad av att studera kopplingen mellan föreningslivets storlek och det demokratiska deltagandet så torde kommuner vara en mer "naturlig" nivå än län. Dels är avståndet mindre och dels finns det en fara i att utvecklingen i ett län kan gå åt olika håll i olika områden. Detta kan göra resultaten något mer osäkra än om man använder sig av läns/region nivå.

Ett problem för forskaren som är intresserad av att studera föreningarna i Sverige är bristen på statistik. SCB tillhandahåller ur företagsregistret de ideella föreningar som är registrerade, men den lagstiftning som reglerar när en förening bör registrera sig för att inte riskera att bli betraktad som en ekonomisk förening eller ett bolag är inte entydig. Till och med den myndighet som ansvarar

för att handlägga registreringen (Patent och Registreringsverket, PRV) medger i sin informationsbroschyr¹ att den ålderdomliga lagstiftningen gör att gränsdragningen blir svår mellan vilken förening som skall registreras eller inte. Generellt sett gäller att den ideella föreningen skall ha någon form av ekonomisk verksamhet eller ett arbetsgivaransvar för att den skall registreras. Givet alla dessa förebehåll gällande det statistiska underlag som finns att tillgå kan det ändå vara av intresse att studera de data som SCB tillhandahåller.

En hypotes att utgå ifrån skulle i sådana fall vara att ju fler föreningar som finns i en kommun desto större intresse för det lokala samhället skulle finnas och desto fler invånare borde vara intresserade av att påverka den politiska utvecklingen i kommunen genom att gå och rösta. Det gör att man utifrån denna hypotes skulle kunna förvänta sig ett (generellt) positivt samband mellan de två faktorerna. I Putnams undersökning av Italien samvarierar valdeltagande och föreningstäthet i väldigt stor utsträckning.

Generella samband

Om man ser till Sverige under 1990-talet så har utvecklingen av valdeltagandet generellt sett varit negativ, allt färre tycks gå och rösta. I 1998 års val sjönk valdeltagandet rätt så dramatiskt. Olika faktorer som i forskningen (se Lijphart, 1997) sägs påverka valdeltagandet är bl a sådana som rör den socioekonomiska utvecklingsnivån såsom utbildningsnivå (ju högre utbildningsnivå desto större benägenhet har man att gå och rösta); inkomst (desto högre inkomst desto sannolikare är det att rösta); marginalisering, antingen ekonomisk eller genom att man tillhör en annan etnisk grupp (ju högre grad av marginalisering desto färre röstar).

För att kontrollera om några andra samband finns mellan de ekonomiska föreningarna² och de olika variablerna tas även dessa med i analysen. När man ser till de samband som finns mellan dessa olika variabler och andelen som röstar i kommunalvalen 1998 så blir mönstret det följande:

Tabell 1.

Valdeltagande, bivariata samband 1998, Pearsons r.

	Valdeltagande	Ideella föreningar/inw	Medelinkomst	Utbildning	Sysselsatta	Utländska medborgare	Ekonomiska för/inw
Valdeltagande	1,000						
Ideella föreningar/inw	-,15*	1,000					
Medelinkomst	,36**	-,58**	1,000				
Utbildning	,30**	-,39**	,77**	1,000			
Sysselsatta	,21**	-,27**	-,02	-,07	1,000		
Utländska medborgare	-,20**	-,06	,05	,24**	-,24**	1,000	
Ekonomiska för/inw	,046	,44**	-,34**	-,16**	-,048	-,32**	1,000

Källa: SCB, N=284³, **= sambandet är signifikant på 1% nivå, * = sambandet är signifikant på 5% nivå (väsidiq test)

Tvärtemot vad teorierna kring det sociala kapitalet förutser så tycks det finnas ett negativt samband mellan antalet föreningar per invånare i kommunen⁴ och valdeltagandet, medan de övriga variablerna i stort sett har den riktning på sambandet som teorierna anger. Några av förklaringarna till detta är att vissa av dessa kommuner har en stor andel av befolkningen tillhörande etniska mino-

riteter som samer och finskspråkiga tornedalingar (Lindström & Karvonen, 1983). Förutom fysiska hinder⁵ så har kanske även språkliga och kulturella hinder funnits, något som senare överbryggats med hjälp av bl a poströstning. Detta har dock inte lett till några större förändringar i mönstret för valdeltagandet då beteendet tycks vara sedimenterat (Lindström & Karvonen, 1983).

Sambanden går i samma riktning även för de andra två valären under 1990-talet. När det gäller de ekonomiska föreningarna så finns inget signifikant samband mellan deras antal per invånare och valdeltagandet. De starkaste sambanden mellan valdeltagandet i de kommunala valen 1998 finner man med inkomst och utbildning. Dessa variabler samvarierar – i linje med teorierna – i positiv riktning med valdeltagandet, vilket innebär generellt sett att ju högre medelinkomsten är i en kommun desto fler röstar, samma gäller för utbildningsnivån och sysselsättningen.

Ovan har redan konstaterats att själva måttet på valdeltagandet kan missgynna vissa kommuner, särskilt i inlandet, därför används istället ett skillnadsmått mellan två valår. Resultatet blir att om man använder skillnaden i valdeltagande (i procent) mellan 1991 och 1998 finns det ett positivt samband mellan antalet föreningar sett till antalet invånare och minskningen i valdeltagande. Detta skulle innebära att de kommuner där det finns ett stort antal föreningar har minskningen i valdeltagande varit lägre.

Det starkaste sambanden mellan minskningen i valdeltagande och de olika variablerna som används här är de mellan medelinkomsten och antalet ideella föreningar per invånare. Dessa två samband är nästan lika stora, där antalet föreningar per invånare dock ger ett marginellt starkare samband. Hur denna mekanism går till är omöjligt att säga något om utifrån detta material.

För att undvika den eventuellt negativa effekt som de olika traditionerna i valdeltagande över landet kan ha på det totala utfallet så konstanthålls den "regionala" effekten genom att studera de olika landsdelarna separat. Det tycks finnas en geografisk skillnad i effekterna, eftersom det positiva sambandet endast återfinns i de

norra delarna av landet (se tabell 2). För södra och mellersta Sveriges del tycks inga samband alls finnas mellan ett minskande valdeltagande och föreningstätheten. Generellt sett finns det fler registrerade ideella föreningar per invånare i de norrländska kommunerna jämfört med de som ligger i södra och mellersta delarna av landet.

Tabell 2. Skillnaden i valdeltagande 1991–1998 i Norrland⁶, bivariata samband, Pearsons r

	Skillnad- i valdel- tagande	Ideella förenin- gar/inv	Medel- inkomst	Syssel- satta	Utbild- ning	Utländ- ska med- borgare	Ekono- miska för/inv
Skillnad i valdel- tagande	1,000						
Ideella föreningar /inv	,36**	1,000					
Medel- inkomst	,043**	-,36**	1,000				
Utbild- ning	-,22	-,30*	,63**	1,000			
Syssel- satta	-,08	-,25*	,54**	,75**	1,000		
Utländ- ska med- borgare	-,13	-,10	-,06	,05	,06	1,000	
Ekono- miska för/inv-	,29*	,392**	-,56**	-,39**	-,28*	-,30*	1,000

Källa: SCB, N=69. **= sambandet är signifikant på 1% nivå,
*= sambandet är signifikant på 5% nivå

Avsaknaden av samband i övriga delar av landet gäller även de ekonomiska föreningarna, där inga generella samband mellan minskningen i valdeltagande och antalet ekonomiska föreningar per invånare återfinns.

Modernisering – en tänkbar förklaring?

En förklaring till att sambanden tycks ha olika riktning i olika delar av Sverige finns att hämta i teorierna kring moderniseringen. När Mancur Olson (1982) talar om grupperns inverkan på samhällsutvecklingen så menar han att det är negativt när kartellbildningar skapas. Starka påtryckningsgrupper bidrar till negativa effekter för samhället i stort, eftersom endast vissa grupper gynnas. Denna argumentation tycks dock gå stick i stäv mot den som Putnam (1993) framfört. Ronald Inglehart (1997) ser dock en möjlighet att sammankoppla dessa vitt skilda synsätt på effekterna av förtätade horisontella nätverk. Inglehart (1997) föreslår en lösning på detta dilemma genom att påpeka att Olson (1982) analyserar konsoliderade demokratier och att Putnam (1993) till stora delar bygger sin studie på historiska data från uppbyggnaden av den italienska demokratin. Inglehart (1997) menar därför att dessa två teorier inte är ömsesidigt uteslutande eftersom de inte undersöker samma situationer. Inglehart (1997) menar därmed att ett rikt föreningsliv skulle ha något av ett heterogent orsakssamband; i en fas av demokratisk uppbyggnad för ett samhälle kan ett rikt föreningsliv ha en starkt positiv effekt på utvecklingen (både den ekonomiska och den demokratiska) och att effekten kan vara något hämmande på utvecklingen i konsoliderade demokratier. Rörande speciellt den ekonomiska utvecklingen uttrycker sig Inglehart (1997) enligt nedan:

”Relatively dense networks of associational membership seem to be conducive to economic growth in the earlier stages of development, as Putnam has argued; but (as Olson has argued) these associations can become hypertrophied and excessively powerful in advanced industri-

al societies, distorting policy to defend well-organized interests at the expense of overall economic growth. (...) For now, the available evidence supports an interpretation that integrates the hypotheses of Olson and Putnam" (...) (Inglehart, 1997, s. 228)

Seymour Martin Lipset publicerade redan 1959 en artikel om betydelsen av välstånd för graden av demokratisering i ett land. Ju mer välstånd desto mer demokratiskt blir styrelseskicket, bl a beroende på en ökande utbildningsnivå och på att när svälten inte längre är ett realistiskt hot kan längre tidsperspektiv i politiken användas (Karvonen, 1996, s. 29). Det är dock lite vanskligt att säga i vilken utsträckning dessa teorier kan gälla på ett regionalt plan, då de ofta använts i stora länderjämförelser.

De skillnader som finns i Sverige påvisar att den positiva effekten i skillnaden i valdeltagande endast återfinns i de norra delarna av landet, dessa skulle även kunna sägas generellt sett ligga något efter när det gäller graden av modernisering. Den definition som Inglehart ger moderniseringen innebär en högre inkomst och utbildningsnivå samt färre verksamheter inom tillverkningsindustrin. Detta skulle kunna vara en möjlig förklaring till att effekterna av många föreningar är skilda över landet.

Vad som framkommit är en något delad bild av hurvida det sociala kapitalet som skapas inom föreningslivet har positiva effekter på det omgivande samhället. En tradition av ett kvantitativt stort föreningsliv innebär inte givet ett större demokratiskt deltagande i form av ett högre valdeltagande. Vissa orter med hög föreningstäthet påvisar ett lågt valdeltagande, medan det högsta valdeltagandet finns i orter som kännetecknas av ett relativt lågt tal på föreningstätheten.

Det låga valdeltagandet i vissa kommuner, speciellt i Norrlands inland, kan få sin förklaring i olika strukturella variabler som gjort att valdeltagandet historiskt sett legat lägre i dessa områden. Långa avstånd till vallokaler i otillgänglig terräng; sammanfallande av valdagen med andra viktiga aktiviteter som renslakt för den sa-

miska befolkningen och språkliga klyftor (även då i Tornedalen) är några av de förklaringar som lyfts fram till varför valdeltagandet inte kommit upp på samma nivåer som övriga landet (jfr Lindström & Karvonen, 1983).

Därför anses ett mått på skillnaden i valdeltagandet vara mer användbart än ett tvärsnittsmått för dessa områden. Då detta mått används framkommer också ett positivt samband mellan skillnaden i valdeltagande och föreningstätheten. Ett visst samband finns även mellan skillnaden i valdeltagande och skillnaden i antalet föreningar mellan samma år⁷. Där antalet föreningar har minskat har valdeltagandet minskat mer under 1998-års val.

Eric Uslaner (1999) påvisar ett samband mellan valdeltagande och föreningsaktivitet i USA. Kopplingen för Uslaner (1999) mellan dessa två variabler skulle gå via tilliten. I ett samhälle med färre medborgare som deltar i föreningar skulle det finnas färre individer med en generaliserad tillit, vilket innebär ett lägre socialt kapital och ett lägre intresse för att gå och rösta. Uslaner (1999) pekar dock på det faktum att det måste finnas en kritisk massa av tillitsfulla individer för att detta skall få något genomslag på en aggregerad nivå. När antalet individer som är involverade i föreningslivet sjunker under vad som betecknas som en miniminivå blir sambandet mellan valdeltagande och föreningslivets storlek inte längre signifikant på en aggregerad nivå.

Desto mer betydelsefullt tycks det sociala kapitalet (uttryckt i föreningsaktivitet) bli på individnivå i en omgivning med en låg grad av tillit. Uslaner (1999) exemplifierar med olika data från amerikanska samhällen, i ett samhälle som karakteriserades av en hög grad av föreningsverksamhet (och tillit) under 1960-talet, fanns även ett signifikant högre valdeltagande än medelvärdet. Men på 1990-talet hade antalet föreningar sjunkit även i detta samhälle och därmed även den generaliserade tilliten, vilket gjorde att effekten på den aggregerade nivån i termer av valdeltagande hade minskat med två tredjedelar.

På individnivå presenterar dock Uslaner (1999) data som går i

motsatt riktning, nämligen att på 1960-talet hade det sociala kapitalet ingen effekt på sannolikheten att en individ skulle gå och rösta. På 1990-talet då det sociala kapitalet hade blivit mer av en bristvara så hade denna variabel genomslag på individnivån för valdeltagandet. Om det sociala kapitalet sjunker under en viss gräns på den sammantagna nivån så menar Uslaner (1999) att det inte längre klarar av att generera positiva effekter över hela samhället, vilket logiskt gör att tillgången av denna resurs på individnivå ter sig viktigare.

Dessa resultat som Uslaner (1999) presenterar skulle således betyda att föreningsmedlemskap eller föreningstäthet inte har någon generell entydig inverkan på valdeltagandet. Effekten tycks alltså även bero på vilken kontext som omger föreningslivet. För få föreningar i en kommun för att komma över det slags "tröskelvärde" som Uslaner (1999) talar om skulle göra att de positiva effekterna för det omgivande samhället uteblir.

Den komplexa verkligheten

Som ofta i samhällsvetenskaplig forskning, tycks det vara svårt att få fram entydiga svar ur det empiriska materialet. Vad som går att konstatera är att de tydliga positiva samband som Putnam (1993) funnit i Italien inte går att hitta i det svenska materialet på kommunal nivå. Vad som tycks vara intressant är att sambanden snarare går i motsatt riktning än de som teorierna kring socialt kapital skulle förutse. Medelinkomsten, utbildningsnivån och valdeltagandet tycks vara lägre i kommuner med många föreningar. Detta samband består även om man bara tar hänsyn till de norra delarna av landet, vilket på sätt och vis utesluter misstanken att det bara skulle röra sig om regionala skillnader inom landet.

Putnams uttalande om att det skulle räcka med att veta hur många föreningar som fanns i ett visst område för att utifrån det kunna säga hur det samhälleliga tillståndet var, tycks inte gälla helt förbehållslöst. Dock måste en viss reservation göras för den bristfälliga statistik som finns över antalet ideella föreningar. Sam-

banden ser dock likartade ut om man istället använder sig av ekonomiska föreningar (kooperativ), dock finns inga signifikanta samband mellan valdeltagande och andel ekonomiska föreningar per invånare. Det innebär att de samband som finns för de registrerade ideella föreningarna, om inte styrks, så kullkastas de i varje fall inte.

En möjlig förklaring till att olika utfall skulle förekomma i olika delar av Sverige skulle kunna vara den hypotes som Inglehart (1997) framkastar där utvecklingsnivån avgör effekten av det sociala kapitalet. I ett visst, tidigare utvecklingskede, är det sociala kapitalet en tillgång, medan det i en senare fas kan framstå som hindrande eller konserverande. Effekten av det sociala kapitalet skulle därmed inte per definition vara positiv utan som andra former av kapital kunna utnyttjas till goda och dåliga syften. En annan mer pessimistisk förklaring skulle vara att det helt enkelt inte spelar någon större roll hur många föreningar som en kommun har utan att det i själva verket är socioekonomiska faktorer som avgör i hur stor grad människor väljer att delta i valen. Detta bekräftas i viss mån av den statistik som finns över valdeltagandet där de kommuner som ligger i topp är kommuner med den högsta medelinkomsten hos invånarna. De samband som påträffas mellan antalet föreningar och valdeltagandet skulle då kunna vara vad man på engelska kallar *spurious correlation* eller ett inte verkligt samband.

Sambanden med högre socioekonomisk utveckling i de områden med många föreningar som påträffades i Italien återfinns inte i Sverige på kommunal nivå, snarare råder de omvända sambanden. Utöver denna något dystra bild så har andra studier (Herlitz, 1999) i ett urval av kommundelar funnit att de kommundelar som har aktiva byalag också har haft ett något högre valdeltagande än de delar som inte har något byalag. Detta skulle tala för att *typen* av samverkan och engagemang är viktig för att man skall se någon effekt på valdeltagandet. Det skulle i sådana fall, som ett slitet uttryck säger, inte vara kvantiteten utan kvaliteten som är av betydelse.

Referenser

- AA VV, 1995, "Bowling Alone – An interview with Robert Putnam about Americas collapsing civic life", *American Association for Higher Education Bulletin*, September.
- Cohen, J, 1999, "Trust, voluntary association and workable democracy: The contemporary American discourse of civil society", i Warren, M (red), *Democracy and Trust*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Coleman, J, 1990, *Foundations of Social Theory*, Cambridge, Harvard University Press.
- Dahl, R, 1961, *Who governs?*, New Haven, Yale Studies in Political Science.
- Foley, M & Edwards, B, 1996, "The Paradox of Civil Society", *Journal of Democracy*, 7.3, s. 38-52.
- Granovetter, M, 1973, "The Strength of Weak Ties", *American Journal of Sociology*, nr 78, s. 1360-1380.
- Herlitz, U, 1999, "Hela landet röstar – en studie i valdeltagandet på landsbygden i kommunalvalet 1998", *DMI rapport nr 11*, Demokratiinstitutet.
- Hooghe, M, 2000, "Value Congruence within Voluntary Associations. A Social Psychological Extension of Social Capital Theory", Paper prepared for delivery at the 2000 Annual Meeting of the American Political Science Association, Washington, D. C., August 31-September 3.
- Hydén, G, 1997, "Civil Society, Social Capital, and Development: Dissection of a Complex Discourse", *Studies in Comparative International Development*, Spring97, 32:1, pp. 3-31.
- Inglehart, R, 1997, *Modernization and Postmodernization – Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*, Princeton, Princeton University Press.
- Inglehart, R, 1999, "Trust, well-being and democracy", i Warren, M (red), *Democracy and Trust*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Karvonen, L, 1996, *Demokratisering*, Lund, Studentlitteratur.
- Kohn, M, 1999, "Civic Republicanism versus Social Struggle: A Gramscian Perspective on Associationalism in Italy", *Political Power and Social Theory*, vol. 13.
- La Due Lake, R, 2000, "Social Interaction as Determinant of Attitude Strength: Social Capital, Attitude Rehearsal, and Attitude-Behavior Processes", Paper prepared for delivery at the 2000 Annual Meeting of

- the American Political Science Association, Washington, D. C., August 31-September 3.
- Lijphart, A, 1997, "Unequal Participation: Democracy's Unresolved Dilemma", *American Political Science Review*, 91:1.
- Lindström, U & Karvonen, L (red), 1983, *Nordkalotten i politiken*, Lund, CWK Gleerup.
- Lipset, SM, 1959, "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy", *American Political Science Review*, Vol LII:1, s. 69-105.
- Montin, S, 1998, *Lokala demokratiexperiment: Exempel och analyser*, Stockholm, Fritzes.
- Olson, M, 1982, *The rise and decline of nations: Economic growth, stagflation, and social rigidities*, New Haven, Yale University Press.
- Ostrom, E & Ahn, TK, 2001, "A Social Science Perspective on Social Capital: Social Capital and Collective Action", Workshop in Political Theory and Policy Analysis, A Report Prepared for the Bundestag.
- PRV, 2001, "Ideella föreningar som idkar näring", informationsbroschyr.
- Putnam, R, 1993, *Making Democracy Work – Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton, Princeton University Press.
- Putnam, R, 1996, *Den fungerande demokratin* (svensk översättning av Making democracy work), Stockholm, SNS-förlag.
- SCB, "SCB:s Företagsregister".
- SCB, 2001, "Sveriges statistiska databaser", tillgängliga på www.scb.se/databaser/ssd.asp
- SOU 2000:1, *En uthållig demokrati! – Politik för folkstyrelse på 2000-talet*.
- Teorell, J & Westholm, A, 1999, *Att bestämma sig för att vara med och bestämma: Om varför vi röstar – allt mindre*, i SOU 1999:132, Demokratiutredningens forskarvolym XII, Stockholm.
- Uslaner, E, 1999, "Democracy and social capital", i Warren, M (red), *Democracy and Trust*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Verba, S., Schlozman, K. L., & Brady, H. E., 1995, *Voice and equality: Civic volunteerism in American politics*, Cambridge, Harvard University Press.

Slutnoter

1. PRV, 2001, *Ideella föreningar som idkar näring*, s.3.
2. Till skillnad från de ideella föreningarna så tycks regelverket vara entydigt när det gäller registrering, då detta är obligatoriskt för alla ekonomiska föreningar.
3. De nybildade kommunerna Trosa, Gnesta, Nykvarn och Lekeberg ingår inte.
4. Detta mått, samt det före antalet ekonomiska föreningar per invånare, är logaritmerade för att undvika "mättnadseffekter" och "tröskleffekter". När antalet föreningar kommit upp till en viss nivå i en kommun lär behovet av ytterligare en förening vara begränsat, därför torde inte sambandet mellan antalet föreningar antalet invånare vara linjärt.
5. Vissa samer tvingades förr att färdas 200km och mer i väglöst land för att kunna ta sig till vallokalerna. Även andra grupper i inlandskommuner har historiskt sett haft långa avstånd till vallokalerna och även ett lägre valdeltagande (Lindström & Karvonen, 1983).
6. Även kommunerna som ligger i Dalarna ingår här i Norrland.
7. Pearsons $r=,24$, signifikant på 5% nivån.

Tillit som tillgång

– hur ett samhällskooperativ hanterar
sin ekonomiska redovisning

”– ...det är ju så trist det här va... Det är alltid trist när folk inte betalar, och man skickar krav på dom och de betalar inte. Det är ju så jobbigt och det blir annorlunda i en sån här by mot en kommun.
– Jo, folk förväntar sig att vi ska agera som ett byalag”

(Från styrelsemöte i Samhällskooperativet Byssbon)

Samhällskooperativet Byssbon ligger i Jämtland, 6 mil norr om Östersund. I slutet av 1980-talet startade dess historia. I de tre byar som medlemmarna kommer ifrån var oron stor. Vägen ut till riksvägen var i dåligt skick, skolan var nerläggningshotad och affären befann sig i kris. Byborna bestämde sig för att starta ett byalag. Detta blev så till ett kooperativ som byggde bostäder, startade ett äldreboende och försökte rädda affären. Byssbon kom att bli affärsdrivande.

Utgångspunkten i denna artikel är Samhällskooperativet Byssbons redovisning. Men istället för att diskutera det ”korrekta” sättet att redovisa är det samtalet kring den faktiska redovisningen som lyfts fram. Frågan som ställs utgår från redovisningsanvänd-

ning och hur ekonomiska frågor hanteras. Kan studier av detta öka vår förståelse av vad som händer i en bygd och av hur samverkan mellan invånare sker? Motiven är flera till att det sociala i redovisningsanvändningen blir centralt, istället för det rent tekniska. Sättet att redovisa och diskussionen kring detta är nära kopplat till organisationens självbild. Redovisningen blir härigenom ett sätt att förstå identiteten hos Byssbon. Hos medlemmarna handlar det om att balansera sammanhållningen i byarna och kooperativet, mot de krav som ställs av en ökad affärsverksamhet.

Det finns ytterligare ett skäl till att studera redovisning som en social aktivitet, någonting som människor samtalar och agerar kring. Detta motiv går utanför den formella redovisningen och tangerar diskussionen om social kapital. I flera andra artiklar i denna årsbok finns översikter över en allt rikare litteratur på detta område. Utgångspunkten är ofta att identifiera, definiera och slutligen bestämma omfattningen av detta gäckande begrepp, det sociala kapitalet. Härifrån är så steget inte långt till jämförelse, antingen över tid som i Putnam (2000), eller mellan olika regioner eller orter.

I detta kapitel belyses begreppet socialt kapital istället utifrån en fältstudie. Genom deltagande observation och intervjuer under ett drygt år har samhälls kooperativets verksamhet kunnat följas. Det visar sig att styrelsemedlemmarna är aktivt engagerade i ekonomiska frågor, men inte bryr sig särskilt mycket om redovisningsinformationen. En viktig orsak är att den viktigaste tillgången i arbetet, det ömsesidiga förtroendet eller tilliten mellan medlemmarna, aldrig kan tydliggöras i den formella redovisningen. Den tilliten är outtalad och tas för given, en syn grundad i etnometodologi som har bäring på diskussionen kring det sociala kapitalet.

Inledningsvis görs här en litteraturgenomgång kring vad som skrivits om redovisning i organisationer som varken är privata, vinstsyftande eller offentliga, skattefinansierade. Den skola som behandlar tilliten som det outtalade, det för givet tagna, introduceras så. Enligt denna syn, etnometodologin, riskeras tilliten så fort

den omsätts i siffror eller används för jämförelser. På detta följer en beskrivning av Byssbons redovisningsanvändning.

I en avslutande del presenteras slutsatser som fokuserar identitetsfrågor, men också betonar tillitens betydelse. Poängen är att det krävs siffror för att hålla ordning på penningströmmarna och skapa ordning, men för att fånga den viktigaste tillgången i arbetet, tilliten, måste andra vägar beträddas, där berättelserna om vad som åstadkoms är en väsentlig del.

Från redovisning till tillit

I denna teoretiska översikt ringas tre aspekter in. Inledningsvis presenteras några studier där redovisning i otraditionella organisationer varit i fokus. En kortare introduktion till litteratur kring social redovisning följs sedan av en beskrivning av hur etnometodologi och redovisning kan vävas samman. Tillit blir då ett centralt begrepp.

Det finns få studier där små organisationer som inte är vinstsyftande har studerats med utgångspunkt från hur de hanterar redovisning. Här ska noteras några. Sören Jagd (1995) tar avstamp i Giddens strukturationsteorier när han beskriver en period av löntagarägande på den danska dagstidningen *Information*. Jagd utgår från olika förståelseramar, från vilka han undersöker hur redovisningen upprättas i företaget. Detta relateras så till det omgivande samhället och dess attityder. Hans resonemang går ut på att visa hur redovisning konstruerar och att redovisningsinformationen i praktiken skapar en förståelse av organisationens identitet.

Den period som Jagd studerat, 1970–90, karaktäriseras av ekonomiska och ideologiska spänningar och konflikter. Författaren hävdar att de formella egenskaperna i ett redovisningssystem bara visar en liten del av bilden. Det förmår inte återge samspelet som äger rum mellan organisationen, redovisningssystemet och de tankemönster som råder i samhället.

Johansson (1998) har i en studie av mindre kooperativ i västra Sverige belyst vikten av att ekonomisk information kopplas till de kooperativa idealen och ideologin. Två begrepp framtonar som de centrala. Det första är "Öppenhet". Den ekonomiska informationen ska i enlighet med detta vara lätt tillgänglig och meddelas alla medlemmar. Det andra är "Ansikte-Mot-Ansikte". Här uttrycks behovet av att informationen används som ett gemensamt beslutsstöd. Besluten fattas av medlemmar vid samlade möten. Det är genom användandet av ekonomisk information som länkarna med de kooperativa idealen bevaras. Genom öppenhet och kommunikationen ansikte mot ansikte skapas en konkret bild av den ekonomiska situationen, vilket förhindrar konflikter och skapar en gemensam förståelse, är den slutsats som Johansson (1998) presenterar.

Panazzo (1996) tar sin utgångspunkt i en italiensk facklig organisation. Han riktar uppmärksamheten på den grundläggande roll som redovisning har för att skapa en identitet. Detta blir särskilt tydligt i den paraply-organisation inom fackföreningsrörelsen som han studerat. Organisationen blir synlig för sina medlemmar och andra delar av den fackliga sfären genom att producera formella redovisningar. Den fackliga organisationen berättigar på detta sätt också sin existens. En annan observation i hans studie är att redovisningsrapporter i praktiken förhandlas fram. Organisationens icke-vinstdrivande karaktär driver fram ett bokslut som inte visar något överskott. Även i denna studie är redovisning avskalad det formella tekniska ramverket. Syftet med redovisningen blir att återspegla ett önskvärt resultat som står i samklang med den identitet som organisationen upplever. Denna identitet är i nästa steg också formad av den redovisning som presenteras.

Inom forskningsfältet finns också mer tekniskt inriktade studier. Cornforth (1983) presenterar en översikt av brittiska arbetar kooperativ. Han menar att de varit relativt framgångsrika när man mäter med finansiella mått. Det lämpligaste kriteriet är dock

egentligen överlevnad, menar författaren. Jefferis & Thomas (1990) delar i grunden denna uppfattning. De har dock en mer föreskrivande mission, när de föreslår ett antal framgångsmått för den sektor de studerat. Dessa författare med sin mer tekniska framtoning, banar här väg för de studier som behandlat den sociala redovisningen.

Social redovisning med tekniska förtecken

Det flyter en stilla men envis ström av litteratur kring social redovisning genom akademien. Gray et al (1987) och (1996) har varit en av föregångarna. Zadek et al (1997) är ett bidrag med många empiriska exempel, Belkaoui (1984) presenterar en översikt som mer utgår från redovisningsteoretiska principer. Alla dessa källor har som ambition att identifiera de speciella behov som finns av redovisning i organisationer som inte har vinst som primärt syfte.

Den gemensamma uppfattningen hos författarna är att i denna sektor är fokuseringen på finansiellt resultat otillfredsställande. De förklarar att organisationer "mellan marknad och stat" har så många fler mål än att enbart skapa vinst. Det handlar om att erbjuda sysselsättning åt eftersatta grupper, bistå socialt marginaliserade, erbjuda omvårdnad för äldre och barn eller inympa sammanhållning i ett område. Pestoff (1998:129) sammanfattar för sin del syftena med social redovisning i det han kallar "Socialt företagande" ("Social enterprises") enligt följande:

- Utvärdera organisationens resultat.
- Säkerställa att mål-avvikelse eller andra avvikelser från den grundläggande idén med organisationen inte förekommer.
- Främja och marknadsföra organisationen och dess mål.
- Erbjuder ett verktyg för att öka inflytandet och kontrollen från medlemmarnas sida, för att på detta sätt stärka den interna demokratin. *(Min översättning)*

Enligt Pestoff (1998) karaktäriseras medlemmarna i kooperativa organisationer av att de har ett bredare perspektiv på verk-

samheten. Frånsett ökade inkomster och stabila anställningsförhållanden, betonar de också arbetssituationen och oberoendet, liksom relationen till familjen. Detta blir även kontentan av Pestoffs resonemang: sociala och finansiella perspektiv måste enligt honom samexistera. I exempel från Kanada och Italien visar han hur detta kan te sig i praktiken. Siffervärden presenteras till ledning och styrelse, och med ett vidare angreppssätt tas hänsyn till sociala och samhällliga värden – också de ofta i sifferform.

Etnometodologi i redovisningsforskningen

Så här långt har framställningen rört sig kring redovisningsfrågor i organisationer mellan marknad och stat. Det finns anledning att relatera dessa studier till redovisningsforskare i stort. Inom redovisningsforskningen samlas en rad olika ansatser. Flera författare har sökt att etikettera skolorna, t ex Puxty (1993) och MacIntosh (1994). Willmott (1996) nöjer sig med en distinktion. Enligt honom finns en grupp som beskriver, klassificerar och analyserar. En annan grupp är mer allmän och flyttar fokus från en mer teknisk inriktning till att istället uppmärksamma de historiska och sociala konsekvenserna. Roberts (1996) beskriver detta i kort-het som att ta ett steg från det tekniska till det sociala. Det mesta av litteraturen kring social redovisning kännetecknas av tekniska ambitioner. Att istället ta klivet från teknik till det sociala är tanken bakom min framställning. Den hämtar inspiration från Jönsson och Macintosh (1997) uppmaning "Walk their walk, talk their talk och write their story". Men innan ett exempel på redovisningspraktik ska plockas fram, är det nödvändigt att föra in tillitsbegreppet i sammanhanget. När de sociala aspekterna av redovisningen behandlas, betyder det också att innebörden av det engelska ordet "accounts" måste skärskådas. Det står inte bara för ekonomisk redovisningsinformation. Accounts är också förklaringar, det som kan sägas utgöra ett grundläggande element i samverkan mellan människor.

Sten Jönsson (1996) visar hur etnometodologi genom att lyfta

fram "det för givet tagna" kan bidra till redovisningsforskningen. Ett experiment från en av etnometodologins stora, Garfinkel (1967), är en ofta vald utgångspunkt. Hans studenter fick i hemläxa att gå hem till sina familjer och uppträda som artiga och ordentliga främlingar. Studien åskådliggör hur förväntningar skapas när människor förs samman, och hur detta bara med svårighet kan förklaras explicit. I praktiken blir det omedelbart uppenbart att förväntningarna existerar, de tas för givna. Studenterna mötte reaktioner som ilska, rädsla och rentutav hat när de fullgjorde sina uppgifter som främlingar i hemmet. De fick till slut avbryta för att förklara det märkliga uppträdandet inför "experimentfältet". Slutatserna finns också på ett organisatoriskt plan, och har viktiga implikationer för redovisning. Enligt Jönsson (1996) lyfter de fram ett centralt begrepp: Tillit ("trust").

I tillitsbegreppet ligger förklaringarna till hur människor uppfattar normala situationer och hur ritualer och regler uppstår. Tilliten och dess konsekvenser för det organisatoriska livet i allmänhet och redovisning i synnerhet belyses i Jönssons bok. Han ställer tillit som en ontologisk motpol till opportunist och maximering av nytta. Inom den neo-klassiska ekonomin är detta den grundläggande synen på människan. Det uttrycks ibland också som "Economic man", alltså en sorts nyttokalkylerande varelse.

Forskningen i redovisning har växt fram ur nationalekonomin, vilket säkert till en del förklarar varför kontroll ofta varit utgångspunkt – inte förtroende eller tillit. Tillit blir i Jönssons redogörelse någonting så grundläggande att den inte kan mätas eller göras till ett objekt för utbyte eller jämförelse. Tvärtom, så fort den blir uttalad så försvinner den. Detta får också konsekvenser för hur vi ska betrakta det sociala kapitalet, som nu rörer sådan uppmärksamhet. Diskussionen kring det begreppet rör vid ömsesidigheten i samspelet mellan människor och det värde som uppstår vid samarbete. I möten mellan individer och i gemensamma ansträngningar finns fördelar bortom vad många enskilda insatser kan ge. Men det finns inga enkla vägar för att fånga eller

förstå detta som finns mellan människor, snarare än hos dem. Samarbete och tillit kan knappast kommenderas fram, och den tekniska fokuseringen och ambitionen att göra det till något mätbart som nu dominerar kan också ifrågasättas.

Förklaringar i förgrunden

Forskning kring redovisning i organisationer mellan marknad och stat är inte särskilt omfattande. Av det som är skrivet går det ändå att peka på en del gemensamma drag. Några studier visade hur arbetet med redovisning också säger något om den grundläggande karaktären hos dessa organisationer. Identiteten och redovisningspraktiken stod i förgrunden hos Jagd (1995) i dennes forskning kring Information, liksom hos Panazzo (1996) i den italienska fackföreningen. Andra studier har haft en mer teknisk utgångspunkt, där framgångsmått i arbetarkooperativ varit utgångspunkten.

I den mer normativa strömmen återfinns Pestoff (1998). Han förespråkar en specifik redovisningsteknik för denna sfär av organisationer som varken är offentliga eller privata och vinstsyftande. Det krävs en modell, en social redovisning, där det finansiella och sociala samlever. En annan inriktning av forskningen lyfter istället fram det mellanmänniska, där redovisning ses som en social aktivitet. Förklaringar ("accounts") kan då beskrivas som ett kitt i relationerna mellan människor och blir central i en av dessa riktningar.

Förklaringar anses göra världen begriplig, de klargör att vi alla är medlemmar av en gemenskap och genom att ge och ta förklaringar hjälper vi varandra att förstå vår existens. De formar också vår identitet, eftersom dessa förklaringar och det gensvar vi får på dem kontinuerligt bidrar till en självbild. Detta utgör kärnan i en etnometodologisk ståndpunkt och tar sig sådana uttryck som Boden (1994) när hon hävdar att det är genom pratet som vi konstruerar vår värld.

En annan viktig slutsats inom denna riktning är att lyfta fram

tillitsbegreppet. Det vardagliga livet bygger på antaganden, sådant vi tar för givet och självklart. I detta vilar tilliten, som enligt denna syn heller inte tål att utsättas för jämförelser eller kvantitativa bedömningar. Tvärtom riskeras den om den blir föremål för mätning eller bytestransaktioner.

Förklaringarna ("accounts") i denna betydelse ligger nära det engelska ordet för redovisning ("accounting"). Organisationer kan med sin redovisning göra sig själva synliga och förstådda. För att uppnå detta produceras inom organisationerna någon form av förklaringar "accounts". Redovisningsskyldigheten ("accountability") lämnar på detta sätt en teknisk enklav som i termer av rekommendationer och lagstiftning anger vad som ska visas fram. Det blir istället ett begrepp som får en social innebörd där vad som förstås och vad som lärs sätts i förgrunden och där formandet av identiteten ges en förklaring. Steget tas från det tekniska till det sociala.

I det följande återges ett försök att visa hur samtal om redovisning ter sig i en organisation som försöker klara både affärer och sammanhållning. Det är det sociala i redovisningspraktiken som står i förgrunden och en inspirationskälla är fältropet "Walk their walk, talk their talk and write their story" (Jönsson/Macintosh, 1997).

Samhällskooperativet Byssbon – att balansera sitt resultat

Denna beskrivning av en liten organisations redovisningsanvändning handlar alltså om Samhällskooperativet Byssbon. I tre byar 6 mil utanför Östersund verkar de 60 medlemmarna i en bygd med totalt ungefär 140 bybor. Det finns förvisso mer avlägset belägna trakter i Jämtland, men området har ändå drabbats av en minskande befolkning under 1900-talets senare hälft. Det tycks dock som kooperativets arbete har kunnat hålla uppe befolknings-siffrorna något. Den vuxna delen av befolkningen (20–64 år) har ökat och nedgången i antalet invånare har stoppats de senaste

10–15 åren. Samhällskooperativets arbete har resulterat i att tre bostadshus och ett äldreboende har byggts. En livsmedelsaffär togs över under en period för att sedan slås igen. En verksamhet med datorer har också startats som en avknoppning. Äldreboendet har växt till en vårdverksamhet som också bedrivs i en separat förening.

I detta avsnitt ska Byssbons redovisningsanvändning studeras. Vad har hänt när Byssbon växt från ett byalag till en affärsrörelse med relativt stora ekonomiska åtaganden? Denna förändring har också inneburit att ekonomisk redovisning blivit en allt viktigare del av kooperativets arbete.

Den ekonomiska aktiviteten

Under det år som studerats, 1998, var den årliga omsättningen kring 2 miljoner kronor och antalet registrerade verifikationer ungefär 1 500 stycken. Av de totala intäkterna kom runt 25% från projekt som finansierades av olika offentliga organ. Dessa ställde mer eller mindre krävande villkor för medlen. Över åren har beroendet av projektmedel minskat. Andra intäktskällor utgjordes av hyror och ersättningar för den vård som bedrevs i äldreboendet samt intäkter från affären och studiebesök.

Kassören i styrelsen presenterade resultat och balansräkningar varje kvartal eller halvår. En utomstående redovisningsmedhjälpare samt de oberoende revisorerna granskade årsredovisningen och verifikat innan bokslutet presenterades för årsmötet. Det mesta av arbetet med administrationen i kooperativet bygger på frivilligt arbete. Det gäller till exempel grundbokföringen av verifikat och lönebetalningarna. Den ekonomiska situationen i kooperativet var mycket ansträngd. Resultatet låg kring plus-minus noll och likviditeten var konstant ansträngd med en checkkredit som vanligen utnyttjas maximalt.

Tveksam redovisningspraktik

Utifrån formella kriterier är Byssbons redovisningspraxis knappast helt "korrekt". Byggnaderna som kooperativet äger är i bok-

slutet noterade som en tillgång på 9 miljoner. Lånen på de tre hyreshusen och äldreboendet har amorterats ner över åren. Rimligen skulle en motsvarande nedskrivning av det bokförda värdet ha gjorts i balansräkningen. Denna fråga har påtalats av både redovisningsmedhjälpare och revisorer över åren. Likaså har värderingen av varulagret varit otydligt och andra anmärkningar har rört den sårbara likviditeten. När hyresinbetalningarna släpar efter eller några akuta utbetalningar uppstår, då hotas omedelbart kooperativets finanser. De externa revisorerna har också ifrågasatt avsaknaden av budget och den otillräckliga interna kontrollen.

Gärna ekonomi, men bevara oss för redovisningen
Styrelsemedlemmarna har fullständigt klart för sig att den ekonomiska situationen i Byssbon är väsentlig för kooperativets överlevnad. För att bli betraktade som seriösa av sin omgivning, så måste de ta allvarligt på de ekonomiska frågorna. De är också aktivt engagerade i diskussioner som rör konkreta frågor: elkostnader, hyresgäster som inte betalt hyran eller framtida underhållsåtgärder på byggnaderna. Andra resonemang har handlat om varför affären inte ger något överskott och hur kooperativets ekonomi kan dra fördel av lägre räntenivåer. En fråga som blivit särskilt kritisk är nedskrivningen av värdet på byggnaderna i redovisningen, och hur det hänger samman med underhållsfonderna.

Extern redovisningsmedhjälpare: "Vi får inte glömma att det är ett företag det här. Kassören och sekreterare har verkligen mycket att göra."

Styrelsemedlem: "När vi startade upp då var det inte en massa pengar utan bara trevligt. Sen har det bara ploppat upp. Det har gått fort."

(utdrag från styrelsemöte)

Även på årsmöten har ekonomiska frågor rests och insikten om de ekonomiska problemen tycks väl förankrade. Men denna för-

ståelse och de frågor som ställs tenderar att leva ett liv utanför den formella redovisningen. Siffror som presenteras i sammanställningar uppfattas som svåra att förstå och besvärliga att tolka i ljuset av den intuitiva känsla som ändå finns om problemen. Ekonomiska utfall kopplas sällan samman med de akuta svårigheterna, fränsett några sällsynta exempel. Allmänt kan det sägas; siffrorna i årsredovisningarna uppfattas inte som relevanta för aktivister och styrelsemedlemmar. Och det går att fråga sig; måste medlemmar bekymra sig över redovisningens ramverk, värderingstekniker och periodiseringar? Räcker det inte att debattera de problem som uppstår?

En klyfta öppnas upp – är redovisning något att bry sig om? Det går uppenbarligen att engagera sig i ekonomiska problem i samhällskooperativet, att analysera situationen och söka lösningar utan att lägga så stor vikt vid redovisningsinformationen. Medlemmarna vill främja tjänsteutbud och skapa arbetstillfällen i sina byar, för att få möjlighet att bo kvar och ha ett gott liv. Kan redovisningstransaktioner och budgetkalkyler anses väsentliga för en organisation vars existens i grunden bygger på att ge stöd för medlemmarna i dessa ansträngningar? Två frågor har utkristalliserats på denna fråga. De externa redovisningsmedhjälparna skulle svara "ja" medan styrelsemedlemmarna i allmänhet skulle muttra ett mera tveksamt "njaae..."

– Ja, svarar de som professionellt sysslar med redovisningen i Byssbon.

"Man har ju inte varit riktigt ärlig. I alla år har jag sagt att ni måste börja med avskrivningar, alltså det går ju inte så här bra. Eller går sämre än vad det ser ut alltså. ...Så man har varit väl medveten om vad man har velat visa."

(intervju med utomstående redovisare)

När de insatta granskar transaktionerna med sina tränade ögon försöker de också övertyga om sitt sätt att se situationen. Styrelsemedlemmarna måste fås att förstå kopplingen mellan resultatet, likviditeten och de finansiella problemen, argumenterar de. Samtidigt har de själva uppenbara problem att övertygande förklara hur en nedskrivning som bokföringstransaktion möjliggör för kooperativet att säkerställa att det finns medel till framtida underhåll. Experterna fortsätter att argumentera. Ni måste ha en budget för att ta kontrollen över ekonomin. Utan prognoser är ni förlorade.

– Njaee..., svarar medlemmarna i styrelsen som försöker balansera situationen. Hur kan en nedskrivning hjälpa oss, om det faktiska resultatet är ett underskott och ett minskat eget kapital. Vad vi behöver är verkliga reserver i kontanter för att klara av det kommande underhållet.

Styrelsemedlem: "Je komm' a tänk på det här me man kunn lägga unna... ere inte så att man kan fonder' i fastigheter nu?"

Utomstående redovisare: "Det där är jag dålig på, det må ja då säga."

En annan styrelsemedlem: "...att hyresgästerna skulle kunna.."

Förste styrelsemedlemmen: "Näe, men att Byssbon, det skulle bli Byssbon då, som skulle... som på en jordbruksfastighet då, då kan man som eget kapital, som förut på skogskonto va, fondera och ha bara fördel skattetekniskt."

...

Utomstående redovisare: "...nej, det kan du inte på en jordbruksfastighet heller..."

Styrelsemedlem 2: "Kan inte en ekonomisk förening avsätta till fonder?"

Utomstående redovisare: "Nej, inte i såna fonder, men det du pratar om till firmor och jordbruksfastigheter, det är en helt annan sak alltså... det tar ju liksom lite tid innan ni kan sätta av någonting. Det kan man ju kolla upp, men det är ju inte problemet idag, att ha pengar att sätta av i fonder, om jag får säga

nåt, utan det är snarare att få till plus minus noll på er checkkredit, för det kostar pengar.”

...

Ordförande: ”Det är ju svårt med de här bostadsfastigheterna. Det är ju inte så mycket man kan låta bli att åtgärda. Men är det en spis som går så måste man ju fixa...”

Utomstående redovisare: ”Men gör en plan för det då... att fixa nånting 1999.”

...

Ytterligare en styrelsemedlem: ”Vi får sätta upp det, eventuellt 2000, har ni brännt sönder spisen då, då byter vi han, men inte före... (skratt)”

(utdrag från styrelsemöte)

Slutresultatet är att en liten avskrivning görs i årsredovisningen, som en eftergift till redovisningsprinciperna och trycket från omgivningen. Men de problem som förutses med allt äldre utrustning och hus som kommer att kräva underhållsinsatser, tycks ligga kvar i bakhuvudet på medlemmarna.

– Njaaee..., en budget skulle nog också vara bra, svarar styrelsemedlemmarna. Men det är ett långt steg från att säga det till att verkligen genomföra något. Deras tveksamhet hör mest samman med att det frivilliga arbete som skulle krävas finns det redan för mycket av.

Den skickliga balansgången

Så här långt liknar bilden av redovisningsarbetet i Byssbon en balansakt. På den ena sidan finns styrelsemedlemmarnas egna ambitioner och förväntningar, och på den andra det synsätt som företräds av utomstående experter och omgivningen i stort. Det blir också till en nyckel för att förstå hur de ekonomiska frågorna och redovisningsskyldigheten hanteras i samhällskooperativet. Å ena sidan: För att bli betraktade som en seriös samarbetspart, så krävs att byggnader skrivs av och att en budget presenteras. Å

andra sidan: Det känns bättre att redovisa ett nollresultat för medlemmarna för att hålla dem nöjda och tillfredsställda. Särskilt som värdet av redovisningstransaktionerna inte framstår som så tydliga. Vidare: En budget kräver en massa praktiskt arbete, tid som kan användas till något mer upplyftande. Synen på redovisningskyldigheten, och redovisningen, blir tydlig i dessa kompromisser. De faktiska resultaten är underordnade, och det väsentliga blir istället att presentera förklaringar ("accounts") som tillfredsställer, eller i vart fall inte upprör, de olika grupper som styrelsen måste balansera.

En fråga om identitet: Pengar eller sammanhållning?

Den antydda motsättningen mellan affär och sammanhållning återspeglas ofta i kooperativets dagliga liv. Här exemplet med hyresskulden under uppsägningstiden för en sjuk äldring. Ska den efterskänkas?

Styrelsemedlem: "Med hjärtat känner jag att vi måste bjuda på detta."

En annan styrelsemedlem: "Vi måste ha en linje, vi kan inte bjuda på detta varje gång. Och det ideella arbetet är ju något vi räknar med."

Kassören: "Det är för mycket känslor som styr. Vi måste fråga oss: har vi råd med detta? Vi måste se den ekonomi vi har, vi ligger skitkasst till..."

Kommunens representant i styrelsen: "Vi måste tänka affärs- mässigt på detta."

Styrelsemedlem (skämtsamt): "Det kan du säga som inte bor här".

(utdrag från styrelsemöte)

Dessa dilemman hamnar i fokus när de omsätts i redovisningstermer. Redovisning, i betydelsen av att avge förklaringar den fått i detta kapitel, gör skeenden synliga. Så även om redovisning i

allmänhet inte är betraktat som så centralt av styrelsen eller medlemmarna, fungerar den ändå som ett retoriskt instrument. Resultatredovisningen blir till ett argument för större affärsmedvetenhet. Och detta tycks kraftfullt – vem argumenterar mot siffror?

Samtidigt utgår resonemanget från konkreta exempel, berättelser. När en ledig lägenhet i äldreboendet får en intresserad hyresgäst, diskuterar styrelsen frågan utifrån den tilltänkta tidigare liv med tveksamma vänner som hotar att komma på besök i lägenheten. Det avskilda lugnet i byn ställs mot nödvändiga intäkter. Och hur ska frågan som aktualiserades i utdraget från styrelsemötet tidigare, den om den äldre kvinnan hanteras, hon som blivit för sjuk för att bo kvar i äldreboendet? Ska hon verkligen betala för hyran under uppsägningstiden? Trots att hennes släktingar utträttat så många obetalda dagsverken.

Ett annat dilemma som tvingar fram beslut är när hyresgäster inte betalar sin hyra. Kan de tvingas betala, för att i förlängningen kanske stå utanför gemenskapen i byarna. Eller ska de hanteras mer varsamt? Bakom frågorna finns berättelser om levande människor i byarna och deras förhållanden. Dessa berättelser gör de ekonomiska frågorna begripliga och konkreta. De blir också till en argumentering, en retorik, för sociala och etiska värden. De lyfter fram gemenskap snarare än affärsmässighet. Redovisningens facktermer knyter aldrig an till detta, som när nedskrivningarna av byggnader aldrig när den påtagliga frågan om pengar till att ersätta nedslitna spisar.

Värde – för vem?

Så här långt har jag försökt visa hur redovisningspraktiken kunnat peka på inneboende motsättningar i samhällskooperativet Byssbon. Situationen kan sammanfattas så här:

- Ekonomi är viktigt, men inte redovisning.
- Idealitet står i kontrast till överlevnad och de ekonomiska kraven.
- Redovisning hjälper oss att förstå den kompromissande och balanserande karaktären hos detta kooperativ. Det framstår

som en demokratisk organisation beroende av den offentliga sektorns moraliska och finansiella stöd.

- Redovisningsrapporter förser främst de som betonar affärsvärdena med argument. Berättelser används för att göra ekonomiska frågor begripliga och underbygger gemenskapsperspektivet.

Byssbon och redovisning – en uppsummering

Om redovisning betraktas i ljuset av användningen i Samhällskooperativet Byssbon, framstår sammanställningar och bokslut som mindre uppenbara och otvetydiga än man kan förvänta sig. Utvecklingen har gått från ett frivilligt initiativ i form av ett byalag, med ambition att rädda de tre byarna från avbefolkning, till en ekonomisk enhet med anseliga ekonomiska åtaganden.

Detta går att studera genom redovisningspraktiken. Två synsätt i kooperativet påverkar denna redovisningsanvändning. Det ena håller fast en mer idealistisk ansats, för att försäkra sig om att de ursprungliga idéerna om ett gott liv i byarna hålls vid liv. Den andra inriktningen betonar hur stora de ekonomiska förpliktelserna har blivit och vilken sårbarhet detta medfört. Det visas av de låga resultaten och det problematiska kassaflödet.

Båda dessa synsätt sammanbor i redovisningspraktiken, och utgör samtidigt grunden för identiteten som ständigt balanserar affärer och sammanhållning. Det som återstår är så att återkoppla redovisningspraktiken med sökandet efter det goda liv som är organisationens grundstomme.

Några olika aspekter har blivit belysta genom denna resa in i Samhällskooperativet Byssbons redovisningspraktik. Först; den formella ekonomiska redovisningen har varit marginell när de ekonomiska problemen diskuterades. I diskussionen använder styrelsemedlemmarna omväxlande sifferargument och berättelser. För det andra: en spänning mellan fokus på gemenskap eller affärer har identifierats. Och för det tredje: en ömsesidighet mellan

redovisning och hur identitet formas har tydliggjorts. Den sista delen av detta kapitel ska nu utveckla konsekvenserna av det som tonat fram i beskrivningen av Byssbon. Det handlar om samspelet mellan redovisning och identitet och hur tillitsbegreppet kan förklaras i skenet av de ursprungliga intentionerna med kooperativet.

Identitet och redovisning samspelar

Det ömsesidiga beroendet mellan redovisning och identitet har förklarats utifrån stegen från byalag till ett kooperativ. En lösligt formad utvecklingsgrupp blev en juridisk enhet med lagstadgad redovisningsskyldighet, ekonomiska åtaganden, anställd personal och en växande omsättning. I denna utveckling har också deras identitet förändrats till att innehålla mer av affärsorientering.

Detta har syns i den formella ekonomiska redovisningen, men har i än högre grad framkommit i resonemanget kring dessa. En identitet som vacklar mellan affärslogik och den ursprungliga känslan av sammanhållning och utvecklingsanda har utkristalliserats i samtalen. I förhandlingar som utgår från de redovisade siffrorna och berättelser kring intresserade nya hyresgäster och sjuka äldre som flyttar från äldreboendet, görs tillfälliga avvägningar. Dessa balanspunkter är hela tiden tillfälliga i avvaktan på att nya konkreta problem behöver vägas av.

Redovisning kan således genom sin betoning av formell uppläggning, tabeller och siffror på ett effektivt sätt visa behovet av ökad ekonomisk medvetenhet och affärsinriktning. Men samtidigt blir redovisningsdiskussionen en arena för de spänningar som utgör samhälls kooperativets grund. Det tydliggörs av diskussionen kring avskrivningen på byggnaderna, där ännu en balanspunkt måste hittas. Där handlar det om utbildade redovisare som kräver att rekommendationer ska uppfyllas, och medlemmarnas förhoppningar om (åtminstone) ett nollresultat. Både i det organisatoriska livet, och när det gäller konkreta beslut hur redovisning ska göras, pågår en sorts förhandlingar. Dessa förhandlingar skapar en bild av organisationen, som i sin tur formar redovisningen

som blir till underlag för nya förhandlingar. Det är alltså poänglöst att bestämma om redovisning formar självbilden, eller om det är det motsatta förhållandet. Kopplingen visar snarare att redovisningen har en roll bortom att bara återspegla, och istället blir en del av organisationens formande och reproduktion.

Sammanhållning stavas tillit

Redovisningens roll har traditionellt varit att konvertera händelser till siffror och presentera dessa genom att också ange tiden i väl avgränsade enheter. Denna ansats har varit mycket framgångsrik. Men det finns en gräns för vad som kan åstadkommas med "Hierarkisk redovisning" (Roberts, 1996). Detta blir uppenbart när den mest betydelsefulla tillgången i en organisation som Byssbon tas fram. Utan den känsla av sammanhållning som invånare och medlemmar kunnat uppvisa, hade samhällskooperativets tillväxt aldrig varit möjlig. Vägen från en utvecklingsgrupp till affärsrörelse möjliggörs av denna känsla av att höra samman. De idéer som skapas, det frivilliga arbete som läggs ner, alla möten som kräver deltagande vilar på att människor litat på varandra.

Det finns också ett engelskt uttryck för denna tillgång: "sweat-equity", en ordlek som knyter samman svetten från ansträngningarna med det engelska ordet för eget kapital, equity. Eget kapital är redovisningstermen för det som återstår när tillgångarna reducerats med organisationens skulder. För Byssbon utgörs det av den självklara inställningen att man ställer upp på möten och arbetsdagar för samhällskooperativet.

På detta sätt bekräftar också denna studie vad Jönsson (1996) anför kring tillitsbegreppet. Tilliten vilar i det outtalade och det vi tar för givet. Så fort som det synliggörs eller omsätts till redovisningsinformation så försvinner det. Detta förklarar varför denna värdefulla tillgång "sweat-equity" istället redovisas genom berättelser (Boland & Schultze, 1996). I Byssbon sker detta i pratet mellan medlemmarna och utåt genom presentationer för studiebesökare och på konferenser. Berättelserna klargör varför med-

lemmar deltar i möten, och andra aktiviteter. Här lyfts tilliten fram som en central egenskap, ett kitt bortom siffror och kalkyler som håller kooperativet samman. Det blir också till en kraft i utvecklingen av byarna och samtidigt länken till benämningen Socialt kapital. Min metod har utgjorts av en fältstudie, och slutsatsen är att det sociala kapitalet i betydelsen tillit inte är meningsfullt att mäta eller jämföra. Där finns skillnaden mot Putnam (1993), när han förklarar skillnaderna mellan norra och södra Italien och att tillgången minskar i USA (Putnam, 2000).

Avslutande slutsatser kring denna studie av Byssbon och dess redovisning blir alltså att det krävs resultat- och balansräkningar i samhällskooperativet. De bidrar till att tydliggöra de finansiella händelserna och att skapa ordning bland de monetära transaktionerna. Här hämtas också ett bidrag till den självbild som skapas och återskapas. Men det viktigaste kännetecknet i organisationen lever bortom denna formella redovisning, omöjlig och troligen meningslös att mäta eller redovisa formellt. Denna tillgång, tilliten, visar snarare på hur siffersammanställningarna kräver ett komplement. Det är berättelserna och deras betydelse som borde lyftas fram för att förklara hur tilliten kan omsättas i lokal utveckling, snarare än tekniskt mer drivna sifferproduktioner.

Källor

- Boden, D. (1994) *The Business of Talk: Organisations in action*. Cambridge: Polity Press.
- Boland, R. J. & Schultze, U. (1996) "Narrating accountability: cognition and the production of the accountable self" from Munro, Rolland and Mauritsen, Jan (eds.) *Accountability, power and ethos*, London: Chapman and Hall.
- Garfinkel, H. (1967) *Studies in Ethnomethodology*. Polity Press, Cambridge.
- Jagd, S. (1995) *Økonomistyrning og organisatorisk reproduktion og transformation. Et case studie av økonomistyringen på Dagbladet Information* (Management Control and organizational reproduction and transformation. A case study of Dagbladet information). Ph. D dissertation, Handelshøjskolen i Köpenhamn.
- Jönsson, S. (1996), *Accounting for Improvement*. Pergamon, Oxford.
- Jönsson S. and N. B. Macintosh (1997) Cats, Rats, and Ears: Making the case for ethnographic accounting research. *Accounting, Organizations and Society*, no 3/4, pp 367–386.
- Panazzo, F. (1996) "Accountability and identity: accounting and the democratic organization" from Munro, Rolland and Mauritsen, Jan (eds.) *Accountability, power and ethos*. Chapman and Hall, London.
- Pestoff, V. (1998) *Beyond the Market and the State: Social enterprises and civil democracy in a welfare state*. Ashgate Publishing Ltd, Suffolk.
- Putnam, R. D. (1993) *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, New Jersey.
- Putnam, R. D. (2000) *Bowling Alone. The collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster, New York.
- Roberts, J. (1996). "From discipline to dialogue: Individualizing forms of accountability" ur Munro, Rolland and Mauritsen, Jan (eds.) *Accountability, power and ethos*. Chapman and Hall, London.

Till minne av Cecilia Bergström

En av föreningen Kooperativa Studiers supportrar och sedan 1997 ledamot av föreningens styrelse, Cecilia Bergström, har gått bort under året. Som en erkänsla för hennes engagemang beslutade styrelsen att låta något hon skrivit komma med i årsboken. Det aktuella bidraget är skrivet för presentation på en konferens och fyller i sin nuvarande form kanske inte de vetenskapliga kraven som normalt ställs på bidrag till årsboken. Det är något nedkortat och får här en kort introduktion. Texten är ursprungligen skriven på engelska och översättningen är gjord av Britt-Mari Medin.

Cecilia Bergström var en av kooperationens trognaste vapendragare. Hon arbetade fram till sin pensionering på KF och bedrev under många år även studier i företagsekonomi på företagsekonomiska institutionen, Stockholms universitet. I februari 1994 avlade hon sin doktorsexamen, men blev även efter disputationen den företagsekonomiska institutionen trogen, liksom kooperationen som kom att utgöra hennes studieobjekt.

Hennes D-uppsats i slutet av 1970-talet handlade om chefer i kooperationen. Cecilia utgick från McGregors modell som delar upp chefer i två grupper, antingen att de uppfattar sina medarbetare som ointresserade av sitt arbete och därför behöver hårdhänt styrning (teori X) eller att de anser att deras medarbetare är intresserade av sitt arbete och har en hög grad av självstyrning (teory Y). I uppsatsen konstateras att cheferna hade ett teori X-

orienterat beteende särskilt vad gäller kvinnliga anställda. Detta innebar enligt Cecilia en stor dränering av mänskliga resurser som skulle kunnat komma Kooperationen till godo. Denna uppfattning bär även upp hennes avhandling.

Hennes förhoppningar om att Kooperationen skulle kunna bli föregångare i vad som skulle kunna betecknas som en ny ekonomisk ordning, där mänsklig tillväxt i stället för ekonomisk står i högsätet, kom på skam. Hon såg att de båda senaste decennierna urholkat styrkan i de kooperativa grundsatserna, något som fick Cecilia att utveckla sin modell om en alternativ ekonomisk ordning. Det är denna modell som presenteras i hennes bidrag till årets årsbok. Läsaren som söker vetenskapligt stöd för argumentation och slutsatser kommer att stå tomhänt. Som mångårig kollega till Cecilia vet jag att hon var påläst, flitig seminariedeltagare och debattsugen, men det är huvudsakligen det senare som kommer till uttryck i bidraget.

Det ger en kort översikt över dagens ekonomiska system och organisationsstrukturer till hennes förslag till lösning. Argumentationen är ofta i form av retoriska frågor. Det är givetvis inte självklart att läsaren avger det svar som var så givet för Cecilia. För henne var det uppenbart: Resan från startpunkten teori X och Y till hennes teori A och O (begränsningen och ändan) skulle bidra till att utveckla framförallt Kooperationen men även andra organisationer.

Hennes engagemang för frågan var stort och hennes entusiasm smittande. Hennes kärlek till individen och dennes utveckling, till den kooperativa idén och till en utvecklande ekonomi var oändlig. Det är i den andan som hennes bidrag skall läsas.

Stockholm den 4 december 2001

LILLEMOR WESTERBERG
ED, företagsekonomiska inst.
Stockholms universitet

Folket utvecklas

C E C I L I A B E R G S T R Ö M

Grundtanken i kooperativ ekonomi är välfärd, inte profit, naturligtvis under förutsättning att ett visst överskott återstår efter att kostnaderna för affärsaktiviteterna har täckts.

Tanken med de kooperativa affärsaktiviteterna är att försäljningen av egenproducerade eller förvärvade produkter (och tjänster) ska generera ett sådant överskott.

Det existerar också annan kooperativ verksamhet, som inte omfattas av marknadsekonomin, utan som huvudsakligen finansieras via skatter, sponsras eller får bidrag från myndigheter eller fonder.

Underligt nog beskrivs hela samhällsekonomin idag som något som saknar pengar; vi har inte råd, det finns inga pengar. Och det kommer att bli svårt för kooperativa företag att klara av att finansiera en fortsatt aktivitet inom marknadsekonomin.

Den hundra år gamla svenska drömmen om att folket, genom sina egna inköp och en effektiv varudistribution, ska gå mot en lyckligare mänsklighet måste därför ifrågasätta de allmänt accepterade ekonomiska teorierna.

När vi granskar dessa teorier, finner vi att de inte bara är föråldrade, utan också inhumana. Det är i varje fall vad jag har kommit fram till i min egen forskning, som leder till ett ifrågasättande av hur vi handskas med mänskliga resurser. I förlängningen av den här forskningen måste vi också granska våra värderingar och preferenser.

Vi måste alltså söka kunskap utanför de allmänna affärs-ekonomiska och ekonomiska disciplinerna, och kombinera resultat från behavioristisk forskning med allmänt accepterade forskningsresultat.

Därför måste vi arbeta ytterst medvetet med de mänskliga resursernas betydelse. Hur påverkas affärs effektiviteten av:

1. marknadens krav
2. implementeringsproblemet
3. konkurrens/samverkan
4. kunskap/kompetens
5. närande - tärande
6. arbetsmiljö
7. samhällets krav

Socioekonomi - en definition

Det är inte lätt att sja om samhällets och ekonomins utveckling eller om framtidens villkor för utbyte av varor och tjänster. Därför måste vi samla all tillgänglig kunskap och erfarenhet för att hitta riktlinjer för att handskas med en verklighet som hittills verkar ha kunnat klara sig undan våra ansträngningar att styra vår ekonomi.

Socioekonomi - varför?

Med hjälp av frågorna nedan ska jag förklara varför jag tycker att forskare, kooperatörer och affärsmän i allmänhet måste acceptera utmaningen i föregående styckes sista paragraf. Jag ser för mig sex frågor:

1. Kooperation i två tolkningar

Trots flera motioner inom Konsum Stockholm i syfte att klargöra begreppet "kooperation" har mina synpunkter inte mötts med någon förståelse. Kanske idén om Kooperation i det dagliga arbetet inte är så inarbetad som styrelse och ledning tror, och kanske finns

det en rädsla att erkänna detta. Jag har föreslagit två olika sätt att tolka begreppet:

- Ett sätt att äga och organisera en affärsorganisation, genom att kapitalet ägs av medlemmarna (av en kooperativ förening).
- Samarbete mellan individer och grupper av individer.

2. Kan vi tala om Kooperationen som en kvinnlig idé?

Det finns såväl vetenskapligt som empiriskt bevis för sanningen i detta påstående. I min avhandling hänvisar jag till Geert Hofstedes fjärde variabel, maskulinitet, som innebär ett svagt intresse för Kooperation, och dess motsats, feminitet, som utmärks av ett starkt intresse.

3. Värderingar och preferenser

Värderingar och preferenser bestämmer alla våra handlingar, inte minst agerandet kvinnor och män emellan.

Sett från ett ekonomiskt perspektiv är teknologi något konkret och mätbart. Betydelsen av goda relationer är något som är allmänt accepterat, men det är abstrakt och inte mätbart. Vilken utveckling anser styrelsen vara den önskvärda? Genererar till exempel arbetet med ideologiska aspekter på konsumenternas behov någon ekonomisk tillväxt, eller tär det bara på resurserna?

4. Organisatorisk struktur

En organisations storlek och struktur har stor påverkan på dess aktivitet och kreativitet. Idag ifrågasätts den allmänt accepterade hierarkiska strukturen, men hur kan vi eliminera de negativa följderna utan att skapa kaos? Vi vet vad vi måste göra, men personliga intressen på alla nivåer inom en hierarki kan förorsaka osynliga och/eller oöverstigliga hinder. Kvinnorna har med begreppet "glastaket" satt ord på ett sådant hinder; ett osynligt, men omöjligt, hinder, som spärrar möjligheterna till karriär inom hierarkin.

5. *Nödvändigheten av att hitta ekonomiska definitioner som räknar med mänskliga värden.*

Forskarna är själva en del av de system de studerar. De är själva beroende av ekonomiskt stöd från samhället eller institut och fonder. Forskarna är dessutom beroende av preferenser och värderingar inom olika organisationer. Kan vi använda marknadsbegreppet? Vad är efterfrågan och tillgång när vi talar om t ex daghem, sjukhus och skolor?

6. *Mål - lönsamhet eller välfärd?*

Såvitt jag har förstått, så är begreppet "social ekonomi" begränsat till sådant som vi inte kan mäta med accepterade definitioner som "produktivitet" och "effektivitet". Detta skulle innebära kostnaderna för t ex kultur, utbildning, vård, polis, brandkår.

Sådana kostnader hör vanligtvis till våra "välfärds-kostnader", som finansieras via skatter. En vanlig föreställning har varit att Sverige fungerar som en blandekonomi – en kombination av marknads- och planekonomi. Nu när Berlinmuren har försvunnit och planekonomin har avslöjat sina stora brister, hör vi inte längre så mycket om "blandekonomi". Nu verkar marknadsekonomin vara det enda saliggörande för mänskligheten, vad gäller både samhället och affärlivet.

Det är det här sättet att tänka som jag med hänvisning till min långvariga forskning inom den svenska konsumentkooperationen vill ifrågasätta. Med min avhandling "Ett kvinnligt, kooperativt perspektiv på makt, inflytande och ägarskap" som bas, vill jag tala om den svenska kooperationen som *detta sekels största socio-ekonomiska experiment*.

I det sista kapitlet i min avhandling förde jag en seriös diskussion om behovet att förändra begreppet "affärsadministration" och istället använda begreppet "socioekonomi". Detta sker under rubriken "Folket utvecklas". Där för jag också fram vissa idéer om hur detta kan göras rent konkret, men jag föreställer mig att ämnesområdet är näst intill outtömligt. Därför vill jag inte ange fler detaljer här.

Molekylen

Vad kan vi göra? Kan vi lära oss något från molekylen, som är en oändligt liten del av naturen? Vi kan i själva verket inte radera hierarkier genom undergräva dem, inte heller kan vi riva dem enligt politiska beslut eller i överenskommelse med arbetsmarknadens organisationer. Är den här hierarkin naturlig?

Om det är sant att alla människor behövs och har något att bidra till samhället med, om det är sant att vi måste lösa våra konflikter och problem på fredlig väg, då måste det finnas lösningar. Men dessa lösningar måste uttryckas, skriftligt och muntligt, och de måste diskuteras.

Dagens situation

Nu återstår bara några månader av det här seklet, av det här millenniet, och såvitt jag kan bedöma blir den molekylära strukturen alltmer uppenbar dag för dag.

Den här utvecklingen är inte ett resultat av beslut från våra vanliga politiska representanter, kapitalägare och arbetsmarknadsorganisationer. Kapitalägarna verkar inte ha den stora betydelse (eller makt) som vi vanligtvis tror. Den handlar om en växande förståelse i den mänskliga naturen, och den här växande förståelsen stimuleras av alla de kurser, seminarier och konferenser som vi deltar i. Och den här utvecklingen ger konsekvenser.

Därför, brukar jag säga till dem av mina medmänniskor, som ännu inte har accepterat den molekylära strukturen i sitt eget tänkande, är det bästa sättet att hantera dagens situation att:

Förlåta oss själva och varandra för att vi inte har en större förståelse för våra medmänniskors beteende och

Hjälpa varandra att i en sann och human anda lösa konflikt efter konflikt.

För egen del har jag tillfälle att understryka detta både individuellt och kollektivt. Senast inträffade det i samband med KF:s utställ-

ning i Arbetets Museum i Norrköping. Utställningen presenterades under mottot "Mot en lyckligare mänsklighet", ett motto som första gången lanserades 1905. I sin helhet lyder citatet som följer:

"Låt oss klart och tydligt förstå, att den rörelse som vi arbetar inom, inte är någon vanlig krämarrörelse, utan ett ekonomiskt system, där det främsta målet måste vara en lyckligare mänsklighet."

Hela utställningen är en riktig och utmärkt beskrivning av den kooperativa idéns djupaste princip. Det jag har tagit till mitt hjärta är i första hand tanken på ett ekonomiskt system som främst grundar sig på människan. Ett sådant system står inte att finna någonstans på vår planet. Dagens situation utmärks av vad forskarna Yergin och Stanislaw kallar slaget mellan regeringen och marknaden, som förändrar hela världen. Deras bok "Commanding Heights" publicerades sommaren 1998.

Mitt på Drottninggatan i centrala Stockholm kan vi läsa ett antal citat av August Strindberg. Om ekonomi säger han: "Ekonomi – det är en uppfinning av överklassen för att åtnjuta frukterna av de lägre klassernas arbete".

I en motion från 1912 slogs det fast att det var KF:s uppgift att göra en kooperatör av affärsmannen och en affärsman av kooperatören.

Fler citat:

"Jag vet intet utom min egen brist på vetande" (Sokrates)

"Människan är dömd till att uppfinna sig själv" (Sartre)

Det är kanske inte så lätt att förändra våra ekonomiska teorier, nu när vi ser att inte ens den etablerade konsumentkooperationen har lyckats.

Låt oss se vad de nya små kooperativen kan bidra med. I samarbete med forskningen om vad som i verkligheten krävs och ingår i

en gemenskap, kan vi få bättre begrepp om våra inbyggda preferenser och värderingar.

Stockholm juni 1999
CECILIA BERGSTRÖM

Referenser

- Bergström, C. *"A Female, Cooperative Perspective on Power, Influence and Ownership"*, Dept. of Business Administration, Stockholm University (1994).
- Hofstede, G. *"Cultures Consequences"*, Sage Publications, Beverly Hills, U.S. (1980).
- Liukkonen, P. *"The Efficiency of Work Environment Activities at the Local Level"*. Dept. of Business Administration, Stockholm University, (1987).
- Skär, J. *"Samverkan i ekonomin"*, Dept. of Business Administration, Stockholm University (1980).
- Yergin & Stanislaw. *"Commanding Heights"*, London (1999).

Författarpresentationer

STEEN BENGTTSSON är seniorforskare vid Socialforskningsinstitutet i Köpenhamn och extern lektor på Roskilde Universitetscenter. Han har arbetat med social forskning sedan 1980, och sedan 1993 primärt med organisering av sociala insatser. Det har bl a rört frågor om kvalitetsutveckling och brukarinflytande. Sten arbetar nu med ett projekt kring medborgarens möte med det sociala systemet, där medborgaren konkret kan vara förälder till ett handikapat barn. Syftet är att utveckla och pröva riktlinjer för organisation och administration av rådgivning och beslut om sociala insatser i övrigt för dessa grupper.

TRYGVE GULBRANDSEN (dr. philos. i sosiologi). er forsker ved Institutt for samfunnsforskning (ISF). Han er for tiden prosjektleder for et større forskningsprosjekt om norske ledere i tilknytning til Makt- og demokratiutredningen i Norge. Han leder også et prosjekt om "økonomiske konsekvenser av eierskap", finansiert av Norges forskningsråd.

KARI INKINEN är ekonomie doktor vid Kooperativa institutet, Helsingfors universitet. Hans ämne är ekonomisk geografi, och efter avhandlingen som behandlar den finländska Kooperationen under 1900-talet hoppas han nu i sin fortsatta forskning kunna fördjupa studierna i konsumentkooperationen.

GURLI JAKOBSEN är sociolog och blev fil dr på en avhandling om läroprocesser och utveckling i olika typer av kooperativa verksamheter. Hon har i flera år varit forskare och lärare vid SPRØK-utbildningen på Handelshögskolan i Köpenhamn. Gurli arbetar nu som konsult vid LO-skolan i Helsingör, där hon är verksam med utveckling av vidareutbildning för fackligt förtroendevalda. Hon deltog också i CIRIEC's europeiska jämförande studie av sysselsättning och organisationsformer inom den sociala ekonomin, där hon genomförde den danska analysen.

TOM JOHNSTAD er sosiolog og forsker ved Norsk institutt for by- og regionforskning (NIBR) i Oslo. Han har de senere åren konsentrert sin forskning om samvirke, og særlig om organisering av samvirke. I 1998 kom han med boken "Samarbeid og samvirke. Utvikling og organisering av samvirke".

SUSANNE LUNDÄSEN (pol. lic) är doktorand i statsvetenskap vid Mitthögskolan i Östersund. Hon arbetar med en doktorsavhandling som bl a tar upp kopplingen mellan demokratiskt deltagande och socialt kapital i Sveriges kommuner. Forskningsintresset berör även begrepp som är nära kopplade till socialt kapital såsom tillit och mätproblematiken som är kopplad därtill.

STIG WESTERDAHL är ekonomie doktor och universitetslektor vid Mitthögskolan i Östersund. Han är företagsekonom och disputerade 2001 på en avhandling om social ekonomi. Förutom fältstudierna inom detta område är Stig också intresserad av organisationsteoretiska och kunskapsrelaterade aspekter av social ekonomi.

HANS WESTLUND är Fil Dr i ekonomisk historia (Umeå universitet) och docent i regional planering (KTH). Han är verksam som forskare vid Institutet för tillväxtpolitiska studier (ITPS) och har bl a publicerat arbeten om infrastruktur och nätverk, regional utveckling, Rysslands regionala ekonomier samt social ekonomi och socialt kapital.

INGRID ZAKRISSON är fil dr och verksam vid Mitthögskolan i Östersund. Hennes forskning handlar om betydelsen av medborgerligt engagemang och skillnader i utbredning av det sociala kapitalet.

SAMVIRKE- UTVALGET

Samvirkeutvalget er et frittstående og selvstendig utvalg.
En av hovedoppgavene er å være et kontakt- og samarbeidsorgan
mellom medlemsorganisasjonene.

Medlemmer:

- Coop Norge
- Norsk Landbrukssamvirke
- Norske Boligbyggelags Landsforbund
- Norges Fiskarlag
- Det Kgl. Selskap for Norges Vel

Samvirkeutvalget har følgende definerte mål:

1. Utvalget skal bidra til å sikre samvirke som arbeidsform og de selskapsrettslige forhold i denne sammenheng.
2. Utvalget skal være et forum for gjensidig læring, samt samordne informasjon og initiere samfunnskontakt vedrørende samvirkeformen ved behov.
3. Utvalget skal etter behov samordne kontakt vis à vis International Co-operative Alliance (ICA).

Nærmere informasjon: <http://www.samvirke.org/>

Sekretariat:

Det Kgl. Selskap for Norges Vel, Postboks 115, 2026 Skjetten
Telefon: 64 83 20 00 Telefax: 64 83 20 01
May Woldsnes (sekretær): mw@norgesvel.no
Håkon Tysdal (inf.ansv.): ht@norgesvel.no

